

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
імені В. М. КОРЕЦЬКОГО
НАН УКРАЇНИ

Держава і право

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Випуск 70

Київ
Видавництво «Юридична думка»
2015

**Збірник затверджено Міністерством освіти і науки України
як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати
дисертаційних досліджень**

**Збірник включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus international (Варшава, Польща). Статті збірника
привірюються до публікацій у зарубіжних фахових виданнях**

Редакційна колегія

Шемшученко Ю. С. – доктор юридичних наук, академік НАН України (голова редколегії);
Кресіна І. О. – доктор політичних наук (головний редактор); **Акуленко В. І.** – доктор юридичних наук;
Андрійко О. Ф. – доктор юридичних наук; **Бабкін В. Д.** – доктор юридичних наук; **Батанов О. В.** – доктор юридичних наук; **Батлер Уільям Елліот** – доктор юридичних наук, іноземний член НАН України (США); **Голосов Г. В.** – доктор політичних наук (Європейський університет, м. Санкт-Петербург, РФ); **Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук; **Денисов В. Н.** – доктор юридичних наук; **Кваша О. О.** – доктор юридичних наук; **Коваленко А. А.** – доктор політичних наук; **Костенко О. М.** – доктор юридичних наук; **Кресін О. В.** – кандидат юридичних наук; **Кулинич П. Ф.** – доктор юридичних наук; **Лойко Л. І.** – доктор політичних наук; **Малишева Н. Р.** – доктор юридичних наук; **Нагребельний В. П.** – кандидат юридичних наук; **Оніщенко І. Г.** – доктор політичних наук; **Оніщенко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Пархоменко Н. М.** – доктор юридичних наук; **Прилуцький С. В.** – доктор юридичних наук; **Сіренко В. Ф.** – доктор юридичних наук, член-кореспондент НАН України; **Скрипнюк О. В.** – доктор юридичних наук; **Тимченко Г. П.** – доктор юридичних наук; **Усенко І. Б.** – кандидат юридичних наук; **Хуторян Н. М.** – доктор юридичних наук; **Шкляр Л. Є.** – доктор політичних наук, **Ющик О. І.** – доктор юридичних наук.

Д 36 Держава і право : Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 70 / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2015. – 240 с.

У збірнику висвітлюються проблеми теорії та методології політичної науки, основні етапи історії політичної думки, питання розвитку політичного життя і політичної влади, актуальні проблеми розвитку та вдосконалення політичної і партійної систем. Значна увага приділяється аналізу сучасних політичних процесів в Україні та зарубіжних державах.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто прагне отримати знання з політичних наук.

Адреса редакції

01601, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4, к. 211
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
тел. 279-73-96, факс 278-54-74

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 321.7

Т. О. КОСТЮК

МОНІТОРНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК НОВИЙ ІСТОРИЧНО ЗУМОВЛЕНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Точкою референції даної статті є моніторна демократія. Розкриття її сутності, генези, характерних рис та особливостей здійснено через рефлексію теоретичних конструкцій відомого англійського дослідника Джона Кіна. Ключова пресупозиція розуміння концепту моніторної демократії полягає у тому, що кожна нова історична форма демократії перероджується в більш досконалу, адаптуючись під вимоги часу. Евристичність концепції моніторингової демократії полягає в тому, що вона пропонує відхід від однобічного розуміння демократії, що ґрунтується на засадах чесних виборів, а пропонує тримати міць влади у вузді, підпорядкувати уряди, корпорації та інші інституції тривалому громадському нагляду і контролю через моніторингові інституції, підвищувати якість політичної репрезентації, карати й усувати негідників із політики.

Ключові слова: демократія, комунікаційний надлишок, криза, ліберальна демократія, медіатизація, моніторна демократія, моніторні інститути, парламентське представництво.

© КОСТЮК Тетяна Олександрівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Українсько-Арабського інституту міжнародних відносин і лінгвістики ім. Аверроеса ПрАТ «ВНЗ “МАУП”»

Костюк Т.А. Мониторинговая демократия как новый исторически обусловленный политический феномен

Точкой референции данной статьи является мониторинговая демократия. Раскрытие ее сущности, генезиса, характерных черт и особенностей осуществлено через рефлексию теоретических конструкций известного английского исследователя Джона Кина. Ключевая пресуппозиция понимания концепта мониторинговой демократии заключается в том, что каждая новая историческая форма демократии перерождается в более совершенную, адаптируясь под требования времени. Еврестичность концепции мониторинговой демократии заключается в том, что она пропагандирует отход от одностороннего понимания демократии, основанной на принципах честных выборов, а пропагандирует держать мощь власти в узде, подчинить правительства, корпорации и другие институты длительному общественному надзору и контролю за мониторинговые институты, повышать качество политической репрезентации, наказывать и устранять негодяев из политики.

Ключевые слова: демократия, коммуникационный избыток, кризис, либеральная демократия, медиатизация, мониторинговая демократия, мониторинговые институты, парламентское представительство.

Kostyuk Tetajna. Monitor democracy as a new historical-political phenomenon caused

The point of this article is the reference of monitor democracy. Disclosure of the nature, genesis, the characteristics and features is implemented through reflection of famous British explorer John Keane's theoretical constructs. The key presuppositions of understanding of the concept of democracy are that each new historical form of democracy degenerates into a better, adapting the requirements of time. An innovative concept of monitoring of democracy is that it promotes a departure from unilateral understanding of democracy based on the principles of fair elections, and promotes keeping the power of government in check, subordinating governments, corporations and other institutions as well as public supervision and control through monitoring institutions, improving the quality of political representation, punishing and eliminating the scoundrels of politics.

Key words: democracy, communication excess, the crisis of liberal democracy, medization, democracy monitor, monitor institutions parliamentary representation.

Теорія та практика демократії нараховує понад два тисячоліття, впродовж яких вона завжди перебувала в центрі соціо-гуманітарного дискурсу. Навіть соціально-політичні проекти, які різко протиставляли себе демократії, як-то державний соціалізм та фашизм, в особі їх ідейних натхненників і вождів говорили мовою демократичних цінностей, обіцяючи цілковиту їх реалізацію. Незважаючи на те, що агора, котра породила демократичну реальність і яка

власне була «умістищем демократії» давним-давно канула в Лету, політична теорія, реагуючи на соціально-політичні зміни, не припиняла процес змістовного наповнення поняття «демократія», створювала та виявляла додаткові стандарти й характеристики демократії. В результаті, на місці демократії в якості визнаного ідеалу постала нова історична форма демократії - ліберальна (парламентська, представницька) демократія, яка протягом кількох століть вважалася найбільш досконалим суспільним ладом і ознакою цивілізованості. Втім, з настанням епохи постіндустріалізму, проблема ліберальної демократії дедалі частіше центрується питанням її кризи та деградації. Іншими словами, специфіка сучасного інтелектуального простору щодо демократичної проблематики проявляється у скепсисі щодо можливостей ліберальної демократії вирішувати проблеми «нового типу», а також у неабиякій стурбованості з приводу її майбутнього.

Виклики, кинуті «постсучасністю» представницькій демократії, помітно актуалізували дослідницьку думку, траєкторія руху якої спрямована на аналіз та осмислення сучасного стану демократії, принципи її діяльності і політичні наслідки сучасної демократичної практики. Особливий інтерес та евристичний потенціал в межах окресленого проблемного ландшафту становлять теоретичні напрацювання відомого англійського дослідника Дж. Кіна, який зробив спробу виявлення специфіки нової форми демократії, яку він називає «моніторна демократія».

Звернення до теоретичних побудов англійського дослідника, автору даної статті видається релевантним та особливо актуальним за умов сьогодення, оскільки кінівська діагностика сучасної демократії відбувається крізь призму взаємодії медіа та демократії з одночасним наголошенням на тому, що кожна історична епоха демократії переплітається з специфічним режимом комунікації.

Проблема кризи демократії, виявлення та аналіз проблем, з якими зіткнулося ліберально-демократичне правління, сучасний стан демократичних інститутів та їх перспективи перебувають в орбіті наукових інтересів починаючи з середини 70-х рр. ХХ століття. «Офіційний старт» для подібних науково-дослідницьких розвідок припадає на 1975 рік, коли була оприлюднена доповідь під назвою «Криза демократії», автори якої відомі дослідники М.Кроз'є, С.Хан-

тінгтон та Д. Ватанукі попереджали про «похмуру майбутнє, що очікує демократичне правління». Висловлюючи стурбованість з приводу «перевантаження» уряду вимогами з боку суспільства, характерне для країн Західної Європи та США, вищезгадувані дослідники констатували, що «занадто велика кількість людей, які вимагають занадто багато від уряду, і в кінцевому підсумку занадто широка участь у роботі уряду створили серйозні проблеми в управлінні державними справами»¹.

Найбільш рельєфно проблема кризи ліберальної демократії представлена у наукових доробках таких авторитетних західних дослідників, як З. Бауман, Р. Даль, Дж. Данн, А. Етціоні, Т. Каротерс, Ж. Ліповецькі, Н. Луманн, Ф. фон Хайек та інші. Помітний внесок для поглибленого осмислення проблем та викликів, з якими стикається демократія в сучасному світі, зробив відомий сучасний італійський політичний теоретик Д. Дзолло. Він стверджує, що в умовах постіндустріального суспільства демократія піддається надпотужним еволюційним стресам, що унеможлиблює пояснення ідеї «представницької демократії», її сенсу. У своїй праці «Демократія і складність: реалістичний підхід» автор заперечував релевантність моделей демократії, що ґрунтуються на принципах участі, представництва й плюралізму і доводив необхідність побудови «постпредставницької теорії політичної системи». Вказуючи на «нищівний вплив» мас-медіа на громадську думку, могутність та тиск яких лише зростає, майбутнє західної демократії Д. Дзолло безпосередньо пов'язував з результатами боротьби за фундаментальне право людини, яке він визначає як «недоторканість свідомості».

Новий, і доволі оригінальний підхід щодо витоків демократії та особливостей її сучасного стану запропонував відомий голландський дослідник Ф. Анкерсміт. При розгляді політичної репрезентації, що покладена в основу представницької демократії, дослідник спирається не на етичну, а на естетичну політичну філософію. У своїй роботі «Естетична політика. Політична філософія по той бік факту та цінності», провідною темою якої є «дисфункції демократії» автор вказує на нездатність демократичної держави вирішувати певну категорію проблем, які «не роз'єднують суспільство на ворогуючі групи, а торкаються усіх нас більш-менш однаково»². Демократія, на думку голландського дослідника, є найкращим

інструментом для вирішення проблем, що роз'єднують суспільство. Власне для цього вона і з'явилася, і «можна лише захоплюватися тим, як вона вміла нейтралізувати серйозні соціальні та політичні конфлікти, що виникали в ході індустріалізації та модернізації суспільства у ХІХ – ХХ століттях. Але демократія не є підходящим інструментом для вирішення проблем, які не викликають в суспільстві внутрішнього протистояння»³. Тож, «загальне нездужання» переважної більшості сучасних демократій Ф. Анкерсміт пов'язує з тим, що вони «відчайдушно чіпляються за ті політичні проблеми, які вони не вміють вирішувати і підганяють проблеми нового типу до матриці традиційних проблем»⁴.

Останні роки позначені активізацією наукових розробок демократичної проблематики серед дослідників країн Центральної та Південно-Східної Європи, в тому числі й в Україні. Зокрема, відомий болгарський політолог та історик І. Крастев вважає, що успіхи демократії обернулися її кризою. На його думку, саме ера демократичного тріумфалізму, коли відпала необхідність доводити демократії право на своє існування, а антидемократичні судження стали моветоном, спровокувала появу проблеми⁵. Окремі аспекти проблеми сучасної демократії знайшли своє висвітлення у наукових роботах І. Джохадзе, В. Іноземцева, С. Перегудова, Л. Сморгунова, Ц. Тодорова, а також у сучасних дослідженнях, авторами яких є українські науковці Р. Жангожа, С. Кримський, Ю. Пахомов, О. Шморгун та інші.

Тотальна медіатизація сучасного постіндустріального суспільства зумовлює зсув пояснювальної схеми сучасного стану ліберальної демократії у бік моніторної демократії, що особливо виразно артикульоване у наукових роботах відомого англійського дослідника Дж. Кіна.

Сучасну епоху Дж. Кін маркує як революційну епоху «комунікаційного надлишку». Комунікаційна революція все ще триває, але вже є її політичні наслідки: по-перше, демократизація інформації, тобто «скасування привілеїв в області інформації, раніше на обмеженій основі доступної лише елітами»⁶; по-друге, медіатизація приватної сфери, яка спровокувала жваві дискусії з приводу «визначення та етико-політичного значення розподілу публічного та приватного»⁷; по-третє, макреккерство – «активна діяльність гро-

мадян, журналістів та контролюючих інститутів, яка зводиться до закидування органів влади «викриттями» та фактами, що вимагають «публічного оприлюднення»⁸; по-четверте, помітне збільшення кількості «необраних представників», під якими розуміються «захисники суспільних інтересів та цінностей, публічні особи, чий авторитет перебуває за межами електоральної політики»⁹; по-п'яте, оформлення глобальної публіки. Ці та інші «загадкові новації», якими переповнені суспільства, насичені медіа, змушують Дж. Кіна піддати сумніву старі способи осмислення й тлумачення медіа, влади та політики. Він закликає позбутися догм, припинити мислити «мертвими поняттями та зношеними формулами» попередників й вдаватися до нових «диких» ідей, які «дозволяють по-іншому поглянути на речі й осмислити їх, пропонуючи нам більш точні методи розпізнавання новацій нашого часу, їх демократичних потенцій та протилежних трендів, які здатні задушити нашу демократичну політику»¹⁰. Власне, таким свіжим, сміливим та винахідливим поглядом є кінівська теорія моніторної демократії.

Термін «моніторна демократія», як зауважує сам Дж. Кін, є доволі дивним. Втім, саме він, на думку дослідника, найбільш точно описує велику трансформацію, яка відбувається у багатьох регіонах світу. Розлога аргументація, щодо запровадження терміну «моніторна демократія» представлена у його роботі «Життя та смерть демократії» (2009), в якій автор визнає, що почав вживати даний термін завдяки науковим доробкам американського дослідника М. Шадсона, котрий розробив теорію «моніторіальної демократії».

Отже, згідно з Дж. Кіном, моніторна демократія – «це нова історична форма демократії, певний різновид «постелекторальних» політики та уряду, що визначаються швидким зростанням найрізноманітніших типів позапарламентських механізмів контролю влади»¹¹. Провідна роль у виникненні та зміцненні моніторної демократії належить «мережам моніторингу влади», які функціонують паралельно, а іноді й врозріз, з традиційними структурами представницької демократії. Однак, можливість нового типу демократії зумовили й інші чинники. Це дає підстави говорити про моніторну демократію як про результат численних, переплетених між собою, впливів, що зрештою призвело до «трансформації духу, мови та ін-

ститутів демократії»¹². В якості важливого чинника, який зумовив подібну трансформацію Дж. Кін виокремлює війну.

Практика моніторної демократії послаблює владу виборів, політичних партій та парламентів над життям громадян, що призводить до певних змін у змістовному наповненні демократії. Остання починає означати щось більше, аніж просто чесні та вільні вибори, хоча їх роль зберігається. До особливих характеристик моніторної демократії належить те, що потенційно усі сфери соціально-політичного життя можуть потрапити під контроль та перевірку не лише стандартних структур представницької демократії, але й усього комплексу непартійних, непарламентських органів, які діють як в межах територіальних державних утворень, так і поза ними. Ці моніторні інститути, звільненні від вад офіційної політики, змінили її мову, поширюють культуру голосування та представництва, прагнуть до надання політичних прав якомога більшій кількості громадянських голосів¹³. Суттєве зростання чисельності та розмаху моніторних інститутів дозволяють говорити про контурне окреслення нової картини політичного світу, де засадниче правило представницької демократії «одна людина, один голос» змінюється новим принципом моніторної демократії: «одна людина, багато інтересів, багато голосів, багато голосувань, багато представників»¹⁴. При цьому, як підкреслює Дж. Кін, моніторна демократія не прагне відновлення духу демократії зібрань, тобто ліквідації представництва. Останнє їй вкрай потрібне, так само, як і вибори. Йдеться про боротьбу за такий образ життя та модус правління, за яких політична влада постійно підпорядковуватиметься діючій системі стримувань та противаг, внаслідок чого ніхто не матиме права здійснювати свавілля і керувати за відсутності або всупереч згоди підлеглих чи їх представників.

Таким чином, моніторна демократія є абсолютно новим в історичному відношенні типом демократії, який працює зовсім не так, як у підручниках описується «представницька», «парламентська» або «ліберальна» демократія. «Там, де існує моніторна демократія, - відзначає Дж.Кін, - такі інститути, як періодичні вибори, конкуренція багатьох партій і право громадян публічно висловлювати схвалення або несхвалення прийнятих законів нова історична форма демократії, вирізняється тим, що потенційно усі сфери соціально-політичного життя можуть контролюватися, і не лише стандартними

структурами представницької демократії, але й усім комплексом не-партиїних, непарламентських органів, які діють як в межах територіальних держав, так і поза ними»¹⁵.

1. *Мюллер Я. В.* Споры о демократии: Политические идеи в Европе XX века / Мюллер Я.В. / пер. с англ. А. Яковлева. – М. : Изд. Института Гайдара, 2014. – С. 332-333. 2. *Анкерсмит Ф. Р.* Эстетическая политика. Политическая философия по ту сторону факта и ценности / Анкерсмит Ф.Р. / пер. с англ. Д. Кралечкина; под науч. ред. И. Борисовой; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – С. 90. 3. Там же. – С. 185-186. 4. Там же. – С. 187. 5. *Крестев И.* Демократия и разочарованность / Крестев И. // Демократия и модернизация: к дискуссии о вызовах XXI века ; Центр исследований постиндустриального общества. – М. : Издательство «Европа», 2010. – 318 с. – С. 146. 6. *Кин Дж.* Демократия и декаданс медиа / Кин Дж. / пер. с англ. Д. Кралечкина; под. науч. ред. А. Смирнова; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – С. 37. 7. Там же. – С. 46. 8. Там же. – С. 56. 9. Там же. – С. 74. 10. Там же. – С. 32. 11. Там же. – С. 104-105. 12. Там же. – С. 126. 13. *Дзоло Д.* Демократия и сложность: реалистический подход / Дзоло Д.; / пер. с англ. А. А.Калинина (предисловие, гл. I–IV), Н. В. Эдельмана (гл. V, заключение), М. А. Юсима (предисловие к русскому изданию); Гос. ун-т – Высшая школа экономики. – М. : Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010. – 320 с. 14. *Keane J.* The life and Death of Democracy / J. Keane. - Simon & Schuster / W. W. Norton & Company. – London, 2009. – P. 112. 15. Там само. – С.334.

***Kostyuk Tetajna.* Monitor democracy as a new historical-political phenomenon caused**

The present file provides detailed arguments in favor of the introduction of strange-sounding term "Monitoring Democracy" as the most accurate description of the major transformation taking place in many regions of the world. Monitoring democracy - is a new historical form of democracy, a certain kind of "post-election" policy and the government defined by the rapid growth of many different types of non-parliamentary control mechanisms of power. Assuming the presence of an independent public to which addressed their messages, these organizations monitor fixed in "internal" areas of government and civil society, as well as "cross-border" areas the once subordinate tyranny empires, states and corporations. It causes changing of the architecture and dynamics of self-government. It got proved that the central element - the power of the elections, political parties and parliaments over the life of the citizens - has weakened. Democracy begins to mean something much more than free and fair elections, although their role is maintained. In the framework of and outside the government watchdog all have a noticeable impact on the dynamics and the importance of democracy. Constantly keeping politicians, parties and elected governments in the voltage monitor institutions complicate their lives, and call into

question their power and authority, often forcing them to cut and modify their programs - often due to the fact that they were politically compromised.

We have underlined here that the questions of whether it is moving towards a new type of sustainable and historically irreversible democracy should be considered separately and, like its two predecessors, the historic, democratic assemblies of the ancient world and the modern representative democracy in its territorial form, a monitor democracy is not something inevitable. However, a monitor democracy, judging by its institutional circuits and internal dynamics - is undoubtedly the most complex of all known forms of democracy. Latin lovers might say that this tertium quid, not fully formed the successor to the earlier history of experiments with forms of democracy, based on the meeting and representation. Speaking on behalf of "the people", "society", "social responsibility", "people", "stakeholders" or "citizens" - all these terms in the age of the monitor democracy are usually used as synonyms, - controlling power of institutions emerge here, there is space within the state and beyond, often spread across territorial borders. Elections, political parties and legislatures have not disappeared and have not lost their value; but they are definitely losing their key position in politics. Contrary to orthodox assertions of most political scientists, many of them quietly to themselves drowned in the deep waters of forgetfulness, democracy is now - is not just a way to work with the power of elected governments through the electoral, parliamentary and constitutional instruments, and is no longer limited to the territorial State. Gone are the days when democracy could be described (in one go) as a "reign of unlimited will of the majority" (Friedrich von Hayek). In a variety of areas - in local, national or supra-national government, the business world, NGOs and networks that have sprouted up to the very roots of everyday life, and went across the globe - sending power to the people and organizations today, as a rule, are subject to public monitoring and public criticism, to carry out a whole range of non-parliamentary organizations.

Key words: democracy, communication excess, the crisis of liberal democracy, medization, democracy monitor, monitor institutions parliamentary representation.

ПОЛІТИЧНИЙ МІФ ЯК СУСПІЛЬНИЙ ІНТЕГРАТОР

Проаналізовано роль політичних міфів і міфологем у процесі консолідації суспільства, зокрема, що стосується загально-суспільних цінностей і ціннісних орієнтацій як об'єднуючих його чинників. Відстежується дія механізму формування і утвердження останніх на фундаменті релевантних політичних міфів. Розглядаються відповідні приклади вияву зазначених чинників.

Ключові слова: політика, політичний міф, загально-суспільні цінності, ціннісні орієнтації, механізм формування загально-суспільних цінностей, суспільна інтеграція, імперативність політичного міфу.

Гнатко Н.М. Политический миф как общественный интегратор

Проаналізована роль політичних міфів і міфологем в процесі консолідації общества, в частности, касательно общественных ценностей и ценностных ориентаций как факторов его объединения. Отслеживается действие механизма формирования и утверждения последних на фундаменте релевантных политических мифов. Рассматриваются соответствующие примеры проявления упомянутых факторов.

Ключевые слова: политика, политический миф, общественные ценности, ценностные ориентации, механизм формирования общественных ценностей, общественная интеграция, императивность политического мифа.

Gnatko Mykola. Political myth as a social integrator

The role of political myths and mythology in the process of consolidation of the society, in particular with regard to social values and values as a factor in his association. Tracking the mechanism of formation and approval of the latter on the relevant political foundation myths. We consider relevant examples of the above mentioned factors.

Key words: politics, political myth, social values, value orientation, the mechanism of formation of social values, social integration, the imperative political myth.

Формування і життєдіяльність будь-якої людської спільноти, від сім'ї до суспільства цілої певної багатомільйонної країни є процесом непростим, за великим рахунком, дуже складним в силу багатьох причин, однією з ключових серед яких є закономірні суттєві

відмінності між людьми (в парі, в тріаді і далі – з наростаючою мірою розбіжностей) в основних, програмуючих їх поведінку, особливостях: особистісних сферах, властивостях, рисах, характері, темпераменті тощо. Зокрема, це стосується відповідних потреб, мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій, цілей, уподобань, уявлень про належну поведінку (як приватну, так і публічну), про добро і зло, про припустимість насилля в людському житті, його засобах, формах, мірі тощо.

Всі ці відмінності, розходження, розбіжності зумовлюють об'єктивну критичну обтяженість людського спільножиття виразними суперечностями, протиставленнями, незлагодженістю, конфліктами, ворожнечею і таке інше. Спільнодіяння людей, відповідно, стає або неможливим, або, принаймні, постає як вкрай слабоузгоджене.

З іншого боку, жодна людина не може повноцінно (а за великим рахунком, узагалі існувати людиною) жити, будучи цілком (фізично і психологічно) ізольованою від інших людей. З цих констатацій випливає важливий логічний висновок: життєдіяльність людей у будь-якій спільноті вкрай гостро потребує адекватної дії чинників, які б достатньою мірою компенсували (амортизували, нівелювали, нейтралізували) зазначену вище обтяженість спільного життя людей. І в цьому контексті постає цілком зрозуміле у своїй актуальності питання: то що ж це за чинники? Оскільки реально існують найрізноманітніші людські спільноти і людство загалом, і деструктивність вище окресленої обтяженості (за всіх конфліктів, суперечностей між людьми, громадянських і міждержавних війн, міжгрупової і міжособистої ворожнечі тощо) значною, життєво необхідною мірою, нейтралізується, то очевидно, що адекватні чинники існують і актуально реалізують свій контрдеструктивний – у відповідному сенсі – вплив.

Що ж це за чинники? Їх, вочевидь, є чимало. Ось тільки деякі з них: спільні для певного соціуму традиції, звичаї, ритуали тощо. Дуже вагому роль у аналізованому контексті відіграє та ж таки релігія. Навіть сам цей термін «релігія» (ге – відновлення, ligio – об'єднувати, інтегрувати), що означає «відновлена, відроджена єдність» (людей, звісна річ), промовляє сам за себе. Велике значення в цьому сенсі мають спільно однаково (для відповідного соціуму) трактовані

знаки, символи, цінності¹. Щоб наведені вище чинники спрацьовували, необхідна відповідна функціональна дія належних соціально-психологічних механізмів. І такими механізмами постають насамперед соціальні стереотипи і міфи². Розглянемо для ілюстрації конкретні приклади.

В історії Німеччини одну з найвизначніших позитивних ролей відіграв «залізний канцлер» Отто Бісмарк (опустимо аристократизуюче «фон»). Найбільшим його досягненням як громадського діяча, державника і політика було, як відомо, об'єднання розрізнених німецьких курфюрств-князівств у єдину державу. Її було проголошено імперією, хоча вона характеризувалася радше ознаками національної держави. Але культурно-мовна диференціація цих курфюрств була доволі значною, їхній політико-економічний провід не був схильним втрачати свої владно-розпорядчі привілеї, що не могло не мати місця за означеного об'єднання. Тому місія Отто Бісмарка була дуже непростою і він проголошував необхідність об'єднання всіх німців, як групи споріднених субетносів (прусаків, баварців, тюрингців, саксонців тощо), «вогнем і мечем». Насправді, деяке пряме насилля, при цьому, як відомо, мало місце, але без використання відповідних міфів і міфологем, що утверджували цілковиту обґрунтованість, необхідність і нагальність німецького об'єднання, останнє не відбулося б, принаймні, не набуло б того незворотного характеру, який надав можливість Німеччині стати державною потугою світового рівня, а у форматі Третього Рейху – світовою наддержавою³.

Якими ж є основні типи політичних міфів, що витворюють фундаментальну імперативну базу стабільного інтегрування найважливіших для життєдіяльності людства великих мас людей, таких як етноси, нації, громадянські спільноти імперських держав, спільноти вірних світових релігійних конфесій?

Таких типів політичних міфів, до яких зводяться всі їх відповідні варіативні різновиди, присутньо є два, які дещо умовно можуть бути названими національними (або ж етно-національними) та імперськими (глобалізаційними).

Перші з них, культивуючи етно-національну самотність відповідних спільнот, «апелюють» до традиційних багатотисячолітніх цінностей останніх, побутуючих, в певних своїх аспектах, з часів родового їх буття⁴. Другі ж, маючи загалом уніфікаційний характер,

утверджують глобалізаційно-інтегративні цінності відходу від традиційно-етнічного буття людства у бік об'єднано-утилітарних орієнтацій, вдаючись при цьому до відповідних цілеспрямовано сконструйованих псевдоісторичних схем, які покликані обґрунтувати нівелюючі етнічну сутність людства імперські «кумулятивно-демографічні» процеси⁵. В силу зазначеного перші, як правило, є більш органічними і реалістичними (правдивішими, вкоріненішими в реальність), ніж другі, які, в свою чергу, є більшою мірою штучними і технологічними, ніж перші, хоча в широкому колі тих і тих політичних міфів мають місце (що не дивно) і зворотні приклади.

Щодо перших з них слід зазначити, що в сучасній науці побутують дещо відмінні їх тлумачення, деякі з яких прямо апелюють до інтегративної функції політичного національного міфу як визначальної для нього. Одне з таких визначень належить сучасному дослідникові Дж. Армстронгу: «Національний міф – це інтегруючий феномен, в якому символи національної ідентичності набувають зрозумілого значення»⁶. Тобто, національний політичний міф, втілюючи ціннісні особливості буття етно-національної спільноти, концентровано символізує їх як імперативний фундамент ідентифікації всіх тих людей, котрі спроможні усвідомити свою причетність до цієї спільноти, власне, ототожнитися з нею, твердо обґрунтовуючи в контексті цього ототожнення його зрозуміле значення і, розвиваючи суть наведеного визначення, його беззаперечну значущість для відповідних суб'єктів: осіб, соціальних груп тощо.

Оскільки без виразного ототожнення відповідної групи людей з цією групою не може бути стабільного і перспективного її функціонування, тривалої спільної узгодженої діяльності цих людей, власне, повноцінного існування її саме як групи, а не як випадкової сукупності розрізнених осіб, то є цілком очевидним, що саме існування тих таки етносу чи нації неможливе без певного рівня вираженості відповідно етнічної чи національної ідентичності серед осіб, що складають певний етнос чи певну націю. Та й саме це «складання» втілюється насамперед через ідентифікування згаданих осіб з означеними етносом і нацією. Але, чи можуть етнічна ідентифікація – основа формування і буття етносу, та національна ідентифікація – основа формування і буття нації, реалізовуватись автоматично, як, скажімо, метаболітичні процеси у клітині будь-

якого живого організму? Очевидно, що ні, хоча б у силу відкритості будь-якої соціальної системи, якими є і етнос, і нація, до величезного розмаїття зовнішніх щодо неї впливів, на відміну від виразної (хоча й не тотальної) закритості клітини живого організму щодо аналогічних впливів.

Тобто, етно-національна спільнота (плем'я, субетнос, етнос, нація) для стабільності свого формування, перспективного розвитку і достатньої конкурентноспроможності у взаємодії зі собі подібними спільнотами має спиратися на деякі абсолютні, беззаперечні, імперативно-позараціональні (принаймні, у якомусь своєму вимірі) засади ціннісно-детермінаційного змісту. Вони, як правило, доповнюються адекватними раціоналізуючими інформаційними конструктами доктринально-програмуючого характеру, що переконливо обґрунтовують високий рівень значущості, необхідності, належності (аж до сакральності) відповідної етно-національної ідентифікації для означеного кола осіб. Такими засадами-засобами, що здатні постати фундаментом реалізації ідентифікування певних великих мас людей у стійкі, стабільно існуючі етно-національні спільноти, і є етно-національні міфи, що в ході політико-практично їх застосування набувають ознак саме політичних міфів відповідної етно-національної специфікації.

З викладеним розумінням суті політичних етно-національних міфів перегукується визначення цих міфів українським науковцем Ю. Левенцем: «Національний міф є результатом символічного сприймання подієвого перебігу історії, яке свідомо і несвідомо типологізує певну кількість і якість відповідних ситуацій, що відбулися в минулому»⁷.

Прикладів сучасного практикування політичних національних міфів є безліч, деякі з них показово виявляють своє побутування в українському сьогоденні. Скажімо, більшість політичних партій у сучасній Україні постійно апелюють до тверджень, суть яких зводиться до приписування всім (або ж, принаймні, виразно переважаючій, абсолютній більшості) українцям (причому, незалежно від етнічного походження, українцям як громадянам України) ментальної відданості демократичному політичному устроєві, демократичним цінностям, демократичним стандартам життя, які, будучи надзвичайно близькими і бажаними всьому українському загалові,

єднають навколо них все українство⁸. Те, що це є політичний національний міф, а не наявна об'єктивна реальність, закономірно випливає з наступного.

У широкому суспільно-політичному дискурсі в сучасній Україні конкретний зміст феномена демократичного політичного устрою детально розглядається і аналізується досить рідко, та й то, як правило, тенденційно, в руслі досягнення певних кон'юнктурних політичних цілей. Для більшості пересічних українців демократія – це такий стан суспільства, коли суттєво враховуються інтереси і права всіх членів суспільства, дотримується соціальна справедливість, суспільна ієрархія мінімізована, тобто, можновладці і рядові громадяни мають однакові (чи майже однакові) можливості впливати на основні аспекти життєдіяльності суспільства, економічний добробут забезпечується практично всім правовідповідним суб'єктам (особам і соціальним групам), що складають відповідне суспільство. Кажучи зовсім по-простому: демократія – це коли все добре, тобто, у суспільстві панують правильна організація, справедливість і матеріальний добробут.

Насправді ж, як відомо з практики життєдіяльності тих суспільств, які визнаються стало демократичними, і з наукового аналізу демократичного політичного устрою авторитетними дослідниками⁹, феномен демократії далеко не такий простий і однозначний. Демократичне «облаштування» суспільства потребує належного рівня розвиненості правових, адміністративних, політичних механізмів його функціонування, достатньо стабільного стану розгортання процесу його загального розвитку, відповідних усталених стандартів побутування в ньому політико-правової культури і культури загалом, наявності певних моральних імперативів у його суспільно-політичного активу. Якщо зазначені передумови втілення демократичного формату буття суспільства навіть частинно відсутні чи недостатньо виражені, найбільше, що може вийти зі спроб «запровадити демократію», це – імітація демократії, інсценувально-мімікрійні, бутафорні її маніфестації.

Інший аспект міфологічності аналізованих тверджень – те, що українська етно-національна спільнота впродовж історії свого існування виявляла прихильність не лише до демократичного формату свого суспільного життя, а й до інших, зокрема, авторитарних: укра-

їнська гетьманська адміністративно-державна влада за низки багатьох гетьманів, тих таки ж Б. Хмельницького та І. Мазепи, була радше авторитарною, ніж демократичною, і цілком толерувалася багатьма тогочасними українцями. Протягом всього ХХ століття українство свою суспільну життєдіяльність провадило майже виключно у контексті тоталітарних та авторитарних режимів, і хоч вони не були власне українськими, а радше окупаційними, не все у цих режимах масово відторгалось українцями; і навіть суто українські, україноцентричні масові організації, такі, як ОУН, характеризувалися авторитарністю, а не демократизмом. Тому твердження про онтологічний, ментальний демократизм української етно-національної спільноти є, вочевидь, значною мірою волюнтаристським, ірраціональним.

З іншого боку, багатовікова вічева традиція українців, виборність провідників (тих же гетьманів, козацьких, гайдамацьких ватажків), готовність широких верств українського населення здійснювати часті повстання проти різноманітних авторитарно-тоталітарних режимів (і не лише чужих, окупаційних, а й тих, які мали автентичне походження), наявний побутовий демократизм українства – все це витворює відповідну раціоналістичну підвалину цього міфу.

І, як наслідок, український національний політичний міф, який стверджує, що «українська етно-національна і, ширше, громадянська спільнота є онтологічно, ментально відданою демократичному політичному устроєві, демократичним цінностям, демократичним стандартам життя тощо» послідовно реалізує свою важливу функцію суспільного інтегратора, суттєвим чином еднаючи довкола його стрижневих тез сучасне українство, в тому числі громадянське, яке не має українського етнічного походження¹⁰.

Перейдімо до імперських політичних міфів у контексті нашого аналізу. Прикладами серед них можуть слугувати такі міфи, як: міф про Київську Русь як колиску трьох братніх народів – українського, білоруського і російського; міф про радянський нарід як об'єктивним, неухильним шляхом сформовану єдину спільноту людей, що характеризується єдиним менталітетом, спільними ключовими загальнонародними інтересами, вічним спільним майбуттям; міфи про відвічну цивілізаційну єдність різнорелігійних і кардинально різноукладних в сфері економічної життєдіяльності

народів тощо. Для таких міфів, про що вже йшлося вище, властивим є високий рівень вираженості волонтаристської складової, яка, як правило, домінує (на противагу тенденції до домінації раціоналістичної складової в національних політичних міфах). Візьмімо для розгляду наведений вище імперський політичний міф, скажімо так, московсько-радянської специфікації, про «радянський нарід як єдиноментальну органічним шляхом витворену спільноту з багатосотрічним спільним майбутнім».

Цей міф мав деяку раціоналістичну складову, що спиралася на довготривале (мінімум понадсторічне для більшості етно-національних компонентів цього так званого «радянського народу») вимушене (в силу московської окупації) спільне проживання під вкарбовуючим у поверховий пласт менталітету всього населення Московської імперії (існуючої під різними назвами: Російської імперії, СРСР, Російської Федерації) ключових імперських орієнтуючих кліше, ідеалів, цінностей надпотужним імперським інформаційно-пропагандистським пресом. Результатом дії останнього, у поєднанні з інтенсивним художнім впливом маніпулятивного імперського мистецтва та тривалою практикою спільної життєдіяльності, постала сформованість спільних програмуючих поведінку орієнтирів-настановлень на поверховому рівні менталітетів етно-національних складових «радянського народу» та втілюючих цю поведінку патернів-звичок її реалізації. Певні вияви цього результату доіснували, як відомо, до нашого часу.

Проте ірраціональний вимір цього міфу явно є переважаючим: ніякого спільного менталітету як такого (у його повноті і вичерпній специфічності) у «радянського народу» не було і бути не могло, оскільки радянське на противагу етно-національному в громадян СРСР виражало маргіналізацію їх органічного менталітету; щодо багатосотрічного спільного майбутнього єдиного «радянського народу», то неадекватний волонтаризм цієї тези ще яскравіше, ніж попередньо розглянутої, засвідчує міфічність її змісту.

Таким чином, даний інформаційний конструкт є, безсумнівно, міфом, міфом імперським, оскільки він спрямований на геть різно-рідні етно-національні спільноти і покликаний нівелювати, заперечувати їх етно-національні цінності, і міфом політичним, адже

сфера його превалюючого прикладання – це сфера політичної життєдіяльності відповідного суспільства, суспільно-політична сфера.

Знову ж таки, цей, проаналізований нами, імперський радянський політичний міф, відіграв величезну роль як суспільний інтегратор, поряд з іншими засобами інтегрування вкрай строкатого за багатьма суттєвими особливостями і ознаками населення колишнього СРСР, у забезпеченні цілісного і стабільного існування Московської імперії – в її комуністично-радянській редакції – протягом цілої низки десятиліть. Більше того, на всьому так званому пострадянському просторі, включно з країнами Балтії, і сьогодні, майже через чверть сторіччя після краху СРСР, зберігаються численні рудименти маргіналізованої спільноти «радянського народу», а політичний міф щодо останньої у частині «єдиноментальності всіх радянських людей» все ще подає ознаки життя у свідомості багатьох мешканців країн цього пострадянського простору.

Мають місце, звісно, і ті політичні міфи, що постають як інструменти загальнолюдської інтеграції. Хоча всі вони, зрозуміло, ближчі до імперських, а не до національних політичних міфів, та все ж різною мірою. Так, приміром, системи тверджень про загальнолюдські цінності чи про іманентно властиві всім людям невідчужувані права (які – і цінності, і права – хтось має визначати і визначити; хто саме і чому? і на якій, власне, підставі? і чому це має стосуватися всіх людей, навіть тих, які про таке визначення і не здогадуються, і, можливо, зовсім би з ним не погодилися, якщо б дізналися про його зміст? – волюнтаристська компонента цих тверджень як міфологічних очевидна) менш «імперські», оскільки характеризуються очевидним раціоналістичним превалюванням і не протистоять прямо відповідним націоналістичним політичним міфам, ніж, скажімо, марксистський концепт необхідності для світлого майбутнього людства єднання пролетарів усіх країн у смертельній боротьбі проти тотально антагоністичного їм класу буржуа-капіталістів знову ж таки усіх країн світу чи інформаційний конструкт-гасло гострої бажаності і нагальності для всього людства здійснення всесвітньої комуністичної (варіант – соціалістичної) революції зі штаб-квартирою світових прогресивно-революційних сил у найреволюційнішій столиці більшовицько-революційної Країни Рад – Радянської Росії. У цих двох останніх політичних міфах їхній тотальний волюнтаризм

і відверта агресивна спрямованість проти відповідних національних політичних міфів з повною очевидністю виявляють їх явний ультраімперський характер.

В контексті вищенаведеного постає важливе питання: чи можливе стійке, стабільне, довготривале інтегрування будь-якого суспільства поза найменшим впливом, найменшим виявом своєї дії відповідними суспільно-політичними міфами?

Відповідь на це питання може бути, вочевидь, зведена до наступного. Суспільними інтеграторами можуть виступати і виступають різноманітні чинники: тривале спільне проживання відповідних мас людей під певною адміністративно-державною владою, спільні уявлення цих мас щодо їхнього історичного буття, суспільні стереотипи, зміст яких спрямований на інтегрування цих мас у консолідоване суспільство, відповідні продукти мистецької творчості, домінуючі серед цих мас політичні ідеологеми, ефективні економічні проекти, моральні орієнтири, корпоративні цінності (скажімо, властиві держслужбовцям, військовим чи інтелектуалам-державникам тощо), певні релігійні догмати й канони, чи навіть певні забобони. Але всі вони, на відміну від відповідних політичних міфів, або піддаються раціоналістичним сумнівам (а отже, досить легко можуть бути спростованими певними зацікавленими суб'єктами чи спонтанними розмірковуваннями самих репрезентантів цих мас), або з необхідністю спираються на відповідні політичні міфи як фундаментальні імперативи (суспільні стереотипи, політичні ідеологеми тощо, тобто, є не самостійними, а похідними від політичних міфів суспільними інтеграторами)¹¹, або ж переважаючою мірою зорієнтовані не на суспільно-політичне інтегрування, а на інтегрування релігійно-конфесійне (релігійні догмати і канони, зокрема, у певних конфесійних специфікаціях).

Відштовхуючись від цього, нескладно дійти висновку, що без залучення відповідних політичних міфів стабільні довготривалі ефективні інтеграційні процеси на рівні людських спільнот, соціумів, суспільств малоймовірні, ба більше, практично неможливі. Для завершальної аргументації цієї тези додамо, що суспільна інтеграція – це, врешті-решт, аспект людської культури, а ключовою системоутворюючою підвалиною останньої, на думку одного зі

сучасних дослідників феномена міфу, О. Лобка, є власне, саме і лише міф¹².

Отже, політичний міф, окрім інших важливих своїх застосувань, часто-густо постає необхідним і доволі ефективним суспільним інтегратором, багато в чому незамінним засобом інтегрування певних людських мас, великих соціальних груп у стійкі спільнотно-суспільні об'єднання: етноси, нації, соціальні класи, імперські суспільно-державні утворення тощо.

1. *Горбатенко В. П.* Модернізація українського суспільства у контексті сучасних цивілізаційних процесів : дис. ... докт. політ. наук / Горбатенко В.П. ; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 1999. – 379 с.; *Жабінець Н.В.* Політичні цінності та їх втілення у процесі демократизації українського суспільства : дис. ... канд. політ. наук / Жабінець Н.В. ; Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова – К., 2006. – 182 с.; *Касьянов Г.* Теорія націй та націоналізму : монографія / Касьянов Г. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.

2. *Арабаджиев Д. Ю.* Політичний міф як фактор розвитку сучасної політичної свідомості : дис. ... канд. політ. наук / Арабаджиев Д.Ю. ; Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2006. – 181 с.; Барт Р. Мифологии / Барт Р. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1996. – 234 с.; Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф / Лосев А.Ф. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 541 с.

3. *Арабаджиев Д. Ю.* Цит. праця.

4. *Кресіна І. О.* Українська національна свідомість у контексті сучасних політичних процесів : дис. ... докт. політ. наук / Кресіна І.О. ; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. – К., 1999. – 451 с.; Левенець Ю. Роль національного міфу у відродженні національної свідомості українського народу / Ю. Левенець // Нова політика. – 2001. – № 2. – С. 50 – 53.

5. *Лукиннюк М.* Обережно: МІФИ / Лукиннюк М. – К. : Вид. ім. О.Теліги, 2000; Формирование и функции политических мифов в постсоветских обществах : сб. науч. трудов – М. : РГГУ, 1996. – 518 с.

6. *Касьянов Г.* Цит. праця. – С. 285.

7. *Левенець Ю.* Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (XIX-XX ст.ст.) / Левенець Ю. – К. : Стило, 2001. – С. 295.

8. *Головатий М.* Політична міфологія / Головатий М. – К. : МАУП, 2005. – 148 с.; Горбатенко В.П. Цит. праця; Жабінець Н.В. Цит. праця.

9. *Гаджиев К.С.* Введение в геополитику / Гаджиев К.С. – М. : Логос, 1998. – 416 с.; Головатий М. Цит. праця; Ігнатів В.О. Національна держава: національний і наднаціональний виміри : дис. ... докт. політ. наук / Ігнатів В.О. ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 1996. – 412 с.

10. *Левенець Ю.* Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (XIX-XX ст.ст.); Розумний М. Алгоритми національного самоопанування / Розумний М. – К., 2008. – 112 с.

11. *Cassirer E.* The Myth of the state / Cassirer E. – New-York, 1955. – 355 p.

12. *Лобок А.* Антропология мифа / Лобок А. – Екатеринбург : Банк культур. информации, 1997. – 688 с.

Gnatko Mykola. Political myth as a social integrator

The role of political myths and mythology in the process of consolidation of the society, in particular with regard to social values and values as a factor in his association. Tracking the mechanism of formation and approval of the latter on the relevant political foundation myths. We consider relevant examples of the above mentioned factors.

In the context of the above raises an important question: can the sustainable, stable, long-term integration of any society outside the least influence, the least expression of his actions relevant socio-political myths? The answer to this question can be obviously reduced to the next. Social integrator can act and serve a variety of factors: prolonged cohabitation respective masses of people under a certain administrative governmental authorities, joint representation of the masses for their historical existence, social stereotypes, the content of which is aimed at integrating these masses in consolidated society related products of artistic creativity, among the dominant political ideology of the masses, effective economic projects, moral guidance, corporate values (say, peculiar civil servants, military or intellectuals, statesmen, etc.), certain religious tenets and canons, or even certain prejudices. But they, unlike relevant political myths, or are rationalistic doubts (and thus quite easily be refuted by certain stakeholders themselves or spontaneous reflection representants of mass), or the need to rely on the relevant political myths as fundamental imperatives (social stereotypes, political ideology, etc., that are not independent, and derived from the political myths of social integrator) or a prevalent measure focused not on the socio-political integration, and the integration of religious and confessional (religious dogmas and canons, particularly in certain confessional specifications).

Examples of modern political practice of national myths are many, some of them showing significant existence in its present Ukrainian. For example, most political parties in modern Ukraine is constantly appealing to the allegations, which essentially boils down to attribute all (or at least clearly dominant, the vast majority) Ukrainian (and, regardless of ethnic origin, Ukrainian as the citizens of Ukraine) mental commitment to a democratic political system , democratic values, democratic standards of life, which, being extremely close and desirable over the Ukrainian public, unite all Ukrainians around them. That this national myth is a political, not objective reality existing naturally follows from the next.

In a broad social and political discourse in modern Ukraine phenomenon specific content democratic political system considered and analyzed in detail rarely, and then usually biased, in line with the achievement of certain short-term political goals. For most ordinary Ukrainian democracy - it is a state of society where much captured the interests and rights of all members of society, holds social justice, social hierarchy minimized, that is, those in power and ordinary citizens have the same (or nearly identical) to influence the main aspects of society, economic welfare is provided almost all pravovidpovidnym entities (individuals and social groups) that make up the society. To put it quite simply: democracy - is when all is well, that is, in a society dominated proper organization, justice and material well-being.

Based on this, it is easy to conclude that without the involvement of the relevant political myths stable long-term effective integration processes at the level of human communities, societies, societies unlikely, moreover, practically impossible. Consequently, social integration - is, after all, the aspect of human culture as key system - the foundation of the latter is actually just a myth. Thus, the political myth than its other important applications often appears quite necessary and effective social integrator, largely indispensable tool for integration of certain human masses, large social groups in sustainable public associations, ethnic groups, nations, social classes, imperial social, public education and so on.

Key words: politics, political myth, social values, value orientation, the mechanism of formation of social values, social integration, the imperative political myth.

УДК 141.7:131637.035

Л. В. ПОППЕР

ЕКОЛОГІЧНА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА ЕКОПОЛІТИЧНА МЕТАДОКТРИНА

Екологічна ідеологія розглядається як ідеологія постмодерну, складова політичного процесу, яка покликана обґрунтувати трансформації людино-природних відносин; з'ясовується її сутність, цілі, цінності, складові, місце в системі сучасних ідеологій.

Ключові слова: екологічна ідеологія, екологізм, екологічна криза, екологічні цінності, екологічна політика.

Popper L. V. Экологическая идеология как транснациональная экополитическая метадоктрина

Экологическая идеология рассматривается как идеология постмодерна, составная политического процесса, которая призванна обосновать трансформации человеко-природных отношений; выясняется ее сущность, цели, ценности, составные, место в системе современных идеологий.

Ключевые слова: экологическая идеология, экологизм, экологический кризис, экологические ценности, экологическая политика.

Popper Lesa. Environmental ideology as transnational political purpose doctrine

Environmental ideology is seen as postmodern ideology, part of the political process, which aims to justify the transformation of the man-nature relationship; turns its essence, goals, values, elements, place in the modern ideologies.

© ПОППЕР Леся Вікторівна – здобувач кафедри політології та державного управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Key words: *ecological ideology, environmentalism, environmental crisis, ecological values, environmental policy.*

Екологізм, як нова натурфілософія, досить активно відстоюється представниками інтелектуальної еліти, масштабно мислячими політичними лідерами є досить розповсюдженим явищем (правда, саме в цьому середовищі) *modus vivendi*, але він не знаходить відгуку в масовій свідомості. В умовах гострої екологічної кризи, коли мова йде про долі цивілізації, особливо зростає роль соціально-політичних обґрунтувань екологічної діяльності, реанімується інтерес до ідеологічних конструктів екологізму як ефективного способу обґрунтування трансформації і дифузії людино-природних відносин.

Безперечно, внесок натуралістів, фахівців-екологів у дослідження проблем існування людини і його контактів із природним і штучним середовищем помешкання, еволюції цього середовища, заслуговує високої оцінки (Р. Аллен, М. Булатов, В. Вернадський, В. Загороднюк, В. Деркач, Б. Коммонер, С. Кримський, В. Лук'янець, К. Малеев, А. Маслоу, Ю. Одум, А. Печчеї, А. Тоффлер, К. Флавін, Е. Фром, В. Хесле, А. Швейцер та ін.). Але, віддаючи їм належне, необхідно разом з тим повніше і глибше уявити собі механізми соціоекологічних відносин. А це неможливо без інтенсивних досліджень, що мають загальнометодологічний характер, оскільки вирішення екосоціальних проблем істотно пов'язано не стільки з удосконаленням технічних засобів і технологій, скільки з формуванням суспільної свідомості, її екологізацією. Без досліджень такого роду, проблема оптимізації навколишнього середовища втрачає загально соціальну перспективу і перетворюється у випадковий набір фактів і технічних прийомів.

При цьому на передній план висувається дослідження ідеологічного аспекту соціально-екологічного буття як, з одного боку, місця перетину складних проблем взаємодії природного і соціального, внутрішнього і зовнішнього, міжнародного і регіонального розвитку, загальнолюдських і соціально-групових, ендегенних початків, а з іншого боку, як діючого способу корегування і трансформації суспільної свідомості. Відрадно, що в цьому напрямку плідно працюють вітчизняні вчені (В. Акопян, В. Андрущенко, Т. Гарда-

шук, В. Голубчук, М. Гончаренко, В. Кирик, М. Кисельов, В. Крисаченко, О. Салтовський, М. Хилько та ін.).

Останнім часом прийшло усвідомлення того факту, що без залучення ідеологічно орієнтованого світогляду екологічний заклик до збереження природи і життя на Землі не може знайти переконливого виправдання у науковому знанні. Однак спеціально і з необхідним ступенем концептуальності питання про вплив ідеологічних факторів на процеси екосоціальної взаємодії розглядається не так вже й часто (О. Андрос, Т. Гардашук, С. Саханенко).

Звично під ідеологією розуміють систему цінностей, сукупність ідей, уявлень поглядів і переконань, призначених, - на думку В. Лісового, - об'єднувати людей заради спільного життя і спільних дій¹. Дійсно, ідеологія, якщо абстрагуватись від її конкретної форми, від ступеню деталізації, від засобів аргументації і т. ін., є не щось інше як консолідуючий нормативний образ суспільства, як особливий зріз свідомості, яка, виявляючи прихильність людей певним цінностям й інтересам, орієнтує на дію по їхній реалізації. Як відзначав А. Шафф: "Під ідеологією я розумію систему переконань (beliefs) і позицій (attitudes) у значенні схильності людини діяти, яка на підставі соціальне прийнятної системи цінностей детермінує орієнтацію дій людини, націлених на здійснення (досягнення) визнаної найкращою форми суспільного життя. Без ідеології, що розуміється таким чином, не може існувати жодний рух, жодна політична партія"².

Ідеологія, як зазначається в "Філософії політики" є "конкретно-історичним системним відбиттям суттєвих сторін соціальної дійсності та виступає формою національної, класової або групової свідомості й самосвідомості, системою прийнятих цінностей, в яких визначено докорінні інтереси нації, класу, групи, їх позиціях по відношенню до інших націй, класів, держав, суспільного розвитку"³.

Визначення поняття "ідеологія", сутність цього явища в усіх його проявах та генеза його дослідження ґрунтовно проаналізовані вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Підсумовуючи вітчизняний та світовий досвід вивчення даної проблематики, В. Андрущенко, Л. Губерський та М. Михальченко дають влучне узагальнене визначення ідеологій як "словесно-теоретичної чи знаково-образної форми подання ціннісних орієнтацій певних соціальних груп, форми духовної діяльності, системи поглядів, ідей і теорій, які є ре-

зультатом віддзеркалення дійсності крізь призму (і з позицій) інтересів певних суспільних класів (груп), як теоретичне обґрунтування системи практичних дій цього класу, (соціальної групи), як керівництво до дії й інструмент прогнозування майбутнього, який дає практичні установки для діяльності класу (соціальної групи), особистості, суспільству"⁴.

Існують різні класифікації ідеологій, що розрізняються: "за суб'єктами (феодално-релігійна, буржуазна, пролетарська); за формами суспільного життя (політична, економічна, естетична, моральна, правова тощо); за політичними партіями і рухами (комуністична, християнсько-демократична, ліберальна, соціал-демократична та ін.). Можливі й інші класифікації ідеологій – націоналістична, інтернаціоналістична, християнська, мусульманська, консервативна тощо)"⁵.

На даний час світове співтовариство керується декількома системами культурних цінностей, або функціональними ідеологіями. Серед них можна виділити релігійну ідеологію, капіталізм, риторику політичної демократії, народно-культурну ідеологію тощо.

Зазначений набір ідеологічних підсистем підтверджує тезу про деідеологізованість глобального співтовариства. Але для глобальної екополітичної регламентації вони не прийнятні. У більшості випадків, зазначені культури-системи є всього лише формами прояву або засобами вираження пануючої технократичної ідеології.

Відповідно, слід виробити єдину ідеологічну лінію, адекватну загальнолюдським цілям й інтересам. Концепція екоідеологічних інтересів і пріоритетів розглядається нами в ролі своєрідної «ідеї-рамки», здатної забезпечити консенсусний зв'язок між прихильниками різних ідеологічних переконань і світоглядних орієнтацій. Пріоритетом екоідеології повинна стати наступна задача: відхід від технократичних імперативів (пріоритетом суспільної свідомості, повинні стати запаси екологічних благ, а не потік виробництва і споживання).

Оскільки дана ідеологія, принципово не може бути конфронтаційною, то вона не повинна відображати інтереси конкретних соціальних груп, класів, а відповідно, не повинна есплікуватися в систематизованому виді. Вона повинна здійснювати функцію культурної конвергенції і бути засобом створення єдиної цивілізації на

базі загальнонаціональних, загальнолюдських цінностей. Це повинна бути транснаціональна екополітична метадоктрина.

Необхідні пошуки, у плані створення позитивної екоідеології. У той же час, необхідно вказати на палітру думок щодо існування «чистої» екоідеології. Частина авторів стверджує, що екологічна ідеологія існувати не може тому що ідеології - це класовий феномен, а всяка надкласова, надпартійна ідеологія, - це нонсенс. Інша точка зору зводиться до того, що суспільство взагалі повинне бути вільним від будь-якої ідеології, у тому числі екологічної⁶. Ми вважаємо, що ці погляди відбивають застарілий, традиційний підхід. Він склався в контексті дуального мислення, не системного підходу, що відповідає механістичній, а не холістській, цілісній картині реальності. Зазначені точки зору, у даний час, просто архаїчні. В другій половині ХХ століття починає складатися нова соціальна реальність - єдине людство; йде процес оформлення її інституціональної структури, до якої не застосовні соціально-механістичні шаблони і стереотипи. Ми не стверджуємо, що класові і партійні ідеології віджили своє століття. Але у відповідності зі структурою сучасної соціальної реальності, необхідно структурувати і рівні існування ідеології. Наряду з ідеологією класів, націй, держав, необхідно вести мову і про існування глобальної ідеології, заснованої на загальнолюдських цінностях.

Людство - це не нація, не етнічна одиниця, це сукупність народів, що прагнуть до того, щоб організуватися в політичну й економічну спільність. Людство хоча і складається з безлічі підсистем різного рівня і конфігурації, але являє собою функціонально взаємозалежну систему. Усе це обумовлює наявність загального інтересу, що є вищим будь-яких приватних інтересів локальних груп і класів. На подібній основі і виникає система цінностей/задач, що набувають спільне, глобальне значення: екологічний захист і безпека, екосоціальна й екополітична справедливість, формування високої екологічної культури, пошук раціонального способу життя всього людства, що враховував би вичерпність земних ресурсів. Перераховані та ін. задачі не можуть бути адекватно вирішені поза ідеологією. У єдиному ж і цілісному комплексі вони можуть вирішуватися тільки ідеологією, і нічим іншим. Вже тільки з цієї причини соціум, що володіє свідомістю, ніколи не зможе обійтися без ідеології.

Підкреслимо декілька якостей ідеології, найбільш істотних для соціальної практики.

По-перше, ідеологія - не просто система поглядів (такою системою є будь-яке навчання) і не тільки спосіб захисту соціальних інтересів, що забезпечуються набагато більш прямо, безпосередньо й ефективно багатьма іншими способами. Ідеологія - це така система поглядів, що дозволяє людині і суспільству так чи інакше орієнтуватися в навколишньому природному і соціальному просторі. Ідеологія, у цьому сенсі - синтез усього знання, яким володіє в даний історичний момент людина: наукового, практичного, соціального і духовного досвіду, а також усіляких гіпотез якими, в силу необхідності, вимушено компенсується відсутність точного знання в тих випадках і сферах, де такого знання об'єктивно нема, але діяти проте потрібно.

По-друге, ідеологія - не просто синтез знання (таким синтезом є і світогляд, і багато чого іншого), а синтез, спрямований на вирішення практичних задач організації, життя і діяльності суспільства. Ідеологія завжди орієнтує індивідів і соціум у цілому, на відповідні стандарти соціального буття, пояснюючи як їм треба жити, чому потрібно жити саме так, а не інакше, що і чому варто робити. Вона зв'язує воедино декілька "ниток": людина - природа - всесвіт; особистість - суспільство - соціальні інститути; досвід - пізнання - знання, і фокусує всі їх на бажаному, з погляду даної ідеології, необхідному і навіть єдиному можливому типі індивідуальної і суспільної поведінки, способі життя. Попутно вирішується ще одна задача принципової важливості: забезпечуються організаційні підстави для відповідного типу поведінки і способу життя - підстави, що виражаються в принципах громадської організації й в організації самої ідеології (церква, партія, братерство, секта і т.д.).

По-третє, на відміну від політичних програм, платформ, від усіляких конкретних планів і т.п. ідеологія в головних змістовних її аспектах завжди концентрується на макрорівні соціальних явищ і процесів, об'єктивно виступаючи регулятором саме макрорівня (і незмінно терпить поразки, коли їй нав'язують рішення конкретних і приватних задач); а також на довгострокових процесах, явищах, тенденціях і задачах. Предмет ідеології - не управління сьогоденними справами конкретного суспільства, а регулювання життя даного соціуму в історичному масштабі часу. І це - не дефект ідеології

і не особлива її претензія, а прояв корінної властивості індивідуальної і суспільної свідомості: на відміну від «чисто» біологічної психіки, що кориться інстинктам, будь-яка свідомість (включаючи навіть патологічні його форми) здатна трансформуватися в поведінку тільки за умови, що всі внутрішні компоненти змісту цієї свідомості на момент початку дії узгоджені між собою, взаємно несуперечливі. Якщо ця умова не виконується, то результатом буде або відмовлення від дії, від поведінки; або неадекватна, патологічна поведінка; або, при тривалому збереженні такого положення, руйнування особистості суб'єкта.

По-четверте, саме тому ідеологія виконує об'єктивно у край важливу функцію вищої легітимації усього, з чим вона має справу в змістовному плані: уявлень про світ і місце людини в ньому, відповідного суспільного ладу, соціальних відносин, типів поведінки і способу життя і т.д. А тим самим виступає і як вольовий імпульс, що забезпечує довгострокову організацію всього громадського життя; і як джерело соціальної мотивації для людини, груп, соціальних інститутів, суспільства в цілому. При цьому вища легітимація забезпечується в даному випадку не через умовні, а тому і відносно легше змінювані механізми, інститути, символи (успадкування, формальне право, демократію і т.д.), а через неусвідомлюване функціонування індивідуальної і суспільної психології.

Більшість з перерахованих задач не вирішується або не може бути адекватно вирішене поза ідеологією. У єдиному ж і цілісному комплексі вони можуть вирішуватися тільки ідеологією, і нічим іншим.

Усі ці факти дозволяють зробити висновок: об'єктивна суспільна потреба в ідеологіях буде наростати. Хоча, звичайно, і самі майбутні ідеології, і механізми їхнього функціонування і розвитку будуть багато в чому відрізнятися від минулих.

Однак, чи обов'язкова якась нова ідеологія, зокрема екологічна ідеологія? Безперечно так, оскільки усі ті якісні ривки, з яких складалася історія розвитку окремих країн, народів і світової цивілізації в цілому, незмінно спиралися на якийсь новий для свого часу комплекс ідей і моральних імперативів. Саме цей комплекс і формував у підсумку нову соціально-історичну якість. Старі ідеї, старі моральні істини можуть бути правильні, але усі вони, у загальному - те, що так чи інакше відомо й сьогодні. І якщо вони не надихнули

нас учора, те важко очікувати, щоб вони раптом викличуть ентузіазм завтра. Це значить, що ні механічне запозичення існуючих ідеологій, ні звертання до ідеологій минулого, будь то світські чи релігійні, у принципі не здатно вирвати людство з пресу екологічної кризи, підняти його до нової духовної, інтелектуальної, екосоціальної якості.

Отже, створення нової екологічної ідеології (заснованої на ліберально-демократичній політико-світоглядній конструкції), є пріоритетною задачею глобального масштабу.

Спробуємо виявити складові нової екологічної ідеології. Зауважимо, що дана конструкція не претендує на завершеність або досконалість, а являє собою свого роду інтроспекцію автора з проблеми формування даної ідеології. Екологічна ідеологія повинна:

- бути ідеологією відкритого (інтегрального) типу, конкурувати з іншими не на основі відторгнення альтернативних цінностей, а на основі адаптації до власної моделі. В результаті, якщо брати приклад тенденцій розвинутих країн, консерватизм стає соціальним і ліберальним; лібералізм - соціал-демократичним, а соціал- демократія - ліберальною, і всі ці ідеології так чи інакше сприйняли парадигму загальнолюдських цінностей - законності і моральності, гуманізму, ненасильства, рівноправності партнерів у розумінні рівних стартових можливостей громадян, груп, партій. Ці цінності повинні бути політико-світоглядним фундаментом шуканої ідеології. На неї повинен бути покладений обов'язок витиснення із суспільної свідомості приватних ідеологій, і заміна їх екологічним відображенням суспільного буття;

- бути раціональною, прагматичною, неутопічною. Вона неминуче буде включати істотні елементи віри, але вона вже не повинна бути релігією;

- повинна бути гуманною. Наприкінці ХХ століття на великому соціально-історичному матеріалі можна вважати безумовно доведеним, що в усі епохи найбільших сукупних результатів домагалися ті релігії й ідеології, політичні системи і режими, що робили сучасний їм гуманізм однією з найважливіших цілей і опор свого життя і діяльності. Екоідеологія повинна розглядати свою основну задачу, - подолання екокризи через призму гуманізації самої людини і суспільства в цілому. Так, Президент Римського Клубу А. Печчеї переконаний, що гуманізація світу і людини можлива, якщо люди будуть керуватися цінностями "нового гуманізму", який тільки і спромож-

ний викликати трансформацію свідомості й житєвих установок людини, підняти його якості і можливості до рівня, які співмірні його новій відповідальності в цьому світі"⁷;

- не повинна бути конфліктною стосовно вже існуючим. Ідеологічна боротьба не може бути самоціллю і повинна розглядатися в контексті творчого конфлікту. Конструйована ідеологія повинна прямо орієнтуватися на співробітництво з усіма соціальними, політичними, конфесіональними силами;

- шукати опору не в соціальній, але когнітивній сфері. Всі існуючі й існуючі нині ідеології завжди спиралися на ту або іншу базу - народ, національність, групу, категорію населення, а отже (з цієї причини) були і є потенційно конфронтаційними, бажаючи або не бажаючи цього. Екологічна ідеологія повинна орієнтуватися не на соціальну базу (цим повинні займатися політичні партії), а на духовність;

- піддаватися постійному емпіричному корегуванню. Ніяка ідеологія не може обійтися без елементів віри і без соціальних гіпотез. Вона стає помилковою свідомістю, коли починає приймати свої гіпотези і очікування за догми. Щоб корегування практикою стали нормою, необхідний синтез шуканої ідеології з психологією позитивізму.

Які ж цінності повинна відстоювати відшукувана ідеологія? Ми виходимо з того, що система екологічних цінностей в неугальненому вигляді відображена уже в наукових доробках представників Римського клубу.

У доповідях Римського клубу, як бажані цінності життя висуваються такі, котрі відповідають загальнолюдським ідеалам про гармонію між людиною і природою, рівності між людьми, соціальної справедливості, любові до ближнього, солідарності всіх громадян світу в ім'я викорінювання воєн і забезпечення соціального прогресу людства⁸. У кожному дослідницькому проекті ці цінності характеризуються й описуються по-різному, але сутність їх зводиться до одного - до утвердження гуманістичного їхнього змісту, що відповідає представленням про моральну і добродісну природу людини, що може розкритися у всій своїй повноті, якщо тільки людина усвідомлює наявність у ньому творчих задатків і виявиться здатною до їхнього розвитку, до самореалізації своїх сутнісних сил.

Так, у доповіді «Перегляд міжнародного порядку» вихідним пунктом міркування про гуманістичні життєві цінності і цілях служить положення, що фундаментальна мета світової спільності – "досягнення гідного життя і добробуту для всіх громадян світу"⁹. Ця мета визначена, на думку авторів доповіді, в тім, що кожна людина має рівне право на гідне життя і реалізацію своїх потрійних здібностей: як громадянина, виробника і споживача. Забезпечення ж гідного життя, добробуту всіх людей на планеті і реалізація потрійних здібностей кожної людини можливі лише при втіленні в життя наступних гуманістичних цінностей:

- рівності, як вираження рівноцінності всіх громадян світу і необхідності ведення боротьби з забобонами і дискримінацією;

- свободи, як визнання основних прав за кожною людиною і сумісності з вільним волевиявленням інших;

- демократії й участі людей в економічному, політичному і громадському житті;

- солідарності, що свідчить про прояв почуттів любові і братерства загального інтересу і взаємоповаги;

- збереження культурної розмаїтості як необхідної тенденції розвитку людства, заснованої на визнанні національної самобутності народів і корисності взаємообміну культурними цінностями між різними країнами;

- підтримки здорового навколишнього середовища.

Ці цінності, як вважають автори доповіді, повинні бути покладені в основу спроб створити новий міжнародний порядок і досягти головної мети, що передбачає забезпечення гідного життя і благополуччя всіх людей.

Подібне трактування гуманістичних цінностей і цілей, хоча і з деякою корекцією, є в п'ятій доповіді Римському клубові "Цілі для людства". Говорячи про загальнолюдські ідеали, що включають у себе уявлення про братерство, любов, солідарність, його автори висуюють чотири глобальні цілі, досягнення яких буде сприяти, за їхнім переконанням, гуманізації світу і людини:

- 1) глобальні цілі безпеки як вирішальна умова і передумова подальшого виживання людини на планеті. Основна задача - покінчити з гонкою озброєнь, а також зменшити або виключити взагалі можливість розв'язання міжнародних конфліктів і воєн як на регіональному, так і на глобальному рівні;

2) глобальні цілі продовольства, що передбачають ліквідацію голоду і недоїдання мільйонів людей на планеті, що передбачає підвищення продуктивності праці в сільському господарстві, рівномірне розподіл продовольства між країнами й усередині них;

3) глобальні цілі по використанню енергії і природних ресурсів. Найважливіші задачі по забезпеченню досягнення цих цілей - використання енергії таким чином, щоб вона була поставлена на службу людині і щоб та не стала жертвою безвідповідального (ресурсовитратного) використання енергетичного потенціалу;

4) глобальні цілі розвитку, що передбачають орієнтацію не на максимальне економічне зростання, а на підвищення "якості життя".

Такі основні глобальні цілі людства, що, як вважають автори доповіді, повинні відкрити "нові обрії для світової спільності"¹⁰.

Тут доречно переосмислити кореляції між поняттями "зростання" і "розвиток". Хоча ці поняття досить близькі, проте вони не тотожні. І розходження їх не стільки лінгвістичне, скільки змістовного порядку. З огляду на це прийшов час відмовитися від концепції зростання, замінивши її концепцією соціально-економічного, політичного, культурного й екологічного розвитку. Акцент повинен бути перенесений з кількості на якість. Іншими словами, концепція економічного зростання, що визначає даний ріст як панацею від усіх лих, повинна бути замінена "гуманною концепцією соціально-економічного прогресу, обмірюваного в термінах якості життя"¹¹. Мова йде, таким чином, про звертання до розгляду соціально і культурно прийняттого напрямку розвитку, що забезпечує розгортання творчих сил людини і поліпшення "якості життя" усіх людей на землі.

У той же час представники Римського Клубу справедливо вважають, що необхідно "заохочувати розвиток такого типу, що найбільшою мірою відповідає "внутрішнім межах" нагальних людських потреб усього населення Землі й у той же час не порушує "зовнішніх меж планети"¹².

В останніх доповідях Римському Клубу саме і бере початок спроба розробки нових стратегій соціально-економічного, культурного й екологічного розвитку, орієнтованого на індивіда, на покращення життя кожної особистості, нації, держави. Мета нових стратегій розвитку - створення сприятливих умов для розгортання усіх внутрішніх потенцій людини, розгортання того, що А. Печчеї називає "людськими якостями". "Будь-які нові досягнення людства.

- підкреслює він, - включаючи і те, що звично мається на увазі під "розвитком", можуть ґрунтуватися тільки на удосконаленні людських якостей, і саме на цьому ми повинні сконцентрувати усі свої зусилля, якщо ми хочемо дійсно "зростати"¹³.

Підсумовуючи зазначимо, що екологічна ідеологія – це ідеологія постмодерну, яка ставить за мету: скласти уявлення про сучасний стан світу в його найбільш істотних ракурсах і вимірах; виявити можливі альтернативи розвитку людства і показати, до чого можуть привести непродумані дії людей, націй і держав, що переслідують свої приватні інтереси, не враховуючого глобального характеру наслідків цих дій; намітити програму дій, що сприяє виході з екокризових ситуацій і вирішенню глобальних проблем, а також створенню передумов не тільки для виживання людства в цілому, але і для формування більш досконалих соціально-екологічних відносин з погляду можливостей розгортання усіх творчих здібностей і дарувань людини і поновлення природних ресурсів. Зазначені цілі визначають загальну орієнтацію екологічної ідеології, яку можна охарактеризувати як свідоме звертання до майбутнього.

1. Лісовий В. Ідеологія / Лісовий В. // Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – С. 235-236.
2. Шафф А. Неизведанные законы социализма / Шафф А. // Социализм будущего. - М. : Политиздат, 1990. – С. 33.
3. Філософія політики. Короткий енциклопедичний словник / авт.-упоряд. : Андрущенко В.П. та ін. – К. : Знання України, 2002. – С. 247.
4. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядницький аналіз / Андрущенко В., Губерський Л., Михальченко М. – К. : Знання України, 2002. – С. 132.
5. Філософія політики. Короткий енциклопедичний словник / авт.-упоряд. : Андрущенко В.П. та ін. – С. 247.
6. Фукуяма Ф. Конец истории / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. - 1990. - № 3. - С. 134 – 148.
7. Печчеи А. Человеческие качества / Печчеи А. – М. : Прогресс, 1980. – С. 181.
8. Лейбин В. М. "Модели мира" и образ человека: Критический анализ идей Римского клуба / Лейбин В.М. - М. : Политическая литература, 1982. – С. 224.
9. Тинберген Я. Пересмотр международного порядка / Тинберген Я. - М. : Прогресс, 1980. – С. 86.
10. Laszlo E. et. Al. Goals for Mankind.-London : Lynne Rienner, 1982. – P. 323.
11. Тинберген Я. Цит. работа. – С. 98.
12. Там же. – С. 98.
13. Печчеи А. Цит. работа. – С. 262.

Popper Lesa. Environmental ideology as transnational political purpose doctrine

The article is an attempt to understand the need and identify components of the new ideology, including environmental. The author notes that this design does not

claim to completeness or perfection, but a kind of introspection author on the issue of formation of ideology.

The attention that environmental ideology must: 1) be the ideology of open (integral) type, compete with others not based on the rejection of alternative values, and on the basis of adaptation to their own models based on human values - legality and morality, humanism, non-violence, equality of partners in the sense of equal starting opportunities for citizens, groups, parties. These values must be the foundation of political and philosophical ideologies desired; 2) be rational, pragmatic, neutopichnoyu. It will inevitably involve significant elements of faith, but it should not be a religion; 3) must be humane. Ekoideolohiya should consider its main task - overcoming ekokryzy the light of the humanization of the person and of society as a whole; 4) should not be a conflict regarding existing. Just Konstruyovana ideology should focus on cooperation with all social, political and confessional forces; 5) not to seek support in the social, but cognition. All existing and currently existing ideology is always based on a particular base - the people nationality, group category of the population, and therefore (for this reason), were potentially confrontational, wanting or not wanting it. Environmental ideology should focus not on a social basis (this should be dealt with political parties), and spirituality; 6) subjected to constant empirical correction. No ideology can do without faith and without elements of social hypotheses. It is a false consciousness, when it begins to take their hypothesis for dogma and expectations. To adjust practices become the norm required synthesis of the desired ideology and psychology of positivism.

It is noted that the environmental ideology - an ideology of postmodernism, which aims to: an idea of the current state of the world in its most important angles and dimensions; identify possible alternatives to human development and to show what can lead to ill-considered actions of people, nations and states pursuing their own private interests, without taking into account the global nature of the consequences of these actions; outline a program of action that promotes breaking ekokryzovyh situations and solving global problems and create preconditions not only for the survival of humanity as a whole, but also for a more advanced social and environmental relations in terms of opportunities for the deployment of all creative abilities and talents of man and renovation of natural resources. These objectives determine the overall orientation of environmental ideology, which can be described as a deliberate reference to the future.

Key words: ecological ideology, environmentalism, environmental crisis, ecological values, environmental policy.

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

УДК 321.01

І. Б. КІЯНКА

ПОПУЛІЗМ І ФАШИЗМ У ПІВДЕННІЙ ЄВРОПІ: ПРИКЛАД ІТАЛІЇ ТА ІСПАНІЇ

Дсліджено сутність популізму і фашизму в контексті політичного режиму на території Італії та Іспанії. Проаналізовано реальні загрози фашизму в міжвоєнний період розвитку Італії та Іспанії, а також негативні наслідки для соціально-економічної сфери в даних суспільствах.

Ключові слова: популізм, фашизм, політичний режим, політична система.

Киянка И. Б. Популизм и фашизм в Южной Европе: пример Италии и Испании

Рассматриваются проблемы популизма и фашизма в контексте политического режима на территории Италии и Испании. Проанализированы реальные угрозы фашизма в послевоенный период развития Италии и Испании, а также негативные последствия для социально-экономической сферы в данных обществах.

Ключевые слова: популизм, фашизм, политическая система, диктатура, авторитаризм, политический режим.

© КІЯНКА Ірина Богданівна — кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук і філософії Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентів України

Kiyanka Iryna. Populism and fascism in Southern Europe: Italy and Spain Example

The proposed consideration seems important subjects in scientific and theoretical and practical values, allowing to detect characteristics of populism and fascism in southern Europe. In the history of Europe, 1920 - 1930 was a time of deep crisis of parliamentary democracy, which in some countries has led to a more or less long rule of a new type of political regimes - fascism.

Key words: *populism, fascism, the political system, dictatorship, authoritarianism, political regime.*

Запропонована до розгляду тематика видається важливою в науково-теоретичному та практичному значеннях, дозволяючи виявити характерні особливості популізму та фашизму в південній Європі. В історії Європи 1920-ті – 1930-ті роки стали часом глибокої кризи парламентської демократії, яка у деяких країнах призвела до більш чи менш тривалого панування політичних режимів нового типу – фашизму¹.

Сьогодні існують, мабуть, десятки визначень цього феномену, які особливо підкреслюють різні сторони його практики та ідеології. Попри відмінності, у рамках узагальненої широкої дефініції «фашизму» опиняються політичні режими, яким властиві (або ж рухи, які до цього прагнули): диктаторський характер влади, зосередженої у руках одного лідера – «вождя»; усунення, у різний спосіб, усіх політичних опонентів, повна монополія на владу та ідеологію; терористичні (дуже жорстокі) методи придушення супротиву; крайній націоналізм (часто-густо у сполученні із расизмом чи антисемітизмом). Останній є, безперечно, однією з тих прикмет фашизму, що найвиразніше диференціює його від диктатур, які дотримувалися «лівої» ідеології.

Теоретико-методологічну базу дослідження складають праці: В. Віпермана, Р. Колье, С. Мінніна, Т. Несторова та інших.

Перш ніж звернутися до аналізу актуальних сьогодні тлумачень феномену фашизму, варто стисло висвітлити історію фашистських рухів в Італії та Іспанії, тобто тих країнах, де вони (попри дуже значні відмінності в обставинах, за яких це відбулося, і самому характері режимів) опинилися при владі. Доречно також згадати тут історичний досвід Румунії, де фашистська «Залізна гвардія» відіграла особливо значну роль у політичній боротьбі. Вважаємо при

цьому, що питання про німецький націонал-соціалізм та режим А. Гітлера доцільно розглядати окремо.

Першою державою, у якій фашистський рух прийшов до влади, стала Італія. Як відомо, у цій країні виник і сам термін «фашизм», який у своєму найвужчому тлумаченні застосовується перш за все до італійського суспільно-політичного ладу середини 1920-х – 1944 рр.

Захоплення влади фашистами та їх лідером, Беніто Муссоліні (1883 – 1945) відбулося в умовах дуже драматичної кризи, яка охопила Італію після закінчення Першої світової війни. Хоча Італія і належала до табору переможців, участь у війні викликала загострення усіх застарілих проблем економічно відсталого країни – безробіття, масової бідності, інфляції тощо, спричинилася до посилення протистоянь між робітниками та підприємцями, конфліктів між селянами та крупними землевласниками. У містах Півночі страйкарі захоплювали заводи, а у сільських районах селянські кооперативи почали займати великі дворянські маєтки. Частина італійських соціалістів, радикалізована нещодавнім успіхом більшовиків у Росії, прагнула до скорої соціалістичної революції у себе на батьківщині. На збільшення градусу політичної напруги вплинуло також те, що, попри успішне завершення війни у ранзі переможця, Італія не змогла отримати всіх тих територій, на які розраховувала. Далмація відійшла новоствореному Королівству сербів, хорватів і словенців (Югославії), поза межами Італії опинилося оголошене «вільним містом» Фіуме (Ріска).

Італійська парламентська демократія впоратися із кризою виявилася неспроможною, і зрештою поступилася диктатурі. У березні 1919 р. Б. Муссоліні у Мілані створив «Італійський союз боротьби» («Fasci italiani di combattimento») – парамілітарну організацію, у загонах якої об'єдналися колишні комбатанти, переконані націоналісти, митці-футуристи, прибічники ідей синдикалізму та студенти.

Незабаром по всій Італії «фашисти» почали жорстоку атаку проти лівих, а також і проти католицької Народної партії («пополарів»). Одним з перших об'єктів їх удару стала і словенська меншина. Криваві сутички між фашистами та їх противниками, які відбувалися в Італії у 1919 – 1921 рр., практично набули характеру громадянської війни. У листопаді 1921 р. загони фашистів реорганізовано в Національну фашистську партію, вождем («дуче») якої став

Б.Муссоліні. В останні дні жовтня 1922 р., після «походу на Рим», «чорні сорочки» дуче захопили італійську столицю та змусили парламент і короля зробити його главою коаліційного уряду².

Це призначення стало першим кроком на шляху швидкої концентрації влади в руках фашистського лідера. У листопаді 1923 р. італійський парламент ухвалив новий виборчий закон (за ім'ям ініціатора відомий як «закон Ачербо»), згідно з яким партія, яка здобувала на виборах хоча б відносно більшість голосів (але не менше ніж 25 %), отримувала 2/3 місць у парламенті. У квітні 1924 р. вибори, проведені на основі нового закону, в умовах залякувань та насильства з боку фашистів щодо їх політичних опонентів, дозволили партії Б.Муссоліні сформувати більшість у парламенті. У червні того ж року вбивство фашистами депутата-соціаліста Дж. Маттеотті спричинило нову гостру політичну кризу, потенційно небезпечну для режиму, що стверджувався. Проте роз'єднаність та нерішучість противників дали «дуче» можливість здобути остаточну перемогу над своїми опонентами.

Від цього моменту, маючи диктаторську владу, фашисти почали перетворювати Італію у «*stato totalitare*» – «тотальну державу», яка мала стати суспільством без політичних та соціальних конфліктів, згуртованим однією ідеологією та спільною для всіх і безальтернативною системою цінностей. Протягом 1925 – 1926 рр. фашисти розпустили та заборонили діяльність усіх (крім власної) політичних партій, закрили нефашистські ЗМІ. Також було ліквідовано місцеве самоврядування. У 1928 р. новий закон про «вибори» запровадив систему голосування, за якою виборці могли голосувати (маючи, теоретично, можливість його відхилити) лише за єдиний, безальтернативний список кандидатів до парламенту, складений «Великою фашистською радою». Гармонійні взаємини робітників та підприємців мали забезпечити «корпорації», які створюються з жовтня 1925 р. При цьому всі профспілки, крім фашистських, було розпущено³.

На загал економічна політика фашистів являла собою, за визначенням В. Віпермана, поєднання ліберальних та інтервенціоністських підходів. Попри окремі рішення з лібералізації підприємництва та торгівлі, у цілому держава застосовувала численні заходи з регулювання економіки, державного контролю над

промисловістю, здійснювала масштабні економічні програми тощо. У другій половині 1920-х рр. італійська економіка загалом переживала вражаюче піднесення. У боротьбі з наслідками глобальної економічної кризи початку 1930-х рр., яка болісно вдарила по Італії, держава вдавалася до регулювання зарплатні, намагалася скоротити безробіття, запроваджуючи неповну зайнятість і т.д. Діяла низка програм із соціального захисту. Керована фашистською партією «Національна організація «Дополаворо» («Після роботи») займалася організацією дозвілля робітників – екскурсіями, спортивними заходами і т.д.

Здійсненню завдань фашистської «тотальної» трансформації суспільства було підпорядковано також низку реформ, проведених у міжвоєнний період в освітній системі Італії. Розпочав їх відомий філософ, теоретик фашизму, творець доктрини «етичної держави» Джованні Джентіле, який у першому уряді Б.Муссоліні обійняв посаду міністра освіти. За його формулою, «говорити про національну освіту – значить говорити про фашистську освіту». При цьому, на думку Д. Джентіле, для нормального функціонування держави потрібні були не освічені маси, а компетентні керівники. З адміністративного погляду, стрижнем реформи стало формування жорсткої ієрархічної структури управління освітою, повністю контрольованою міністерством, зокрема, скасування виборності директорів державних шкіл. Диференційована система початкових та середніх освітніх закладів мала здійснювати селекцію учнів, по різному визначаючи для них потенційний рівень та напрямок освіти. Важливим елементом шкільної організації стала професійна орієнтація, спрямованість перш за все на практичні потреби суспільства. При цьому, вважаючи, що вчительський корпус Італії надмірно фемінізований, міністр авторитарним рішенням усунув жінок від викладання більшості гуманітарних дисциплін⁴.

Наприкінці 1920-х у школах запровадили нові підручники, а навчання за посібниками, що не відповідали духу фашизму, заборонялося. У підручниках з історії пропагувалася висунута Б.Муссоліні концепція фашистської Італії – «третього Риму», за якою держава «дуче» поставала історичним наступником, – через період Папської держави – Стародавнього Риму. У навчальних закладах повсюдно

створювалися структури фашистських молодіжних та дитячих організацій, а вчителі мали вступати у фашистську партію.

У цілому за фашистського режиму в Італії реформи шкільної системи поставили її під жорсткий контроль держави, зробили освіту глибоко ідеологізованою, орієнтованою на виховання відданих фашистським принципам громадян, усунули усі можливості для інтелектуального плюралізму. Важливо, разом із цим, зазначити, що режим зумів здійснити певну модернізацію освіти у країні, запровадити низку ефективних рішень та заходів. У післявоєнний час вже демократичні італійські уряди, усунувши зі школи фашистську ідеологію, освітню систему, створену за Б.Муссоліні, в основному зберегли.

Частиною фашистського перетворення суспільства мала бути розбудова нової культури – органічного компоненту тоталітарного ладу. Зусиллями Д. Джентіле у 1925 р. створено Національний фашистський інститут культури. У квітні 1925 р. у «Маніфесті фашистської інтелігенції» вчені, літератори та митці, які підтримували фашизм, декларували свою відданість цьому рухові, і підкреслювали, що він – суто італійський феномен, пов'язаний із культурними та історичними традиціями Італії, навіть – релігійне явище, що сприятиме величі Батьківщини та появи нової держави. (Незабаром філософ Бенедетто Кроче у «Маніфесті інтелектуалів-антифашистів», загалом вельми обережному у своїй критиці фашистських ідей, висловив думку про засадничу несумісність культури та фашизму)⁵.

Одним з найвідоміших починань фашистської влади у сфері культурної трансформації країни стали заходи із розвитку кінематографу. Часткове державне фінансування кінопродюсерів, будівництво кіноцентрів, обмеження доступу до прокату в Італії іноземних кінострічок загалом дуже сприяли розвитку італійського кіно. Попри цензуру, за Б.Муссоліні було можливим навіть створення певною мірою опозиційних до офіційних цінностей та ідеологічної доктрини фільмів. Італійський кінематограф зміг успішно пережити крах фашистського режиму, і для нього післявоєнний час став періодом нового яскравого розвитку, загальноєвропейського визнання.

У політиці італійського «*stato totalitare*» націоналізм, що був одним з ключових елементів фашистської ідеологічної доктрини, виявляв себе у різний спосіб. Стосовно національних меншин – німців у Південному Тіролі, словенців, хорватів – режим Б. Муссоліні здійснював політику примусової італіянізації, не визнаючи їхнього права на власний національно-культурний розвиток. Елементом дуже характерних для «тотальних» режимів масових театралізованих політичних «дійств» були часті апеляції дуче до спадщини Стародавнього Риму, оголошення сучасних мешканців Італії гордовитими наступниками його імперської величі та слави⁶.

Б. Муссоліні бачив стратегічну мету фашизму у «покращенні» італійців, «відродженні» у них загублених чеснот давніх римлян. Оновлені фашизмом, італійці мали стати сильною та здоровою «расою» (навіть на зріст вищою). Можна говорити про властиві італійській фашистській ідеології євгенічні риси, тобто прагнення до фізичного вдосконалення людської природи. «Євгеніка» дуче мала вельми поміркований, у порівнянні з практикою німецьких націонал-соціалістів, характер. Про такі речі, як, приміром, фізичне усунення чи стерилізацію психічно хворих та ін. не йшлося. Натомість влада розвивала загальнодоступну систему закладів охорони здоров'я, заохочувала фізкультуру та розвиток спорту. Важливим завданням вважалося збільшення рівня народжуваності. Держава різними способами заохочувала багатодітність, застосовуючи як «пряник» (нагороди багатодітним матерям, організація центрів материнства та ін.), так і «батіг» (посилення кримінальної відповідальності за аборти, спеціальний податок для бездітних холостяків певного віку тощо)⁷.

Аналіз політичних подій в Іспанії 1930-х рр. та виникнення фашистського руху і його активна участь у політичній боротьбі стали частиною надзвичайно гострого і драматичного конфлікту, який набув у цій країні характеру кривавої громадянської війни.

У перші десятиліття ХХ ст. економічно відстала Іспанія, за формою правління – конституційна монархія, гостро потребувала модернізації, реформ, потужного імпульсу для наздоганяючого розвитку. Помітною силою внутрішньополітичного життя стали відцентрові національні рухи каталонців, басків. Поруч із ліберальними та поміркованими лівими партіями, в Іспанії набули

впливу радикальні революційні рухи – анархо-синдикалістів, соціалістів тощо.

У 1923 – 1930 рр. диктаторський режим генерала Мігеля Прімо де Рівери не зміг знайти вирішення проблем, що стояли перед країною. Зрештою, події в Іспанії пішли за сценарієм, близьким до революційного.

У квітні 1931 р., після рішучої перемоги на місцевих виборах у великих містах (у загальнонаціональному масштабі республіканці опинилися у меншості), строкага республіканська коаліція захопила владу у столиці, створила тимчасовий уряд і проголосила Іспанію республікою. Король Альфонсо XIII, не намагаючись чинити опір, зрікся влади та залишив країну. У грудні 1931 р. Установчі збори ухвалили нову, республіканську конституцію Іспанії. Іспанія ставала світською країною. Церква відокремлювалася від держави і втрачала право займатися освітою. Втратила офіційний характер більшість релігійних свят. Орден єзуїтів розпустили, а його майно націоналізували.

Республіканський уряд здійснив також низку реформ в інтересах робітників. Аграрний закон 1932 р. передбачав безоплатне відчуження великих землеволодінь.

Проте дії республіканців стали не початком оновлення країни, а швидше імпульсом, що підштовхнув маховик гострої соціальної і політичної кризи. З нашого погляду, події наступних після республіканського перевороту кількох років з трагічною очевидністю засвідчили, що соціальні та політичні протиріччя, ціннісно-ідеологічний розкол в іспанському суспільстві були надто гострими та глибокими. Радикалізм крайніх лівих (включно із невеликою на початку подій компартією, через Комінтерн підпорядкованою Москві та Сталіну), у сполученні із реакційністю значної частини заможних класів, неосвіченістю нижчих соціальних верств, відсутністю в Іспанії сформованого громадянського суспільства, зіштовхнули країну зі шляху конституційної демократії та реформ на шлях насильства і нещадної громадянської війни.

Вже перші заходи республіканського уряду з секуляризації держави спровокували (навіть чи зі злої волі реформаторів) численні акти насильства та навіть вбивств представників духовенства, масового погрому церков. Мабуть, саме релігія була однією з тих пи-

тань, справжніх «больових точок» країни, щодо яких ціннісний розлом в іспанському суспільстві виявився найгострішим. Консервативна частина країни не могла у ці роки погодитися з її світськістю, і дії республіканських урядів сприймала як замах на сам фундамент іспанської ідентичності та державності. Перший президент республіки, Н.А. Самора, говорив про 26 статтю нової конституції, якою церква відокремлювалася від держави, що вона «закликає до громадянської війни».

Після перемоги на виборах у листопаді 1933 р., наступні два роки владу в Іспанії здійснювали правоцентристські уряди. Їх становище було так само непевним, як і у їхніх попередників. Лише за два роки, країна пройшла через 10 міністерських криз. Політична і соціальна боротьба в Іспанії балансувала на межі між конституційними формами і брутальним насильством, часто із легкістю переходячи цю межу. У кількох регіонах відбулися збройні заклоти анархістів. У жовтні 1934 р. радикали з Іспанської соціалістичної робітничої партії проголосили «Робітничо-селянську республіку Астурії», намагаючись таким чином здійснити пролетарську революцію у перевірених більшовиками «радянських» формах. Цей виступ був, зрештою, жорстоко придушений армією.

На нових парламентських виборах 16 лютого 1936 р. перемогу здобув блок партій лівого та республіканського спрямування, об'єднаних у Народному фронті. Співвідношення голосів за Народний фронт та його головного противника, Національний блок склало 34,3 % проти 33,2%; проте мажоритарна система виборів дозволила Народному фронту створити у кортесах значну більшість. Варто підкреслити, що на загал Народний фронт не був «комуністичним», і нова парламентська більшість не мала потенціалу вести країну шляхом «більшовицької» революції. Проте, за визначенням іспанського історика Х. Туселя, іспанські праві сприйняли перемогу своїх опонентів як сигнал того, що «демократія передала країну до рук революції», і значить настав час рятувати Іспанію.

17 липня 1936 р. спочатку у Марокко, а потім і на інших іспанських територіях розпочався військовий заколот, організований групою генералів (Е. Мола, Ф. Франко та ін.), основною метою якого було повалення уряду Народного фронту, скасування більшої частини реформ та, за переконанням противників республіки, поряту-

нок країни від загрози «комуністичної диктатури». Ті, хто підтримав Ф.Франко, визначалися сучасниками як «націоналісти» – прибічники традиційної, католицької, національної, «єдиної та неподільної» Іспанії – на противагу лібералам, «комуністам» та автономістам з «провінційних» національних рухів. Попри слабкість проурядових збройних сил, у перші дні заколоту значною мірою замінені на розрізненні партійні та профспілкові озброєні формування, змовники не змогли досягнути швидкого успіху. У країні почалася громадянська війна.

30 вересня 1936 р. створена заколотниками «Хунта національної оборони» призначила Франціско Франко головою уряду. Зі званням «генераліссімуса», він став головнокомандуючим всіх збройних сил націоналістів, з диктаторськими по суті повноваженнями – вождем, «каудильйо» для ворогів республіки. Громадянська війна в Іспанії майже одразу набула характеру міжнародного конфлікту. На боці франкістів активну участь у ній узяли, у формальному статусі волонтерів, численні італійські та німецькі загони, зокрема, авіація. За республіку билися «інтернаціональні бригади», що склалися із добровольців із різних країн світу. Чималу військову допомогу надав республіканському уряду СРСР (чия роль у конфлікті загалом вимагала б окремого висвітлення). Зрештою, весною 1939 р. громадянська війна завершилася повною перемогою «націоналістів». Війська франкістів також придушили національні рухи каталонців, басків, галісійців, знищивши їхні автономії, які постали за республіки.

У роки трагічного громадянського конфлікту в Іспанії першою політичною партією (чи, на початку, невеликою політичною організацією), яка прийняла програму фашистського характеру, стала «Хунта (союз. – І.К.) національно-синдикалістського наступу» (ХОНС), яку у лютому 1931 р. організував у Мадриді Раміро Ледесма Рамос. Їхня платформа поєднувала у собі радикально-націоналістичні та синдикалістські ідеї. Емблема ХОНС – жмут стріл із ярмом, символ союзу лицарства та селянства, походила ще з періоду Реконкісти, міфологізований образ подій якої був важливим елементом національної історичної пам'яті іспанців. Визнаючи та навіть оспівуючи насильство, новостворена організація незабаром вдалася до терористичних методів політичної дії. У жовтні 1931 р.

до ХОНС приєдналися «Кастильські союзи іспанської дії» Онесимо Ортеги – створена у червні 1931 р. організація швидше католицько-традиціоналістського спрямування.

У жовтні 1933 р. постала ще одна іспанська фашистська партія – «Іспанська фаланга». С. Пожарська вказує, що її засновник – Хосе Антоніо Прімо де Рівера, син колишнього диктатора генерала М.Прімо де Рівери, хотів навіть дати їй назву «Іспанський фашизм», але відмовився, щоб уникнути закидів у прямому наслідуванні Б.Муссоліні. У березні 1934 р. партія Х.А. Прімо де Рівери об'єдналася із ХОНС в «Іспанську фалангу і ХОНС», яка прийняла, зокрема, емблему ХОНС. Програму об'єднаної партії написав Р.Л. Рамос. Керівники партії були прихильниками «прямої дії», рішучого застосування насильства щодо своїх політичних опонентів, зі зневагою відкидаючи принципи парламентської демократії. «Фалангісти» створили власні бойові загони, які, зокрема, узяли участь у придушенні виступу лівих радикалів в Астурії восени 1934 р. У цей час 2/3 активних членів «фаланги» становили особи молодші 21 року. Зауважимо, що ультрарадикальна «фаланга» не сприймалася іспанськими консервативними партіями, які загалом прагнули керувати країною в рамках інститутів парламентаризму. Поруч із ними, «фалангісти» вважали себе революціонерами, а своїм орієнтиром – тоталітарний устрій Італії та Німеччини. У 1971 р. Д. Рідруехо, відомий діяч «фаланги», оцінюючи переконання Х.А. Прімо де Рівери, писав, що останній поділяв «найбільш крайні положення фашистської доктрини: антимарксизм буржуазії і антидемократизм аристократії, війовничий націоналізм, стратегію меншості і, нарешті, насильство... персоналізацію влади». При цьому фалангісти отримували на свою діяльність гроші від деяких представників іспанського великого бізнесу.

Після приходу, у лютому 1936 р., до влади в Іспанії лівого республіканського уряду Народного фронту «Іспанську фалангу і ХОНС» було заборонено, а її лідер опинився у тюрмі. Незабаром фалангісти встановили контакти із військовими змовниками – противниками політики Народного фронту. Після початку військового заколоту проти республіки «фаланга» виявилася найближчим со-

юзником франкістів, а її озброєні загони узяли участь у бойових діях проти республіканців.

Ще у ході війни «каудильйо» вирішив використати «фалангу» для створення в Іспанії нового політичного устрою. У квітні 1937 р. авторитарним рішенням «генераліссімуса» «Іспанську фалангу» і ХОНС» об'єднали із карлістами із «Союзу традиціоналістів» у партію «Іспанська традиціоналістська фаланга і ХОНС», а їхні міліцейські формування підпорядкували армії. Ті керівники «фаланги», які намагалися чинити опір рішення диктатора, зазнали репресій. (Ще раніше її засновників – Х.А. Прімо де Рівера, Р.Л. Рамоса – стратили республіканці).

Після перемоги у війні «фаланга» стала єдиною державною партією. Всі інші партії було заборонено. Режим офіційно оголосив про скасування основних громадянських та політичних свобод. Найвищим керівником «Іспанської традиціоналістської фаланги і ХОНС» вважався сам Ф. Франко. Державний апарат нижчої та середньої ланок поступово фактично злився з партійними структурами «фаланги», які часом його дублювали. Таким чином, управління державою організовувалося за тоталітарними лекалами. Але «каудильйо» обмежив виразно антиклерикальні настрої «старих» фалангістів, і зробив католицьку церкву однією з головних ідеологічних та організаційних опор режиму. Іншою, безперечно, була армія. Так само, верховна влада проігнорувала антимонархічні прагнення більшості ветеранів «фаланги», оголошуючи своєю стратегічною метою реставрацію в Іспанії конституційної монархії.

Водночас, у певному, вельми обмеженому масштабі, режим запроваджував фашистського штибу корпоративістські положення програми фалангістів. У 1939 р. у країні створили вертикально інтегровані галузеві «синдикати», які стали частиною державного апарату. Страйки заборонили, а трудові суперечки мали, у теорії, вирішуватися через механізм синдикатів. Втім, як зазначає В. Віперман, антикапіталістичні моменти, властиві початковій ідеології «фаланги», поступово згорталися .

У цілому, використавши «фалангу», Ф. Франко встановив в Іспанії режим, який, за визначенням В. Віпермана, «посідав проміжне становище між авторитаризмом і фашизмом». «Каудильйо» спи-

рвався як на «фалангу», так і на армію та церкву, маючи також підтримку основної частини іспанської буржуазії. Він стримав фашистську революційність фалангістів, антиклерикальні та антикапіталістичні моменти їхньої початкової програми, використавши перш за все войовничий націоналізм та воєнізовані організації «фаланги». Зберігши відносний нейтралітет у Другій світовій війні, режим Франко уник військового розгрому та окупації, і після війни поступово еволюціонував від напівфашизму до авторитаризму.

1. Віперман В. Європейський фашизм: порівняльний аналіз (1922 – 1982) / Віперман В. – К. : Дух і Літера, 2008. – С. 27. 2. Іваницька О. Франко – каудильйо Іспанії / Іваницька О. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. – С. 67 – 68. 3. Коље Р. Дуче! Взлет и падение Бенито Муссолини. Биография (пер. с английского) / Коље Р. – М. : Изд.-во Центрполиграф, 2001. – С. 176. 4. Там же. – С. 177. 5. Там же. – С. 121. 6. Минин С. «Само Провидение послало нам Муссолини» [Электронный ресурс] / С. Минин. – Режим доступа : [http : www.ng.ru/politic/2009-05.../4_mussolini.html](http://www.ng.ru/politic/2009-05.../4_mussolini.html) 7. Нестерова Т. Культура в идеологии и практике итальянского фашизма / Т. Нестерова // Известия Уральского государственного университета. – 2008. – № 45. – С. 49 – 50.

Kiyanka Iryna. Populizm and fascism in Southern Europe: Italy and Spain Example

The proposed consideration seems important subjects in scientific and theoretical and practical values, allowing to detect characteristics of populism and fascism in southern Europe. In the history of Europe, 1920 - 1930 was a time of deep crisis of parliamentary democracy, which in some countries has led to a more or less long rule of a new type of political regimes - fascism.

The seizure of power by the Nazis and their leader, Benito Mussolini (1883 - 1945) was held in very dramatic crisis that gripped Italy after the First World War. Although Italy and belonged to the camp of the winners in the war caused the aggravation of old problems all economically backward country - unemployment, mass poverty, inflation, etc., contributed to increased confrontations between workers and employers, conflicts between peasants and large landowners.

In general, the fascist regime in Italy reform its school system put under tight state control, have deep ideological education, training focused on the principles of loyal fascist citizens have eliminated all the possibilities for intellectual pluralism. Importantly, with this, noting that the regime was able to implement a modernization of education in the country to implement a series of effective solutions and measures. In the postwar period has democratic Italian government, removing the school from the fascist ideology, educational system created by B.Mussolini, mostly preserved.

Analysis of political events in Spain 1930. And the emergence of fascist movement and his active participation in the political struggle became part extremely sharp and dramatic conflict that came to this country a bloody civil war character.

In the first decades of the twentieth century. economically backward Spain, the form of government - constitutional monarchy, badly in need of modernization, reforms impetus for catching up. A notable strength of political life began centrifugal national movements Catalans, Basques. Along with liberal and moderate leftist parties in Spain have gained influence of radical revolutionary movement - the anarcho-syndicalists, socialists and others.

Key words: populism, fascism, the political system, dictatorship, authoritarianism, political regime.

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

УДК 323.1

Ю. С. ШЕМШУЧЕНКО
І. О. КРЕСІНА

ЧИННИКИ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ РОЗВИНЕНИХ ДЕМОКРАТІЙ*

Проаналізовано три основних чинники зміцнення регіонального націоналізму, який загрожує етнополітичній безпеці розвинених демократій: 1) інституційна структура (існування автономій); 2) конституційна реформа, в ході якої регіони прагнуть закріпити свій особливий статус; 3) соціальна політика, що має за мету відстоювання інтересів мешканців конкретних територій, а не країни загалом.

Ключові слова: нація, етнос, націоналізм, автономія, регіоналізм, конституція.

© ШЕМШУЧЕНКО Юрій Сергійович – академік НАН України, директор Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

© КРЕСІНА Ірина Олексіївна – доктор політичних наук, професор, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

*Стаття виконана у рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Гуманітарні технології як спосіб розв'язання суперечностей соціокультурного розвитку в умовах глобального світу» то теми «Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави»

Шемшученко Ю.С., Кресина И.А. Факторы этнополитической дезинтеграции развитых демократий

Проанализированы три основных фактора укрепления регионального национализма, угрожающего этнополитической безопасности развитых демократий: 1) институциональная структура (существование автономий); 2) конституционная реформа, в ходе которой регионы стремятся закрепить свой особый статус; 3) социальная политика, имеющая целью отстаивание интересов жителей конкретных территорий, а не страны в целом.

Ключевые слова: нация, этнос, национализм, автономия, регионализм, конституция.

Shemshuchenko Jrii, Kresina Iryna. Factors of ethno-political disintegration in developed democracies

The three main factors of strengthening regional nationalism, that threatens ethno-political security in developed democracies, are analyzed. They are: 1) institutional framework (the existence autonomies); 2) the constitutional reform, in which regions seeking to consolidate its special status; 3) social policy, which aims to defend the interests of residents of specific areas, rather than the whole country.

Key words: nation, ethnicity, nationalism, autonomy, regionalism, constitution.

Швидкий кінець націоналізму в розвинених демократичних країнах прогнозували у 1950-1960-х роках, коли домінував модернізаційний підхід до політики розвитку і розуміння держави, і зовсім нещодавно – в 1990-х роках, коли багато вчених, зокрема Е. Хобсбаум¹, стверджували, що досить швидко регіональний націоналізм відійде у минуле, програвши глобалізації. Однак всупереч цим прогнозам регіональний націоналізм процвітає не лише у відносно молодих і нестабільних державах, а й у розвинених ліберальних демократіях, зокрема в Бельгії, Великій Британії, Іспанії, Канаді, та становить загрозу етнополітичній безпеці країни.

У 2011 році Шотландська національна партія сформувала уряд більшості після перемоги на виборах у Шотландії, а за результатами парламентських виборів 2015 року стала третьою найвпливовішою партією Великої Британії. В Іспанії парламент Країни Басків у червні 2008 року створив законодавчу базу для проведення референдуму щодо майбутнього цього автономного регіону, але через кілька місяців вона була скасована Конституційним Судом Іспанії.

У 2006 році політичні партії Каталонії вимагали від уряду Іспанії переглянути статут про автономію для надання провінції більшої самостійності та визнання каталонців нацією. У 2014 році влада

провінції зробила спробу провести референдум про незалежність, але Конституційний суд заборонив його проведення, оскільки згідно з Основним Законом Іспанія є унітарною державою, тому питання про суверенітет будь-якої її частини мають вирішувати усі громадяни, а не мешканці окремого регіону. 9 листопада 2015 року парламент провінції 73 голосами «за» і 63 «проти» проголосував за незалежність від Іспанії. Документ містив заклик до початку розбудови незалежної Каталонської держави у формі республіки. А на вересневих виборах 2015 року більшість місць у каталонському парламенті (72 зі 135) отримали партії, що виступають за створення самостійної держави.

У Бельгії після парламентських виборів 2010 року країна майже 15 місяців існувала без уряду, оскільки двом основним політичним силам, що представляють Фландрію та Валлонію, не вдалося досягти згоди щодо майбутнього країни як федерації чи конфедерації. Фламандські партії вимагають від Брюсселя більшого ступеня децентралізації, чому опираються франкомовні частини держави, які отримують у вигляді дотацій з державного бюджету частину податків, що збираються у Фландрії.

У Канаді продовжується протистояння між Квебеком, який уже провів два референдуми про незалежність, та федеральним центром.

Іншими словами, ще донедавна вважалось, що націоналізм несумісний з прогресом, лібералізмом, демократією та процвітанням, тому зміцнення його позицій у розвинених демократіях стало певною несподіванкою для низки дослідників. Його відродження у країнах Заходу викликає ще більше запитань, оскільки більшість з них є прикладами успішної побудови консенсусних демократій та збалансованого представництва різних соціальних груп в органах публічної влади.

Не в останню чергу актуалізація питання самовизначення у Країні Басків, Каталонії, Квебеці, Фландрії та Шотландії стала можливою завдяки трьом чинникам: наявності відповідної інституційної структури², конституційній реформі та соціальній політиці.

Очевидно, що надання певного ступеня автономії регіону чи то в результаті деволуції (Шотландія) чи децентралізації (Країна Басків, Каталонія) посилює націоналістичні настрої та сприяє формуванню окремої ідентичності в рамках поліетнічної держави.

Інституційні структури автономії сприяють кристалізації колективних інтересів та мобілізації населення навколо вимог про надання більших повноважень регіональним органам влади. Іншими словами, укладення угод між центром і регіоном щодо передачі останньому більшої компетенції може лише на деякий час задовольнити вимоги етнічних рухів у регіонах і в довгостроковій перспективі закладають фундамент для розвитку регіонального націоналізму.

Ні макрополітичний процес (глобалізація), ні різноманітні стратегії (децентралізація, деволюція, федералізація), що мають за мету зменшення напруги у взаємодії між центром і окремими складовими держави чи полегшення співіснування різних етносів в рамках єдиної держави, не здатні протидіяти посиленню націоналістичних настроїв на місцях. На початку 1970-х років фламандські організації громадянського суспільства вирішили об'єднати свої зусилля лише для збереження і розвитку нідерландської мови³. З часом їх вимоги зростали, і нині політичні партії Фландрії вимагають більшого ступеня незалежності регіону.

Основна причина того, чому автономні політичні інститути сприяють процвітанню регіонального націоналізму, – посилення політичної влади місцевих лідерів, які на перший план висувають захист місцевої ідентичності. В Іспанії, наприклад, Баскська націоналістична партія формувала уряд провінції починаючи з перших виборів до представницького органу провінції, а каталонські націоналісти правили понад два десятиліття. Результатом стало наростання напруженості у відносинах між Мадридом та Барселоною і басками.

Підтвердженням тези про те, що автономія сприяє зміцненню етнічних рухів, є перемога Шотландської націоналістичної партії (ШНП) на виборах 2007 і 2011 років. Допоки лейбористи правили Вестмінстером та Холірудом (офіційна резиденція монарха у Шотландії) і в 1997 році ініціювали деволюцію, її вплив на розквіт національного руху в Шотландії був неочевидним. Планувалося, що передача більших повноважень на місця, створення парламенту Шотландії зменшить рівень сепаратизму. Однак після того, як ШНП вдалося сформувати уряд, у неї з'явилося більше можливостей для проведення етнічної мобілізації, що й проявилось у проведенні ре-

ферендуму про незалежність у 2014 році. На ньому більшість виборців – 55% – висловилися за подальше перебування у складі Сполученого Королівства, однак ризик того, що результати чергового плебісциту з цього питання будуть негативними для Лондона, постійно зростає.

Посилення регіонального націоналізму в сучасних ліберальних демократіях безпосередньо пов'язане із конституційними реформами. Конституція має фундаментальне значення для держави і визначає базові принципи взаємодії між її складовими та між різними етносами, що проживають на її території. Відповідно значна частина вимог, що висувуються регіональними націоналістами, стосується закріплення в Основному Законі їх високого політико-правового статусу та визнання їх особливості⁴.

Це дуже добре ілюструє ситуація в Іспанії. До 2005-2006 років, коли почалися формальні переговори між Каталонією та урядом Іспанії щодо реформи Статуту про автономію Каталонії, її керівництво хотіло формального перегляду статусу провінції у складі Іспанії. Деякі питання були пов'язані з поділом влади та ресурсів між Каталонським Генералітетом та іспанською державою. Інші, більш символічні за природою, вимоги включали бажання гарантувати формальне визнання каталонської нації. Після внесення змін до Статуту в 2006 році у його преамбулі з'явилось положення про каталонську націю, що йде врозріз із зусиллями Мадрида щодо формування спільної іспанської ідентичності. Згодом Конституційний Суд Іспанії переписав кілька статей та уточнив формування багатьох інших статей в оцінці Конституції 2010 року, що нівелювало зусилля каталонців.

Схожа ситуація склалася і у Країні Басків, яка теж вимагає перегляду Конституції. Одразу після прийняття Основного Закону країни в 1978 році лідери баскського націоналістичного руху захотіли закріпити за регіоном право на самовизначення. Ця вимога, неоднозначна навіть для Країни Басків, не була задоволена, і відтоді перебуває в центрі націоналістичного дискурсу. Ідея, що баски утворюють окрему націю і відповідно мають право на самовизначення, що має бути визнано Іспанією, має значну підтримку серед місцевого населення.

У жовтні 2008 року парламент Країни Басків схвалив проведення референдуму про національне самовизначення, що мало стати першим кроком до політичної незалежності від Іспанії. Однак уряд Іспанії звернувся до Конституційного Суду з проханням переглянути законодавство автономії про референдуми, який і постановив, що Автономна спільнота Країна Басків не має права проводити такий референдум. У 2013 році це питання знову актуалізувалося, коли Рада міністрів регіону прийняла так звану програму «тисячі днів», що передбачала практичну реалізацію принципу «баскське суспільство повинно бути господарем власного майбутнього», а саме: усі баскські території (автономні області Наварра і Країна Басків в Іспанії, Країна Басків у Франції) повинні вільно вирішувати питання про свої взаємовідносини, включаючи можливість прийняття спільних інституційних рамок. Проте реальних заходів так і не було вжито, й подальший розвиток ситуації значною мірою визначатиметься результатами спроби Каталонії домогтися більшої самостійності.

Невирішена конституційна ситуація характерна і для квебекського націоналізму. Починаючи з «тихої революції» 1960-х років уряд Квебеку прагне переглянути Конституцію Канади таким чином, щоб закріпити за провінцією більший ступінь автономії та визнати її особливе місце в Канаді через домінуюче франкомовне населення. Коли до Конституції у 1982 році вносилися поправки для включення до неї Хартії прав і свобод, вони не передбачали задоволення вимог Квебека щодо децентралізації та особливої ролі. Тому уряд провінції вирішив не підписувати новий конституційний акт. Ухвалення конституційної реформи всупереч волі Квебеку посилює націоналістичні настрої у провінції⁵.

До середини 1990-х років невдалі переговори щодо повернення Квебека до конституційного поля лише посилювали націоналістичні настрої у провінції. Одразу після референдуму 1995 року федеральний уряд лібералів та представники Квебека прийняли спільну стратегію для забезпечення тривалої лояльності значної частини квебекців, що включала кампанію із представлення канадського уряду в провінції (однак вона не досягла поставлених цілей через корупційний скандал) і деякі заходи щодо децентралізації (передачу повноважень щодо управління ринком праці органам влади Квебека). В 2006 році уряд консерваторів несподівано ініціював парла-

ментську процедуру визнання квебекців як нації у рамках об'єднаної Канади. Незважаючи на той факт, що таке визнання є центральним пунктом у вимогах уряду Квебека з 1960-х років, парламентська ініціатива не поклала кінець вимогам про визнання. Довгострокове співіснування Квебека в рамках Канади передбачає, на думку більшості у «федералістському» таборі, його згоду на конституційні зміни 1982 року.

Націоналізм також проявляється і в дискусіях щодо державної політики у низці сфер, не пов'язаних із політикою. Прикладом може бути соціальна політика, за допомогою якою націоналістичні рухи намагаються домогтися більших преференцій або ж закріпити особливе становище свого етносу⁶. На їх думку, соціальна політика, як і культура, може сприяти диференціації ідентичностей. Аналогічно культурним цінностям соціальна політика може розглядатися та формулюватися етнічними лідерами як широкий набір символів, що відображає соціальні пріоритети та особливості менталітету. Очевидно, що медичні послуги, освіта, як і культурні інститути, присутні у щоденному житті індивідів і забезпечують соціальну єдність певної спільноти. Більше того, у федеративній чи децентралізованій системі юридичні суперечності між центром та регіонами, як правило, є потужним джерелом етнічної мобілізації. У цьому контексті соціальний захист стає предметом суперечок між нацією та етнічною меншиною. Соціальна політика може накладатися на загальну політику етнічної мобілізації, оскільки місцевим політикам легко заявити, що соціальні блага перебувають під загрозою через дії інших органів центральної влади та вимагати більшої політичної автономії, чи навіть незалежності як єдиного способу збереження і покращення соціального захисту спільноти.

У Бельгії фламандські партії виступають за «федералізацію» (децентралізацію) у сфері соціального забезпечення (насамперед у тому, що стосується допомоги сім'ям та охорони здоров'я). Вони стверджують, що соціальний захист як державна програма включає приховані трансфери коштів, отриманих від Фландрії, до Валлонії. Тобто акцент робиться не на загальнонаціональній концепції солідарності, а на її вузькому, етнічному розумінні: кошти, зібрані у вигляді податків на певній території, повинні розподілятися серед її мешканців, а не перерозподілятися для підтримки менш заможних

громадян в інших регіонах країни. Державна політика соціального забезпечення є досить дискусійним питанням у Бельгії, оскільки багато хто з фламандської економічної та політичної еліти розглядають її як таку, що не відповідає існуючим мовним і етнічним кордонам. На їх думку, федералізація соціального забезпечення має сенс, оскільки може слугувати редистрибуції та солідарності на територіях, де проживають фламандці, та дасть змогу обом мовним спільнотам адаптувати надання соціальних послуг відповідно до своїх потреб та ціннісних установок. Серед населення досить поширена думка, що валлонці охоче зловживають перевагами соціального забезпечення, що дорожче обходиться системі медичного страхування через схильність до шкідливих звичок (наприклад, до зловживання алкоголем) та не виявляють бажання працювати.

Фламандські політики наполягають на більшій децентралізації соціальних послуг, оскільки вважають, що цінності й уподобання їх виборців значно відрізняються від менталітету валлонів. Так, під впливом досвіду Нідерландів та Великобританії фламандські лідери підтримали концепцію «активної держави» і прагнуть переглянути державну політику зайнятості, щоб вона стимулювала тих, хто отримує допомогу з безробіття, до активнішого пошуку нового місця роботи. Франкофони, навпаки, захищають традиційну бельгійську модель, коли соціальна допомога та виплати безробітним розглядаються як соціальне, а не умовне право. Іншими словами, активна участь етнічних лідерів у дискусіях щодо соціальної політики дає їм змогу мобілізувати своїх прихильників, навіть якщо вони байдуже ставляться до таких політичних цінностей, як автономія.

Шотландія є ще одним прикладом політичної ролі соціальної політики та її впливу на регіональний націоналізм. У період правління М. Тетчер (1979-1990 роки) консервативний уряд впровадив новий підхід до надання соціального забезпечення, який на відміну від попередніх робив акцент на індивідуалізації таких послуг та скороченні обсягів допомоги. Така зміна найбільше вдарила по Шотландії, де рівень безробіття був набагато вищий, ніж в Англії, тому консерватори втратили підтримку шотландців наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. У відповідь на новий підхід бри-

танського уряду до соціальної політики низка шотландських політиків і громадських організацій почали стверджувати, що інтереси Шотландії відрізняються від британських, і «home rule» (більша автономія) є найкращою гарантією захисту інтересів Шотландії. Місцеві політики виступали за більше втручання держави у сферу надання соціальних послуг, ніж цього хотілося б консерваторам, та наголошували на тому, що шотландці дотримуються більш прогресивних поглядів щодо перерозподілу суспільних благ, ніж англійці. Завдяки актуалізації соціальних питань, активізації етнічної мобілізації та політиці деволуції, на яку був змушений піти Лондон, у Шотландії в 1999 році було створено власний представницький орган⁷.

Отже, національне питання у розвинених демократичних країнах далеке від свого вирішення, про що свідчить зміцнення регіонального націоналізму в низці держав, що може призвести до їх етнополітичної дезінтеграції. Сприятливі умови для його виникнення та розвитку закладаються інституційною структурою (надання статусу автономій окремим територіям), конституційною реформою (закріплення особливого статусу регіонів та осіб, які там проживають) та соціальною політикою, яка може використовуватися для етнічної мобілізації аполітичних громадян.

1. *Hobsbawm E.* Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality / Hobsbawm E. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – 200 p.
2. *Harty S.* The institutional foundations of sub-state national movements / S. Harty // *Comparative Politics*. – 2001. – Vol. 33. – P. 191–210.
3. *The Flemish movement.* A documentary history, 1780–1990 / [Hermans T., Vos L., Wils L.]. – L.: Athlone Press, 2015. – 496 p.
4. *Kymlicka W.* Multicultural citizenship. A liberal theory of minority rights / Kymlicka W. – Oxford: Oxford University Press, 1995. – 296 p.
5. *Laforest G.* Trudeau and the end of a Canadian dream / Laforest G. – Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 1995. – 217 p.
6. *Beland D.* Nationalism and social policy. The politics of territorial solidarity / D. Beland, A. Lecours. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 272 p.
7. *McEwen N.* Nationalism and the state: Welfare and identity in Scotland and Quebec / McEwen N. – Brussels: Peter Lang, 2006. – 212 p.

***Shemshuchenko Jrii, Kresina Iryna.* Factors of ethno-political disintegration in developed democracies**

Until recently it was thought that nationalism is incompatible with progress, modernity, liberalism, democracy and prosperity, so strengthening its position in

the developed democracies was some surprise to a number of researchers. Its revival in the West raises even more questions, because most of them are examples of successful consensus democracies and balanced representation of different social groups in public authorities.

Last but not least the self-actualization in the Basque Country, Catalonia, Quebec, Flanders and Scotland became possible due to three factors: an appropriate institutional framework, constitutional reform and social policy.

None of macro political process, such as globalization, and different strategies (decentralization, devolution, federalization), aimed at the reducing tensions in the interaction between the center and the individual components of the State, or facilitating the coexistence of different ethnic groups within a single state, unable to resist the strengthening nationalist confidence on the ground.

Autonomous political institutions contribute to the prosperity of regional nationalism because they tend to give political power to local leaders, which proclaimed the protection of local identity.

Strengthening of regional nationalism in modern liberal democracies directly related to the constitutional reforms. The Constitution is fundamental to the state and determines the basic principles of interaction between its components and between different ethnic groups living on its territory. Accordingly, much of the demands put forward by regional nationalist concerns the fixation in the Basic Law the high political-legal status and recognition of their regions (Spain, Canada).

Using social policy discussions nationalist movement trying to get more preferences or special positions for their ethnic group. According to them, social policy, as the culture, may be used to establish the differences between identities. Similarly to cultural values, social policy can be viewed and formulated by ethnic leaders as a wide set of symbols, that reflects social priorities and peculiarities of mentality.

Key words: nation, ethnicity, nationalism, autonomy, regionalism, constitution.

УДК 342.24

В. П. ГОРБАТЕНКО
С. В. СТОЄЦЬКИЙ

СЕЦЕСІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ ДЕРЖАВИ*

Розглянуто підстави для виникнення сецесіоністського руху: захоплення території, загроза геноциду, економічна та політична дискримінація етнічної групи. Проаналізовано чинники, що сприяють розвитку сецесіонізму: територіальний, лінгвістичний, конфесійний та кровна спорідненість. Відзначається, що нині жодна держава світу не захищена від небезпеки етнічного сецесіонізму, провідну роль у зміцненні якого відіграє мовний чинник.

Ключові слова: сецесія, етнос, мова, територія, ідентичність, держава, дезінтеграція.

Горбатенко В.П., Стоецкий С.В. Сецессия как инструмент этнополитической дезинтеграции государства

Рассмотрены основания для возникновения сецессионистского движения: захват территории, угроза геноцида, экономическая и политическая дискриминация этнической группы. Проанализированы факторы, способствующие развитию сецессионизма: территориальный, лингвистический, конфессиональный и кровное родство. Отмечается, что ныне ни одно государство мира не защищено от опасностей этнического сецессионизма, ведущую роль в укреплении которого играет языковой фактор.

Ключевые слова: сецессия, этнос, язык, территория, идентичность, государство, дезинтеграция.

Gorbatenko Volodymyr, Stoeckui Sergii. Secession as a tool of the ethno-political disintegration of the state

The reasons for the emergence of secessionist movements (the seizure of the territory, the threat of genocide, economic and political discrimination against an ethnic group) are considered. The factors that contribute to the development of secessionism, such as territorial, linguistic, religious and kinship, are analyzed. It is noted that

© ГОРБАТЕНКО Володимир Павлович – доктор політичних наук, професор, заступник директора Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

© СТОЄЦЬКИЙ Сергій Вікторович – кандидат політичних наук

*Стаття виконана у рамках цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Гуманітарні технології як спосіб розв'язання суперечностей соціокультурного розвитку в умовах глобального світу» то теми «Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави»

today no state in the world is immune from the dangers of ethnic secessionism and the language factor plays a leading role in its strengthening.

Key words: *secession, ethnicity, language, territory, identity, state disintegration.*

Ключовим поняттям, що відображає дезінтеграційні тенденції у трансформації політичного простору світу є сецесія. Цим терміном у Древньому Римі позначали демонстративний вихід плебеїв зі складу римської спільноти і вихід за межі міста (або й зі складу держави) для захисту своїх прав. Згідно свідчень, таких виходів було п'ять, а за підсумками останньої плебеям вдалося отримати всі політичні права і стати рівними патриціям. У більш сучасному розумінні цим терміном позначають відділення частини від цілого за умови, що ініціатива виходить від об'єкта, що відділяється. У більш вузькому, політологічному розумінні, сецесія означає вихід частини держави з її складу, а у федераціях – вихід одного із суб'єктів за результатами референдуму або рішенням його керівного органу.

Сецесія часто досліджується у територіальному аспекті¹, але для сучасної політичної ситуації у світі характерний не так розпад держав, скільки масове поширення рухів, що ставляють за мету такий розпад. Тому доцільно досліджувати рухи, що прямо чи опосередковано спрямовані на реалізацію відділення, що позначається терміном сеціонізм.

У роботах Г. Берана² і К. Уеллмана³ право етнічних груп на сецесію пояснюється їх емпірично доведеною спроможністю сформувати повноцінну державу. Теорію життєздатної держави логічно продовжують концепції так званого права перемоги, в рамках яких претензії групи на суверенітет над територією визнаються легітимними, якщо етнічна група демонструє реальну спроможність здійснювати управління та контроль над певною територією. Згідно сучасних принципів міжнародного права, територія, що відокремилася від материнської держави таким чином, не отримує міжнародного визнання.

На думку А. Б'юкенена, є кілька типів порушень прав групи, кожен з яких можна розглядати як виправдання правомірності сеціоністських домагань.

1. Незаконне включення території групи до складу держави: жителі регіону вправі домагатися сецесії, якщо можуть довести, що мало місце його насильницьке захоплення, тобто сецесія подається

як повернення власності, що була забрана на незаконних підставах. Недолік даного підходу полягає у тому, що на практиці виявити «законного власника» будь-якої території неможливо, оскільки історія більшості регіонів має безліч прикладів анексій і захоплень. Більше того, випадки депортацій, геноциду та інших способів знелюднення або заселення територій ускладнюють встановлення зв'язку між населенням, що проживало на даній території в момент несправедливого захоплення, та сучасними мешканцями. Також важко визначити часові рамки, які визначають строк дії «права власника» на територію, після якого воно втрачає силу, виключаючи випадки окупації частин держав в ході тривалих воєн.

2. Економічна дискримінація регіональної групи, наприклад, за допомогою несправедливого розподілу фінансових ресурсів з державного бюджету між різними складовими країни. Іншими словами, йдеться про обкладання даного регіону підвищеними (у порівнянні з іншими регіонами) податками або виділення з державного бюджету менших коштів на його розвиток, ніж було отримано від фіскальної політики. Вагомість цього аргументу знецінюється через відсутність об'єктивних критеріїв справедливого розподілу, якщо за такий не вважати повну відмову від географічно-диференційованого підходу до державного регулювання економіки. Крім того, цей принцип може використовуватися і в якості аргументу проти сецесії: процвітання держави є результатом її функціонування як єдиного цілого, тому вихід з її складу якогось регіону може негативно відобразитися на добробуті інших.

3. Загроза фізичному існуванню групи, що виходить від влади держави або від інших груп, загрозливі дії яких влада не може або не бажає припинити. Реальна загроза геноциду є достатньою підставою для найрадикальніших заходів, які повинні бути санкціоновані міжнародними організаціями, насамперед ООН. Однак в новітній історії зустрічається дуже мало випадків геноциду і всі вони стосуються екстериторіальних груп, дисперсно розселених по країні (євреї і цигани в нацистській Німеччині, із певними застереженнями – вірмени у Туреччині на початку ХХ ст., тутсі в Руанді), які не можуть здійснити сецесію.

Що стосується інших варіантів загроз, відповіддю на які може бути сецесія, то з методологічної точки зору важко визначити їх ймо-

вірність та реальну небезпеку, встановити демографічні кордони груп, яким загрожує небезпека, і відповідно межі територій, які групи вправі «забрати з собою». При цьому залишається не вирішеною проблема дисперсно розселеної етнічної групи.

Найчастіше до загрози фізичного знищення групи додають мовну дискримінацію, насильницьку або навіть добровільну асиміляцію, що загрожує зникненням самотутніх культур, що іноді називають «культурним геноцидом».

4. Політична дискримінація групи – ліквідація наявного у групи особливого (автономного) статусу. Слабкість даного аргументу в тому, що під нього можна підвести практично будь-які реформи у державі, які так чи інакше ведуть до зниження ступеня автономності окремих регіонів або їх сукупності загалом.

Причина амбівалентності права на сецесію криється у принциповій неможливості однозначного поєднання людини і території: якщо самовизначення стосується людей, то сецесія – територія⁴. Право на самовизначення народів належить колективу індивідів, тоді як сецесія передбачає право розпоряджатися територією. Таке право можуть мати легітимні органи влади конкретних регіонів, суб'єктів федерації з чіткими кордонами, чії повноваження закріплені в конституції або визначаються офіційними угодами, рішеннями компетентних органів. Право на територію може реалізовуватися шляхом легітимного референдуму, який проводиться на території усєї держави, але не має нічого спільного з правом на самовизначення. Ігнорування очевидної відмінності між індивідом та територією сприяє появі низки сепаратистських теорій, що доповнюють одна другу і припускають довільне приведення у відповідність групи і території.

Теорії права на сецесію, що трактують її як право на самовизначення, спираються на помилкове припущення, і не можуть бути послідовно реалізовані на практиці. Одним з фундаментальних понять для сучасного соціуму є групова ідентичність – це визнання приналежності до певної групи на основі відчуття володіння значущими для цієї групи ознаками. Основу цієї приналежності утворюють почасти об'єктивні чинники (наявність подібних ознак у індивідів), почасти суб'єктивні (визнання індивідом такої подібності є достатньою умовою ідентичності). Для різних видів групової іден-

тичності співвідношення об'єктивного, нав'язаного індивіду середовищем, і суб'єктивного, обираного ним самостійно, різна: етнічна ідентичність, де домінують аскриптивні ознаки (колір шкіри, рідна мова, засвоєні з дитинства норми поведінки), є більш примусовою ніж політична.

Важливою підставою для функціонування сецесіоністського руху є наявність у певної етнічної групи чіткого територіального виміру, значення якого по мірі зміцнення руху зростає. Кордони території етнічної групи можуть визначатися різними способами, не тільки ареалом розселення членів етносу, але і, наприклад, межами стародавньої держави, яку члени групи вважають своєю «правітчизною» і з якою пов'язують свої національні міфи й перекази. Водночас зв'язок індивіда з територією може виступати в ролі самостійної ознаки, що слугує основою для формування певної групи, утворюючи територіальну ідентичність. Остання може бути позначена як визнання індивідуумами своєї приналежності до групи, визначеної певною територією. Людина вважає себе носієм певної ознаки, що відображає її зв'язок з якоюсь територією, і «уявляє» себе членом спільноти подібних власників.

Тут також можливі різні підходи до виявлення зв'язку між людиною і територією – роль ознаки, що є визначальною для формування етносу, може відіграти факт народження на даній території або факт народження на ній одного або обох батьків, але найбільш поширеним механізмом співвіднесення індивідуума з територією є проживання в її кордонах. Зазначимо, що у даному випадку під територією розуміється регіон як адміністративно-територіальна одиниця конкретної держави, оскільки територіальна ідентичність не створює територію, а будується на її основі: територія тут первинна, а ідентичність похідна від неї.

Аналогічно до етнічної, територіальна ідентичність може використовуватися в ролі базису сецесіоністського руху. При цьому у свідомості індивідів територіальна ідентичність співіснує з іншими ідентичностями – етнолінгвістичною, конфесійною, політичною тощо. Вона може суперечити їм і пригнічувати їх (придністровська) або брати участь у створенні більш дрібних ідентичностей (франкоканадська). Але в більшості випадків вона вбудовується в якусь іншу ідентичність, сформовану на базі нетериторіальних ознак, і це

може вести до небезпечної двозначності, якщо члени двох різних груп (власне територіальної і нетериторіальної – етнічної) розглядають їх як одну і ту ж групу, одну і ту ж уявну спільноту.

Груповий інтерес сецесіоністського руху в таких ситуаціях «гібридної ідентичності» полягає одночасно в сецесії території, яка є основою територіальної ідентичності (наприклад, території регіону, від імені всього населення якого ведеться боротьба за його відділення від держави), і тій території, яка є похідною від нетериторіальної спільноти (наприклад, територія проживання етнічної групи, за самостійність якої борються ті ж самі сецесіоністи). Очевидно, що у переважній більшості випадків це різні території. Стосовно випадку Косова територією першого роду є вся територія сербського автономного краю Косово і Метохія, а територією другого роду – територія проживання косоварів як особливого етносу. Усередині першої є сербські анклави, а друга включає в себе і райони за межами краю. Як показує життя, вибір остаточної території, закріпленої в домаганнях сецесіоністів, визначається кон'юнктурою політичної ситуації і прагненням лідерів сецесіоністів руху підтримати авторитет руху серед населення, яке поділяє їх погляди.

Незважаючи на ці суперечності, обидва підходи активно поєднуються в рамках однієї і тієї ж сецесіоністської ідеології, оскільки різні гасла адресовані різним споживачам і виконують різні ролі: перший призначений для ліберального сегменту міжнародного співтовариства, що співчуває косоварам, і покликаний підсилити зовнішню підтримку незалежності Косова, насамперед країнами Заходу, а другий – адресований одноплемінникам для їх мобілізації на продовження національно-визвольної боротьби і відповідно сприяти їх згуртуванню навколо лідерів цієї боротьби.

Територіальна ідентичність – це особливий клас ідентичності, всередині якої можна виділити різні види, пов'язані з різноманітністю генетичних типів кордонів, які використовуються для етнічної мобілізації. Можна говорити про існування «адміністративних» (автономна область Валенсія), «острівних» (острів Невіс), «ексклавних» (Аляска), «історичних» (область Венето) ідентичностей. Індивід може одночасно уявляти себе представником кількох різних просторових спільнот, тому територіальна ідентичність є ієрархічною за природою. Залежно від політичної ситуації ієрархія терито-

ріальних ідентичностей може змінюватися, по-різному визначаючи сеціоністську позицію її носія. Так, у випадку АРК на референдумі 1 грудня 1991 року незалежність України підтримала більшість населення, яка і на незаконному референдумі 2014 року проголосувала за вихід зі складу України.

Таким чином, весь масив існуючих групових ідентичностей, здатних служити фундаментом для розвитку сеціоністського руху, можна умовно розбити на дві категорії: територіальні та етнічні. Цей поділ до певної міри є умовним, оскільки в чистому вигляді вони зустрічаються набагато рідше, ніж у гібридній формі. Серед чинників, що визначають групову ідентичність, можна виділити два головних типи: базові чинники, здатні самостійно сприяти мобілізації та політизації етносу, та допоміжні, що здатні прискорювати ці процеси. Перші характеризують або групу (мова, віросповідання, політична орієнтація), або територію (адміністративні та історичні кордони), тоді як другі можуть впливати на етнос (чинник корінного населення, попередній досвід державності) і/або на територію (чинник територіальної відособленості).

Більшість сучасних сецесіоністських рухів спираються на мовний або кровноспоріднений чинники, виступаючи від імені відповідної етнічної групи, що позиціонується як «нація», що можна пояснити низкою причин. По-перше, у світі все більшу популярність набуває теза, що статусом державотворчих націй володіють саме аскриптивні групи, типовою формою яких є етнічні, мовні або родові спільноти, це створює сприятливі умови для розвитку сеціонізму. По-друге, багаторівневість етнічної самосвідомості визначає множинність генетичних / мовних розломів, кожен з яких може стати передумовою для сецесіоністського руху, причому взаємозв'язку між рівнем розвитку ідентичності та популярністю сецесіонізму не спостерігається: деколи найбільш гострими виявляються сецесіоністські конфлікти між близькими етнічними групами. По-третє, велика кількість таких розломів забезпечує можливість «вбудовування» даного чинника в практично будь-який сецесіоністський рух: конфесійні та територіальні групи можуть поставати як етноспоріднені.

У результаті виявляється, що жодна держава світу не захищена від формування в її надрах етнічного сецесіонізму. На сьогодні дер-

жав, які можна назвати мономовними, надзвичайно мало, навіть у Японії є своя лінгвістична меншина (Республіка Рюкю на Окінаві). Але і всередині мономовної спільноти може бути багато племен і кланів, які вважають себе окремими етносами. Показовим є приклад Сомалі, близько 85% населення якого відноситься до титульної групи сомалі. Ця практично моноетнічна держава припинила своє існування у кінці 1990-х років, розпавшись на низку «республік»: Сомаліленд, Пунтленд, Південно-Західне Сомалі тощо, які сформувалися на ґрунті кланово-племінних чвар всередині лінгвістично єдиного сомалійського етносу.

Мова є найбільш показовим та ефективним індикатором приналежності до етнічної групи, конкуренцію якому може скласти лише віросповідання, але не кровно-біологічні ознаки. Мовна специфіка легко фіксується, що пояснює пояснюється особливе місце лінгвістичної ідентичності в структурі етнічної самосвідомості, одним з наслідків чого стає сакралізація мови. Лінгвістична самобутність уявляється необхідним і достатнім критерієм віднесення групи до категорій етносу і нації. Виходячи з цього, сецесіоністи прагнуть неодмінно підкріпити свої домагання апеляціями до лінгвістичної унікальності групи, яку вони представляють, для чого відроджуються забуті мови, популяризуються напівзабуті, кодифікуються розмовні, розробляється «мовна міфологія».

Реальна ситуація в сучасному світі така, що мовою, з яким група пов'язує свою сецесіоністську ідентичність, володіє часом лише невелика частина цієї групи, і це означає, що члени групи не володіють цією об'єднаною ознакою, а уявляють володіння нею, тобто приналежність до групи визначається не стільки знанням мови, скільки «любов'ю» до неї. Так, частка тих, хто говорять валлійською і баскською не перевищує третини жителів Уельсу і Басконії відповідно, ірландською володіє близько 10% населення Північної Ірландії, приблизно така ж частина арагонців знає арагонську, ще менше бретонців може висловлюватися на бретонській. У США, де деяким корінним народам вдалося зберегти племінний уклад, ситуація ще гірша: мовою лакота володіють нині не більше 15% представників цієї етнічної групи, а гавайська мова перебуває на межі зникнення.

Тому відродження національної мови розглядається як одне з найважливіших завдань сецесіоністів: завдяки їх зусиллям популя-

ризується шотландська гаельська, менська, сканська мови. У низці випадків має місце кодифікація розмовної мови: баскська мова була кодифікована в кінці XIX ст., а мова русинів – в 90-ті роки XX ст.), чорногорським націоналістам вдалося виділити зі складу сербської мови чорногорську, валенсійські сепаратисти заявляють про самотній характер валенсійської мови, яка дуже схожа на італійську, а представники Лівій партії Кастилії протиставляють «чисту» кастильську мову «зіпсованій» іспанській.

Значущість мови знаходить відображення в назвах сецесіоністських організацій: Шинн Фейн («Ми самі» ірландською), Еускаді та Аскатасуна і Батасуна («Басконія і свобода» і «Союз» баскською), в Адсав («Відродження» на бретонській), Мек Ванніні («Діти Мена» на менській), Лакота Ояте («Нація Лакота» мовою лакота).

Якщо детальніше проаналізувати ситуацію в іспанській Каталонії та Країні Басків, то стає очевидним, що цілеспрямовані зусилля місцевої влади щодо зміцнення регіональної ідентичності відіграють роль інструмента реалізації політичних та економічних домагань місцевих еліт. Але вони спираються на суспільний запит на своє особливе, впізнаване обличчя і на визнання особливого статусу регіону – аж до права на державність. Так, у Каталонії заняття в школах ведуться каталонською мовою, а її знання є обов'язковим для роботи в органах місцевої влади автономії. Цим же шляхом йде і Країна Басків: її уряд офіційно заохочує двомовність громадян, при цьому знання баскської мови є обов'язковим для місцевих чиновників. Багато широковживаних іспанських слів замінені в останні роки на баскські аналоги і стали невід'ємною частиною не тільки словника іспанських політиків, але й політ коректної повсякденності країни. Іспанська назва регіону (Країна Басків – País Vasco) витіснена баскським (Euskadi), а звичне найменування мови корінних жителів – баскський (Vascuence) – замінене на відповідне баскське найменування «еускера» (Euskera). Питання про визнання статусу місцевої мови вже стало предметом гострих суперечок в низці інших регіонів (зокрема, у Валенсії). Рівноправність мови автохтонних меншин у складі політичної нації залишається суто політичною вимогою, тим більше що, як справедливо зазначає російський дослідник, в сучасній Іспанії, як і в інших країнах Євросоюзу, лінгвістичний і культурний націоналізм відображає вимоги неза-

лежності від центру і надання регіону можливостей самому вирішувати місцеві проблеми.

На противагу лінгвістичному чиннику, чинник кровної спорідненості не має такого яскраво вираженого ореолу сакральності. Частково це може бути пов'язано з його загальною нечіткістю, частково – з помітною скомпрометованістю расовою теорією нацизму. На відміну від мови, кровно-біологічна приналежність визначається разом з народженням людини і свобода ідентичності тут в кращому випадку звужена до вибору етнічної групи одного з батьків, а в гіршому – відсутня.

Якщо лінгвістичний чинник визначає природну близькість цілком однозначно, то відносно кровних зв'язків краще говорити про цілу групу ознак, здатних служити більш-менш вдалим критеріями формування етнічної ідентичності. Вони часто супроводжують мову у розвитку змішаної ідентичності, іноді домінуючи, іноді виступаючи у другорядній ролі. Часом єдиний націоналістичний рух еволюціонує від кровноорієнтованого в лінгвоцентричний, як це відбувалося, наприклад, з баскським сецесіонізмом, іноді актори, що входять до складу одного руху, дотримуються різних позицій про визначальний критерій: кров чи мова.

Ще одним критерієм природного близькості може виступати реальний або вигаданий факт спільного походження, який співвідносить сецесіоністську групу з якимсь древнім «народом» або з легендарною фігурою спільного предка. Так, індіанці мексиканського штату Чіапас зараховують себе до нащадків древніх майя, що підвищує їх статус та сприяє консолідації. Аналогічну функцію виконує ідентифікація низки африканських племен з якимись міфологічними пращурами. У більш цивілізованих країнах роль сакрального прасура відводиться древньому пранароду, спорідненість членів якого приймається як беззаперечна даність. Одним із прикладів будівництва такої ідентичності є активна популяризація образу кельтських коренів у низці етнічних сецесіоністських груп, причому не лише у шотландців, валлійців, північних ірландців і бретонців, але і у романомовних галісійців і паданців, навіть у жителів півдня США.

Отже, серед безлічі ознак, що можуть служити основою для формування сецесіоністської ідентичності, природна близькість ві-

діграє провідну роль. Більшість сучасних сецесіоністських рухів діють від імені етнічної чи лінгвістичної групи. При цьому ця ідентичність, як правило, доповнюється конфесійною, територіальною або історичною.

1. *Moore M.* The territorial dimension of self-determination / M. Moore // Moore M. National self-determination and secession. / Ed. by M. Moore. — Oxford : Oxford University Press, 1998. — P.134-157. 2. *Beran H.* A democratic theory of political self-determination for a new world order / H. Beran // Lehning P.B. Theories of secession. — L.: Routledge, 1998. — P. 33-60. 3. *Wellman C.H.* A defense of secession and political self-determination / C.H. Wellman // Philosophy and Public Affairs. — 1995. — Vol. 24. — № 2. — P. 142-171. 4. *Horowitz D.* Self-determination: Politics, philosophy, and law / D. Horowitz // Moore M. National self-determination and secession. — Oxford: Oxford University Press, 1998. — P.181-214.

***Gorbatenko Volodymyr, Stoechkui Sergii.* Secession as a tool of the ethno-political disintegration of the state**

Secession is often studied in territorial aspect, however in the current political situation in the world the most common situation is not disintegration of states but the mass distribution of movements aimed at their crash.

There are several types of the human rights violations, which can be seen as a justification for the legality secessionism claims: unlawful inclusion of ethnic territory of the state; economic and political discrimination against regional group; threat of genocide against ethnic group.

An important reason for the operation secessionism movement is the presence of a clear territorial dimension of particular ethnic group, whose value is growing as the movement is strengthening.

Territorial identity is a special class of identity within which we can distinguish different types associated with a variety of genetic types of borders, which are used for ethnic mobilization. You can talk about the existence of «administrative» (Valencia autonomous region), «island» (Island of Nevis), «exclave» (Alaska), «historical» (Veneto Region) identities. The person can simultaneously imagines himself as the representative of several different spatial communities because the territorial identity is hierarchical in nature.

Thus, the entire array of existing group identities, which can be the foundation for the development secessionism movement, consists of two categories: territorial and ethnic. This division is somewhat arbitrary, because in their pure form they are much less common, than in hybrid form. Among the factors that define group identity are two main types: basic factors, that can contribute to their own mobilization and politicization of ethnicity, and secondary, that can accelerate these processes. The first characterizes the group (language, religion, political orientation) or territory (administrative and historical boundaries), while the sec-

and may affect ethnicity (indigenous population factor, previous experience of statehood) and / or territory (territorial isolation factor).

Key words: secessionism, ethnicity, language, territory, identity, state disintegration.

УДК 321.01

В. В. ДІВАК

БОРОТЬБА ЗА ТЕРИТОРІАЛЬНУ ЦІЛІСНІСТЬ УКРАЇНИ: ПОШУК ШЛЯХІВ ВИХОДУ З КРИЗИ

Аналізуються причини виникнення сепаратистських рухів в Україні та необхідні кроки для забезпечення територіальної цілісності держави.

Ключові слова: сепаратизм, територіальна цілісність, федералізація, автономізація, регіоналізація, національний проект.

Дивак В.В. Борьба за территориальную целостность Украины: поиск путей выхода из кризиса

Анализируются причины возникновения сепаратизма в Украине и необходимые шаги для сохранения территориальной целостности государства.

Ключевые слова: сепаратизм, территориальная целостность, федерализация, автономизация, регионализация, национальный проект.

Divak Viktoria. The struggle for the territorial integrity of Ukraine: searching for ways out of the crisis

The article analyzes the causes of separatism in Ukraine and the necessary steps to preserve the territorial integrity of the state.

Key words: separatism, territorial integrity, federalisation, autonomy, regionalization, national project.

Основними причинами загострення етнічного і політичного екстремізму (або сепаратизму) в будь-якій країні є тривалі періоди соціально-економічної нестабільності, що супроводжуються, з одного боку, посткризовою соціальною диференціацією громадян, що виникає на останньому етапі кризи, запеклою боротьбою за владу, посиленням соціальних і міжнаціональних протиріч під впливом зростаючої злочинності, а з іншого боку – недосконалістю системи державного управління і низькою ефективністю роботи правоохо-

ронних органів, а також відсутністю надійних механізмів правового захисту населення.

Етноконфліктологія типовими причинами сепаратизму визначає: взаємні територіальні претензії етносів; боротьба етносу за свій політичний статус у рамках єдиної держави; етнорелігійне різноманіття держави; нерівномірний економічний розвиток регіонів; захист політичних цінностей; вимоги раціонального використання ресурсів; прагнення позбутися старих образ; демографічний фактор – нерівномірне розміщення населення в багатонаціональних державах, а також порівняно високий приріст населення окремих етнічних груп, обмежений життєвий простір; збереження культурних і національних цінностей; розмежування сфер геополітичного та економічного впливу в світі, що сприяє знаходженню альтернативного центру геополітичного тяжіння; неефективність міжнародних механізмів із запобігання сецесіям, громадянським конфліктам і збереження територіальної цілісності держав¹.

За стратегічними цілями сепаратистські рухи можуть бути у формах: сецесії – відділення з метою створення власної держави; іредентизму – відділення частини території з метою приєднання її до сусідньої держави; енозису – відділення з метою приєднання до держави, де проживає основна частина однойменного етносу; деволюції (автономізації) – збільшення політичних і економічних прав регіону в межах держави. До речі, у сучасній науці до цього часу не існує одностайної думки проте, чи можна вважати процеси деволюції (автономізації) проявами сепаратизму, оскільки деволюція означає передачу (делегування) центральними органами влади частини своїх повноважень органам влади адміністративно-територіальних одиниць, де уряд зберігає відповідальність за основні напрями політики і законодавство в усіх сферах. Класичним прикладом деволюції є відносини між Англією і Шотландією, де процес автономізації розпочався в 1999 році. Водночас, слід мати на увазі, що сепаратизмом (сепаратистською ідеологією) часто називають вимоги додаткових прав з боку регіональних (національних) еліт або автономності прийняття рішень у певних сферах.

Розглянемо ситуацію, що склалася в Україні сьогодні. На жаль, дуалізм свідомості українських громадян щодо питань НАТО, ЄС, ЄСР, російської мови, ОУН – УПА має об'єктивні причини і знахо-

диться в історико-культурному, внутрішньополітичному і зовнішньополітичному аспектах. Це пояснюється, насамперед, різною історичною долею регіонів України. Так, західна Україна в історичній ретроспективі входила до складу різних державних утворень – Галицько-Волинське князівство, Річ Посполита, Австро-Угорська імперія, СРСР. Схід та Південь з моменту заселення та промислового освоєння тяжіли до Російської імперії та СРСР. З цього приводу видатний політолог А. Лейпхарт зазначав, що «Україна – вельми типовий приклад «роз'єданого суспільства». У таких випадках потрібно думати про нові способи надання автономії групам, які розкидані по всій державі, однак не хочуть втрачати своїх прав. Якщо автономію не можна надати на основі географічного принципу, тобто надати автономію конкретному регіону, де ця група сконцентрована, тоді у містах із змішаними групами повинні бути школи, які викладають українською мовою, і повинні бути школи, де викладають російською мовою»².

Аналіз типових причин сепаратизму свідчить, що для України загалом і Донбасу зокрема, актуальним, та й то з суттєвими застереженнями, може бути лише нерівномірний економічний розвиток регіонів, а також захист та збереження політичних, культурних і національних цінностей. Отже, з формальної точки зору причини саме для *сецесії* Донбасу на початку 2014 року в Україні були відсутні, оскільки дискримінації за мовними, культурними і національними ознаками, принаймні на державному рівні, не було. Що стосується нерівномірного економічного розвитку, то всі регіони України отримували субсидії з державного бюджету.

Для ситуації, що склалася в Україні на початку 2014 року, і у результаті яких виникли непідконтрольні центральній владі окремі території Донбасу, більш характерні інші ознаки дезінтеграції (*а не сецесії!*) держави, на які вказав А. Макаричев у статті «Вплив зарубіжних концепцій на розвиток російського регіоналізму: можливості та межа запозичення», а саме: наявність регіонів, яким притаманне почуття «регіональної ідентичності»...; вимоги культурної автономії (мова, культура, релігія, збереження місцевих традицій тощо); артикуляція економічних інтересів (податкова політика, торгівля, можливість виходу на зовнішні ринки тощо); наявність політичних вимог, визначених як перерозподіл повноважень між

центром і регіоном; сепаратизм за умови наявності ідеології, який у більшості випадків може відбуватися у формі сецесії та іредентизму³. Останній пункт «сепаратизм за умови наявності ідеології, який у більшості випадків може відбуватися у формі сецесії та іредентизму» свідчить, що для відділення частини держави від материнського тіла потрібна, як мінімум, *політична ідеологія*. Однак, теза «ми не підтримуємо державний переворот у Києві, тому відділяємося», навряд чи «потягне» на ідеологічні засади побудови окремої держави.

Загалом, спостерігаючи за процесами, які відбуваються в країнах, де окремі етнічні (політичні) меншини вимагають незалежності, можна виділити ряд аспектів, реалізація яких може призвести до виникнення нових держав. По-перше, етнос (нація), що претендує на державний статус, повинен мати свої власні незалежні політичні інститути, які зможуть забезпечити існування нового державного утворення. Наявність таких політичних інститутів передбачає також наявність політичної еліти, яка зможе управляти і контролювати. По-друге, громадяни такого державного утворення повинні мати свою *«власну національну ідентичність»*, яка дасть змогу іншим державам і націям зрозуміти, що населення цієї частини країни чимось відрізняється від них. Тут взагалі складно, якщо взагалі можливо, пояснити іншим державам і націям чим населення на Донбасі відрізняється від населення, наприклад, центральної України. Та й з наявністю політичної еліти у так званих «ДНР» і «ЛНР» поки що «не складається». Інша справа, що «вимоги культурної автономії (мова, культура, релігія, збереження місцевих традицій тощо); артикуляція економічних інтересів (податкова політика, торгівля, можливість виходу на зовнішні ринки тощо); наявність політичних вимог, визначених як перерозподіл повноважень між центром і регіоном», на нашу думку, не можуть бути причиною військових дій.

Тому, вважаємо, що однією з основних причин сепаратистських рухів на Донбасі є намагання донецької і луганської еліт через шантаж центральної влади виторгувати певні преференції для власного бізнесу і особистого політичного впливу в державі. Не останню роль у тому, що сталося на Донбасі, зіграло зовнішнє втручання, а саме «захист російських братів» з боку Російської Федерації. Як наслідок,

маємо такий собі варіант «теорії керованого хаосу» - створення конфліктних ситуацій, які згодом переростають у збройні конфлікти, локальні та громадянські війни, що призводять до розмивання національного суверенітету держави і гуманітарної катастрофи для мирного населення, а лідери держав поступово перетворюються на маріонеток та потрапляють у залежність від політики та ідеології великих світових акторів.

До речі, поки що мало хто звертає увагу на такий принциповий момент як ідеологічно-світоглядні засади. Самопроголошені «ДНР» і «ЛНР» позиціонують себе як «народні» республіки «без олігархів». Однак, не є секретом, що на територіях Луганської і Донецької областей, частково непідконтрольних Україні, колишня регіональна еліта зберегла і більшу частину свого бізнесу, і політичний вплив. Отже, у перспективі на цих територіях ще виникнуть конфліктні ситуації з цих питань. Крім того, на нашу думку, лідери так званих «ДНР» і «ЛНР» добре розуміють, що ні Донецька, ні Луганська «республіки» навіть в їх сучасних адміністративних кордонах у межах України, не зможуть існувати як самостійні держави. Тому пошук шляхів розв'язання конфлікту відбувається з обох боків.

Аналіз застосування інституційних методів подолання сепаратистських настроїв у різних країнах свідчить, що найбільш ефективними сьогодні є територіальні (федералізація, автономізація, регіоналізація) і політичні методи – забезпечення всебічної підтримки національних меншин, а також адекватна виборча система, яка б забезпечувала належну участь її представників у політичному житті країни.

Розглядаючи федералізацію, автономізацію і регіоналізацію як методи подолання сепаратизму, слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку федералізація України об'єктивно неможлива, оскільки на вибір форми державного устрою завжди впливає історична традиція, а в Україні останні

150 років переважала традиція об'єднання українських земель. Крім того, країна сьогодні не має фінансово-економічних ресурсів, які дозволили б проведення такої перебудови державного устрою, в міжнародній практиці поки що відсутні прецеденти перетворення унітарної держави на федеративну, а також критерії визначення суб'єктів федерації, які повинні бути утворені.

Ще одним методом збереження територіальної цілісності держави є автономізація. В Україні фахівці розглядають переважно дві форми автономії – національно-територіальну та національно-культурну, хоча у західній юридичній науці, як правило, розглядають три форми автономії – персональну, корпоративну та територіальну. Наприклад, Європа схиляється до територіальних автономій, а не національних, оскільки там давно зрозуміли, що автономія, побудована за етнічними ознаками, має суттєві недоліки, особливо в багатонаціональних країнах. Так, надання автономії окремій етнічній меншині одразу ж викликає невдоволення інших, що в переважній більшості випадків призводить до дезинтеграції країни. Крім того, якщо національна автономія є ще й територіальною, то в ній з'являються нові меншини, тобто виникає ефект «матрьошки», що досить яскраво позначився в ситуації з виходом Косово з складу Сербії, де вже серби стали національною меншиною.

Національно-територіальна автономія надається етнічним групам, які компактно проживають в межах держави і вважаються корінними етносами на даній території. Ця форма автономії передбачає широке внутрішнє самоврядування етнічної групи в межах однієї держави. Водночас, існують національно-територіальні автономії, які утворюються не за етнічними ознаками, а за певними історичними, культурними, релігійними, побутовими особливостями. Ще одна форма автономії – національно-культурна, надається національним меншинам і має екстериторіальний характер. Вона передбачає право етнічних груп на збереження і розвиток своєї власної культури, мови, релігійної самобутності, утворення громадських об'єднань з метою вивчення рідної мови, подальшого розвитку національних культурних традицій, національної літератури, засобів масової інформації. Національно-культурна автономія є актуальною для країн, де проживає велика кількість етносів. Ураховуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що для України, де лише українці і росіяни є найбільш чисельними етносами, на нашу думку, автономізація не зможе вирішити існуючі сьогодні проблеми України.

То що ж робити потрібно зробити для припинення збройного конфлікту і збереження єдності держави? По-перше, центральній владі слід прийняти той факт, що проблеми сепаратизму неможливо

вирішити збройним шляхом – так чи інакше потрібно шукати точки дотику. Для цього потрібно зупинитися і, як мінімум, вислухати один одного. По-друге, доцільно проаналізувати досвід інших країн, які стикалися з такими проблемами.

На нашу думку, слід звернути увагу на те, що країни розвинутої демократії, намагаючись вирішити проблеми власної територіальної цілісності, використовують регіоналізацію, як метод подолання політичних та економічних диспропорцій у своєму розвитку. Звичайно, що як у будь-якого явища регіоналізація має свої сильні та слабкі сторони. Так, вона може зробити центральну владу більш ефективною через передавання на регіональний рівень частини власних повноважень і задовольнити вимоги суспільства до самоврядування. Водночас, регіоналізація може мати і суттєвий конфліктогенний потенціал, оскільки сама є результатом суперечностей між центром та регіонами. Крім того, активна регіоналізація за певних умов може сприяти виникненню сепаратистських рухів, що викликає цілком логічне занепокоєння на загальнодержавному рівні управління. Однак, з іншого боку, саме регіоналізація дає можливість ефективно управляти територіями, тобто ключовим питанням тут є перерозподіл функцій і повноважень між центром і регіонами. *Питання полягає лише в прийнятних для всіх сторін компромісів і домовленостей.*

Велику роль у процесі регіоналізації відіграє економічний фактор. В Україні історично склалося так, що окремі регіони (області) в своєму економічному розвитку мали і мають різні центри тяжіння або кооперації. Так, західна Україна, Закарпаття і частково Одеська область співпрацюють з прикордонними територіями Польщі, Румунії, Угорщини, Словаччини, Болгарії (тобто країнами – членами ЄС), Луганська, Харківська, Донецька, Херсонська, Миколаївська – більше орієнтуються на Російську Федерацію, однак, на жаль, фактично відсутня ефективна співпраця на регіональному рівні в межах України. На нашу думку, *саме відсутність ефективної внутрішньої кооперації між окремими регіонами в середині України є однією з головних перешкод на шляху об'єднання держави, а відсутність цілісного національного проекту розвитку, змушує регіони формувати «власні» проекти, що може за певних обставин провокувати сепаратистські настрої.*

Слід наголосити, що регіоналізацію не можна ототожнювати з федералізацією, оскільки регіони як адміністративно-територіальні одиниці в унітарних децентралізованих державах не володіють обмеженим суверенітетом, як за умови федеративного устрою, а виконують лише адміністративні функції щодо ефективного врядування на певній території.

Один з фахівців конституційного права Т. Вюртенбергер з приводу регіоналізації зазначав, що «запровадженню інституту регіональної автономії в колишніх централізованих країнах, як, наприклад, Франція або у країнах Центральної та Східної Європи, постійно дорікають тим, що вона (регіональна автономія), мовляв, може сприяти сепаратистським тенденціям, особливо у регіонах з культурними та етнічними особливостями. Ті, хто висувають такі докори, зазвичай забувають про ту обставину, що саме вдало проведена регіоналізація, надаючи право на власне законодавство та самоврядування, може протидіяти сепаратистським тенденціям. Більше того, це якраз та ситуація, коли між окремими регіонами або ж між всіма регіонами, з одного боку, та державою, з іншого, встановлюється настільки тісні економічні та політичні стосунки, що питання про відокремлення взагалі знімається з політичного порядку денного. Таким чином, регіоналізація ні в якому випадку не становить загрози державній цілісності, а, навпаки, сприяє ефективній інтеграції держави в цілому»⁴.

Отже, досвід багатьох європейських країн, де в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття досить гостро постали проблеми сепаратизму, свідчить, що для вирішення питань єдності країн центральні уряди так чи інакше змушені розв'язувати проблеми продуктивної взаємодії між центром та регіонами, правами і функціями регіонів, пошуку оптимальних шляхів для ефективного використання ресурсної бази регіонів. Проблема регіоналізації для нашої держави є актуальною через наявність об'єктивних розбіжностей між регіонами, пов'язаних з різним історичним, економічним та культурно-мовним минулим, тому вирішити комплекс зазначених проблем можливо через запровадження процесів регіоналізації, яка повинна проводитися на основі адміністративно-територіальної реформи та запровадження реального місцевого самоврядування на основі унітарної децентралізованої держави.

Водночас, слід мати на увазі, що проблеми сепаратизму не вирішуються на основі прецеденту. Кожна країна, яка стикається з таким явищем, намагається вирішувати ці питання на основі власних політичних та соціокультурних традицій і відповідно до рівня розвитку демократії, застосовуючи такі методи нейтралізації сепаратистських проявів, як федералізація, автономізація, регіоналізація. Однак аналіз результатів застосування цих методів свідчить, що, на жаль, жоден з них не може остаточно вирішити ці питання.

1. Дівак В. В. Сепаратизм як феномен сучасної політики: політологічні та правові аспекти / Дівак В.В. – К. : Логос, 2010. – С. 25-26. 2. Лейпхарт А. Независимость – не лучшее решение / А. Лейпхарт // Русский Журнал. – 2010. – № 2 (44). – С. 3. 3. Макаричев А. С. Влияние зарубежных концепций на развитие российского регионализма: возможности и пределы заимствования [Электронный ресурс] / А. С. Макаричев. – Режим доступа : (<http://www.prof.msu.ru/publ/book/round3.htm>) 4. Вюртенбергер Т. История та легітимация децентралізованої держави / Вюртенбергер Т. // Проблеми трансформації територіальної організації влади: зб. матеріалів та документів / [наук. редактор : М. Пухтинський]. – К. : Атіка, 2005. – С. 495.

Divak Viktoria. The struggle for the territorial integrity of Ukraine: searching for ways out of the crisis

The main reasons for the aggravation of ethnic and political extremism in any country there are long periods of social and economic instability, accompanied, on the one hand, the post-crisis social differentiation of citizens that occurs at the final stage of the crisis, fierce power struggle, increasing social and ethnic conflicts in the growing influence of crime, on the other hand - the imperfect state management system and low efficiency of law enforcement, and the lack of reliable mechanisms of legal protection.

For strategic purposes separatist movements may be in the form of: Secession - department to create their own state; irredentism - division of the territory in order to join it to a neighboring country; enosis - Department for accession of the state, where the main part of the same ethnic group; devolution (autonomy) - increasing political and economic rights of the region within the state.

Analysis of typical causes of separatism indicates that for the whole Ukraine and Donbas particularly important, and that with considerable reservations can only be unequal economic development, and the protection and preservation of political, cultural and national values. So, from a formal point of view is reason for secession Donbass at the beginning of 2014 in Ukraine were absent because of discrimination based on linguistic, cultural and ethnic grounds, at least at the state level, was not. As for the uneven economic development, all regions of Ukraine received subsidies from the state budget.

Watching the processes that take place in countries where some ethnic (political) minorities demanding independence, can provide a number of aspects whose imple-

mentation could lead to new states. Firstly, ethnos (nation), which claims to national status, should have their own independent political institutions that can ensure the existence of a new state formation. The presence of political institutions also provides for the political elite that could manage and control.

Secondly, the citizens of this state formation should have their "own national identity" that will allow other states and nations understand that the population of this part of the country somehow different from them. It generally difficult, if not impossible, to explain to other states and nations than in the Donbass population differs from the population, for example, central Ukraine. And with the presence of political elites in the so-called "DNR" and "LNR" has not "composed".

Therefore, we believe that a major cause of separatist movements in the Donbas is to try Donetsk and Lugansk elite through blackmail the central government to bargain for some preferences for their business and personal political influence in the state. Not least is what happened in the Donbas, played by external intervention, namely "the protection of Russian brothers" of the Russian Federation.

Leaders of the so-called "DNR" and "LNR" well aware that neither Donetsk or Lugansk "Respublika" even in their modern administrative borders within Ukraine will not be able to exist as an independent state. Therefore, finding ways to resolve conflict occurs on both sides.

Analysis of the use of institutional methods of overcoming separatist sentiments in different countries shows that the most effective today is territorial (federalization, autonomization, regionalization) and political methods - provide comprehensive support national minorities and adequate electoral system that would ensure appropriate participation of its representatives in the political life.

It should be noted that the western democracies, trying to solve the problems of its own territorial integrity, regionalization is used as a method of overcoming the political and economic imbalances in its development. At the same time, regionalization can have a significant conflict potential, because she is the result of contradictions between the center and the regions. However, regionalization makes it possible to effectively control the territories, that is the key issue here is the redistribution of functions and powers between the center and the regions. The only question is acceptable to all parties and compromise agreements.

The problem of regionalization for our country is relevant because of objective differences between regions related to different historical, economic, cultural and linguistic past, so to solve complex of these problems is possible through the implementation process of regionalization, which should be based on administrative-territorial reform and the introduction of real local self-government based on decentralized unitary state.

Key words: separatism, territorial integrity, federalisation, autonomy, regionalization, national project.

“НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ” ЯК ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

Визначаються проблеми політичної детермінації культурних процесів в контексті політичної антропології та національних пріоритетів культуротворення.

Ключові слова: культура, політика, національна ідея, політична антропологія.

Костыря И. А. «Национальная идея» как феномен политической антропологии

Определяются проблемы политической детерминации культурных процессов в контексте политической антропологии и национальных приоритетов культуротворчества.

Ключевые слова: культура, политика, национальная идея, политическая антропология.

Kostyrya Inna. "The national idea" as the political anthropology phenomenon

In the article the problems of political to influence of cultural processes are determined in the context of political anthropology and national priorities of creation of culture.

Key words: culture, policy, national idea, political anthropology.

Нині стає цілком очевидним, що труднощі і прорахунки в здійсненні соціально-економічних, політичних перетворень, недоліки у вирішенні багатьох проблем суспільного життя в період становлення ринкових відносин та перетворення культурного потенціалу у культурний капітал в Україні полягають зовсім не в тому, що реформи є недостатньо розробленими чи не відповідають потребам людини, всього суспільства. Значною мірою вони зумовлюються саме тим, що для успішного здійснення реформ українському суспільству поки що не вистачає сформованої системи відповідних світоглядно-ціннісних орієнтацій, зрілої національної самосвідомості, які формуються, передусім, в контексті політичної антропології як інтегративної дисципліни.

Проблеми політичної антропології в контексті державотворення розроблялися такими дослідниками, як В. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Бех, В. Бебик, В. Вашкевич, К. Ващенко, В. Воловик, П. Гайденко, Є. Головаха, В. Горський, В. Горбатенко, Л. Губерський, О. Забужко, В. Костицький, В. Кремень, Л. Лавриченко, В. Лях, М. Михальченко, адже маловизначеними залишаються проблеми специфікації ідеологічного досвіду презентації політичної інформації в контексті національного культуротворення.

Приклад демократичних країн зі складною структурою культурних відмінностей показує, що навіть найліберальніші держави не лише дбають про права меншин, а й займаються політикою національного будівництва (саме такий термін вживає сучасний теоретик лібералізму В. Кимлічка і він є дуже доречним для України), творення культурного ядра політичної нації, включно з підтримкою та закріпленням єдиної офіційної мови, творення та поширення національних міфів та символів як складової процесу формування політичної нації та загальнонаціональної ідентичності.

Після зруйнування старого компартійного механізму ідеологічно-культурної обробки населення поки що не створено нового цілісного механізму вироблення та здійснення державної культурної політики (власне, не сформувалося ще навіть нової національної ідеології, яка б відбивала погляди не самих лише політичних еліт, а й широких суспільних верств).

Сьогоднішнє українське суспільство – це „складне перехідне суспільство, яке вимагає системи базових вартостей, визначених економічних і соціокультурних орієнтацій. Саме й тому надзвичайно важливою проблемою виступає соціокультурна ідентифікація України, тобто усвідомлення своєї тотожності з певною культурною моделлю на основі національної ідеї”¹.

Відповідаючи на поставлене самим же дослідником запитання „Що таке національна (українська) ідея”, В. Лісовий, наприклад, відзначає, що вислів “національна ідея” застосовується, в основному, у трьох основних значеннях: а) цим висловом позначають важливу для суспільства ідею будь-якого змісту; щодо якої існує згода більшості громадян; в обох випадках цю ідею розглядають як таку, що сприяє громадянському єднанню; б) ідею нації; в) особливості національної свідомості; з останнім пов’язане застосування цього

вислову для позначення національного ідеалу („мрії”), призначення нації (в тому числі нації) тощо. Для буття нації, вважає вчений, важлива не тільки, а часто не стільки наявність деяких об’єктивних особливостей в культурі чи політичній історії, скільки те, в чому самі люди вбачають свою особливість, свою відмінність від інших націй. Це самоусвідомлення має своїм важливим складником певні ціннісні орієнтації і волю – тобто, „діяльне утвердження себе як колективної „особистості”².

У цьому сенсі ще І. Франко відзначав суть національної ідеї саме в її складності як „синтези бажань, потреб і змагань близьких, практично легших і трудніших до досягнення бажань та змагань далеких, таких, що лежать поза межами можливого... Такі ідеали можуть поставати, можуть запалювати серця ширших кругів людей, вести цих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях”³.

Сучасний дослідник М. Розумний відзначає що, у найважливішому і найзагальнішому вияві національна ідея постає для рефлексуючої свідомості як ідея нації, вважаючи при цьому, що зміст слова „нація” властивий праісторичній колективній свідомості, яка завжди поділяла світ на „своїх” і „чужих”. На думку автора, про ідею слід говорити як про трансцендентальну передумову людського пізнання. Для визначення сутності національного важливе значення має „національний образ”, який часто виступає як „національна мрія”. Цілісність образу України, стверджує дослідник, була передумовою творчості Шевченка, Костомарова, Куліша, Лесі Українки та інших, кожен з яких при цьому творив „свою Україну”. Однак принципом організації такої цілісності є ідея. На певному етапі ця цілісність має конституюватися як самість. Для пробудження національного організму до життя необхідно, щоб у аморфній структурі образу з’явилося ядро, довкола якого на новій основі організуються смислові поля національної культури⁴.

Безумовно, національна ідея – це феномен, що на відміну від політичних ідеологій, має більш широкий – культурний характер. Відомий український суспільствознавець та історик В. Липинський саму культуру визначав через її „націєтворчу” та „націєохорончу” функцію”. Згідно нього „сума певних суспільних вартостей - що в боротьбі за існування себе оправдали та в досвіді поколінь показали

себе для самозбереження тієї групи (що їх створила, себто народу, нації) найкращими – творить те, що ми називаємо культурою”⁵.

На нашу думку, дискурс, що точиться більше сімнадцяти „національної ідеї”, „ідеології держави”, передбачає не державно-класову, тногрупову чи класову ідеологію. Як зазначено в Конституції України, суспільне життя має своїм підґрунтям економічну, політичну та ідеологічну багатоманітність і жодна ідеологія не може бути визнана державою як обов’язкова. Конституційний принцип політичного плюралізму аж ніяк не суперечить існуванню в суспільстві консолідуючої національної ідеї, яку б сприйняло все населення, „бо ніхто в світі, – за словами С. Вовканича, – не відкидає її як визнаний духовно-ідеологічний феномен розвитку державності”⁶.

Таким чином, національна ідея також втілена в ідеї державотворення і відображає ціннісно-нормативні паттерни взаємовідношення держави й громадянського суспільства, мас і еліт, соціальних груп з державою та поміж собою. Зокрема, цю тезу конкретизує В. Воловик: „...ідеологія державотворення постає як сукупність теоретично обґрунтованих альтернативних ідей і поглядів, що виражають ставлення до існуючої системи державного устрою та її можливих змін, які сприйняті як правильні і потрібні співгромадянами конкретного суспільства, утвореними ними соціальними шарами і групами, що певною мірою беруть участь у практичній реалізації цих ідей і поглядів”⁷. Інші сучасні українські дослідники Г. Кривчик та В. Бараєв зазначають роль національної саме у збереженні культурної унікальності та поступу нації. „Під автентичною національною ідеєю слід розуміти саме комплекс теоретичних положень і розумово психологічних феноменів, які, з одного боку, відображають дійсний процес формування нації, а з іншого – сприяють йому”⁸.

Одночасне втілення національної ідеї у культурному та державно-політичному полях дозволяє розглядати її як можливий принцип управління культурою. Більше того, національна ідея та національна культура, як сфера її практичного втілення, можуть і повинні стати тими могутніми соціальними чинниками, які здатні вирівнювати й згладжувати закономірні регуляторні неспроможності ринкової економіки (ринкового господарювання) та влади (держави – як регулятора ринкових конкурентних відносин), формувати оптимальну й самобутню національну модель господарювання й ад-

міністративного управління, які базуватимуться на ментальних особливостях, ідейно-культурних, економічних і політичних традиціях суспільства.

Тому питання формування національної ідеї належить не лише до соціально-політичної, морально-етичної й культурної сфер суспільного життя. Необхідно усвідомити, що це питання безпосередньо пов'язане з проблемою ефективного забезпечення пропорційного й сталого суспільного розвитку, з формуванням у суспільстві системи внутрішніх (ціннісних, культурних, морально-етичних) і зовнішніх (нормативно-правових, адміністративних, економічних) регуляторів, які збалансуюватимуть інтереси різних індивідів і соціальних груп та стануть механізмом вироблення й реалізації загальносуспільних інтересів⁹.

Національна ідея повинна бути ідеологічним ядром для формування стратегії суспільного розвитку, стати необхідним ціннісним й ідейно-культурним змістом, який має наповнити діяльність органів влади та інститутів громадянського суспільства в Україні, створити для них потужні нематеріальні стимули й орієнтири та відчуття власної місії, забезпечити високий рівень їх організаційного розвитку й менеджменту; стати соціальним алгоритмом, комунікативною мовою у діалозі й плідному партнерстві державного, приватного й громадського секторів.

При цьому проблема полягає не тільки у відсутності усталених методів і механізмів державного впливу на формування й реалізацію національної ідеї, а переважно в тому, що державна влада, яка утворилася на тлі радянського моноідеологічного режиму та однопартійної політичної системи, до цього часу, захопившись ідеєю „політичного плюралізму” не усвідомила державотворчу роль національної ідеї, як фундаменту, на основі якого буде формуватися громадянське суспільство. Таким чином, можна стверджувати, що чисельні як загальнодержавні, так і регіональні програми не знайшли до цього часу суспільної підтримки і виявилися приреченими до забуття багато в чому тому, що не знайшли відгуку у свідомості громадян, їх підтримки.

Більшість сучасних українських науковців та дослідників не відкидають важливості та необхідності втілення національної ідеї як провідного чинника побудови державної політики як всередині

держави так і в світі в цілому. Проте достатньо багато дискусій точиться навколо її наповнення – адже базові цінності у такому випадку повинні не лише формулюватися, а й бути прописані у стратегічних документах, мають бути перекладеними на мову конкретних політичних дій, стати базою державної політики як комплексу практичних заходів. З цього приводу ще М. Драгоманов підкреслював, що „національна ідея сама по собі не є ліком на всі лиха громадські... питання політичні, культурні, соціальні мають свої задачі, по крайній мірі, стільки ж важні, як і національні, і для котрих національності можуть бути тільки ґрунтом і формою ва-ріацій”¹⁰.

Отже питання змісту національної ідеї, наповнення її певними цінностями, що можуть стати засадничими принципами управління культурою та українською державою в цілому є вельми актуальним та невирішеним ані в теоретичному, ані в практичному плані. З одного боку, „українська національна ідея виходить з автохтонності української нації і формується на базі екзистенціально-гуманістично орієнтованої національної ментальності українського народу. Вона базується на глибокому усвідомленні приналежності кожного українця до української національної спільноти, ідентифікації його з цією спільнотою, формуванні уявлень про її типові риси, історичні й духовні цінності, етнічну територію, мову. А це є й ознаки політичної антропології як певного чинника ідентифікації суб’єкта влади і окремого індивіда.

Досвід формування й реалізації національної ідеї як на вітчизняному ґрунті, так і в зарубіжних країнах, свідчить про необхідність модернізації національної ідеї, зміст якої полягає в збереженні й стабілізації на конституційних засадах здобутої державності. В. Скуратівський та В. Трощинський виділяють три підходи до визначення світоглядно-орієнтаційних засад сучасної української національної ідеї¹¹. Згідно з першим підходом, у її основу має бути покладена ідея прав і свобод людини, згідно з другим – український націоналізм, згідно з третім – адекватне поєднання загальногромадянської й етнічної складових. Перший підхід, як зазначає автор, за всіх переваг не вирізняє самобутність українського народу з одного боку, а з іншого – трактування поняття свободи відбувається в різних народів по-різному.

Другий підхід передбачає боротьбу українського народу за власну державність. Однак, оскільки націоналізм в Україні не має глибоких культурних і економічних коренів і не відіграє консолідуючої ролі в суспільстві, швидше навпаки, про що згадувалося вище, то цілком очевидно – така ідеологія не може бути основою української національної ідеї.

Найбільш перспективним видається третій підхід, згідно з яким національна ідея має стати тим ядром, навколо якого повинна інтегруватися поліетнічна спільнота, що є джерелом і синтезом стратегічних діянь держави. Однак, на нашу думку, в управлінні етнопонаціональними процесами національна ідея повинна, окрім вищезазначеного, виступати і в якості системоутворюючого чинника державної політики у сфері національних відносин.

В. Брюховецький з цього приводу зауважує: „вирізняючи та формуючи національну ідею для України, необхідно шукати не тільки ті „больові точки”, що роз’єднують нас, а й „точки дотику”, що об’єднують. Адже найважливіше завдання національної ідеї саме для України — це не лише забезпечення достойного життя людей (це само собою зрозуміло для будь-якого народу), а, насамперед, — згуртування нації, яка упродовж досить тривалого часу була розірвана”¹².

Отже серед багатьох національних цінностей та інтересів, що можуть стати основою об’єднуючої національної ідеї М. Патлах виділяє пріоритетні: забезпечення суверенітету держави; створення цілісної системи національної безпеки; безконфліктне входження України до міжнародного суспільства як рівноправної держави та створення стабільних умов для розвитку стосунків із країнами, в яких вона має власні інтереси; охорона конституційного ладу; гарантування прав національних меншин, розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що становлять народ України; подолання економічної кризи, забезпечення внутрішньополітичної стабільності суспільного життя; розроблення державної ідеології¹³.

Видається можливим запропонувати такі принципи формування національної ідеї в Україні як багатоскладовому суспільстві, враховуючи її державні інтереси: мультикультуралізм (як принцип культурної політики полікультурного суспільства); принцип культурної

демократії; заохочення культурної самосвідомості за умов відмови від нав'язування самосвідомості; збереження й розвиток мовного різноманіття; спрямованість культурної політики на розвиток творчості; орієнтація як на національні, так і на загальнолюдські цінності; визнання пріоритету міжнародно-правових актів у сфері культури¹⁴.

На нашу думку саме такі цінності – складові національної ідеї можуть бути покладені у принципи управління розвитком культури в Україні. Проте сучасні реалії глобального середовища диктують нові вимоги до ефективного управління у сфері культури. Перед національною культурою в цілому та державою в галузі управління нею постає завдання протидії руйнаційним та суперечливим іншодержавним ідеологічним впливам.

Глобалізація економічної та політичної активності супроводжується хвилями трансформації в сфері культури, процесом, що називають „культурною глобалізацією”, або конвергенцією глобальної культури. При цьому мова йде насамперед і головним чином про фабрикацію символів культури. Глобальні ринки збуту споживчих товарів і інформації роблять неминучим вибір того, що підлягає поглинанню. Крім того культурна глобалізація перекреслює ототожнення національної держави з національно-державним суспільством, зіштовхуючи один з одним транскультурні форми комунікації і життя, уявлення про відповідальність і етнічну приналежність, про те, якими бачать себе й інших окремі групи й індивіди¹⁵. Отже глобалізація, безперечно, несе певні загрози та виклики для розмивання та уніфікації унікальних національних культур.

Для України можливість стати полем та пасивним об'єктом для реалізації національних ідей інших націй підсилюється в силу її геополітичного становища. „Специфіка геополітичних координат України, — зауважує Ф. Рудич, — полягає в її належності одночасно до двох регіонів — Європи та Євразії, причому в обох Україні належить периферійне положення”¹⁶. Американський політолог С. Хантінгтон також розглядає Україну як державу, що локалізована на порубіжжі між двома протилежними цивілізаціями, примирення яких не передбачається¹⁷.

Отже розглядаючи Україну як нову державу, яка прагне посісти належне місце в Європі, дослідники відзначають украї суперечливий і негативний феномен – „зникнення” України з глобальної та інтелектуально-культурної арени наприкінці 90 х років ХХ століття”¹⁸. Як песимістично відзначає з цього приводу І, на думку деяких вчених „для України мова йде „не про пошук способу зайняти місце в центрі світу в своєрідній єдності суперництва й співробітництва, а про те, щоб не дати відсунути себе на периферію і не посісти програтної позиції на узбіччі глобального світу”¹⁹.

Важливий зростаючий вплив на культурний та державно-політичний процеси в нашій державі мають зовнішні суб’єкти, зокрема, впливові у культурному сенсі держави та міжнародні організації. В контексті викладеного вище можна виділити західний і східний (російський) чинники, що мають відповідне концептуальне та інституційне наповнення.

З одного боку, це вестернізація, що включає передачу західного ліберально-демократичного досвіду суспільної організації і спирається на потужні економічні та військово-політичні ресурси Заходу. При цьому здійснюється вплив на формування та підсилення саме демократичних елементів української суспільної свідомості та політичної культури. Водночас зворотною стороною західного впливу (вестернізації) є глобалізація з її космополітичним началом, що розчиняє культурно-національні особливості і сумнівно сприяє націо-і державотворенню.

Незважаючи на здебільшого позитивне ставлення до інтеграційних та про-західних устремів України у вітчизняних наукових колах, серед дослідників існують і такі, що вбачають вкрай необхідним пошук заходів проти глобальних та неоліберальних впливів на українську культуру.

З іншого боку, йде проникнення впливу зі Сходу, що носить переважно реакційно-консервативний характер і проявляється в просуванні неокомунізму, російського варіанту християнства (православ’я), ксенофобії і вестернофобії, етатизму й авторитаризму як моделей державного устрою тощо. В цьому сенсі слід зважити на високий асиміляційний потенціал російської культури, тривалість періоду деукраїнізації в культурній сфері, історичні особливості взаємин України та Росії. Зважаючи на те, що західний та росій-

ський чинники є проявами геополітичного суперництва на глобальному та субрегіональному рівнях, між ними існує гостра конкурентна боротьба, у тому числі культурна та ідеологічна.

Ситуація ускладнюється тим, що для нашої країни, як зауважує О.Дергачов, проблема визначення природного місця на міжнародній арені, набуття чітких характеристик як суб'єкта міжнародних відносин „практично не детермінована якоюсь концептуальною (ідеологічною) спадщиною, а тим більше — державною традицією. І тому для неї значуща насамперед реальна тканина зв'язків із зовнішнім світом. Сьогодні ці зв'язки розвинені негармонійно і потребують істотних змін. Так само і сприйняття України світовою спільнотою ґрунтується на вкрай суперечливих досягненнях її незалежного розвитку, непевних геополітичних орієнтирах, системі цінностей та пріоритетів, що їх сповідує політична еліта”²⁰.

Отже за таких обставин, глобалізація в цілому, так само як і окремі спрямовані зовні культурні та ідеологічні впливи, потенційно можуть чинити деструктивні ефекти на розвиток вітчизняної культури. Відповіддю на це має стати підтримка української ідентичності та віднаходження змісту національної ідеї у сучасних умовах.

Недостатня інтегрованість окремих регіонів або суспільних груп у загальнонаціональний контекст, їхня орієнтованість на вузько-регіональні чи закордонні культурні індустрії позбавляє цілісності національний культурний простір, робить його вразливим для зовнішнього втручання.

Національний культурний простір можна вважати єдиним і цілісним, якщо, по-перше, існують розвинені спільні символічні системи (мова, система вартостей, національна культурна спадщина), що є комунікаційною базою всього суспільства; по-друге, культурні потреби суспільства задовольняються передусім завдяки національним виробникам культурного продукту та національним каналам культурної комунікації; по-третє, немає значних груп у суспільстві, які б стабільно перебували поза сферою національних комунікаційних каналів (мереж), належачи натомість до інонаціонального культурного простору.

Тривале порушення цілісності національного культурного простору обумовлює істотні відмінності у системах цінностей, ідейних

орієнтаціях, у джерелах культурної та суспільної інформації, що виникають між населенням окремих регіонів країни, а також між великими суспільними групами за релігійними, мовними та іншими ознаками. Отож забезпечення цілісності і повноти українського культурного простору має бути віднесене до пріоритетних завдань культурної політики.

1. *Медвідь Ф.* Християнські засади української національної ідеї / Ф. Медвідь // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. — 1999. — С. 91.
2. *Лісовий В.* Що таке національна (українська) ідея? / В. Лісовий // Націоналізм: антологія. [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. — К. : Смолоскип, 2006. — С. 453.
3. *Франко.* Поза межами можливого / Франко І. // Вивід прав України. — Львів : Слово, 1991. — С. 77.
4. *Розумний М.* Національна ідея та її самозаперечення / М. Розумний // Сучасність. — 1996. — № 3. — С. 61.
5. *Кужель О.* Деякі грані національної ідеї [Електронний ресурс] / О. Кужель. — К. : Аналітичний центр „Академія”, 2005. — Режим доступу: http://www.academia.org.ua/index.php?p_id=98&id=26
6. *Вовканич С.* Українська ідея: пріоритет інтелекту людини і нації / С. Вовканич // Схід. — 1998. — № 7. — С. 39.
7. *Воловик В.* Основні фактори становлення ідеї державотворення / В. Воловик // Віче. — 2001. — № 12. — С. 25.
8. *Кривчик Г.* Національна консолідація як умова державотворення в Україні (частина II) / Г. Кривчик, В. Бараєв // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. — Д. : ДРІДУ НАДУ, 2006. — № 3. — С. 33.
9. *Кужель О.* Цит. праця.
10. *Драгоманов М. П.* Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов. // Вибране / упоряд. Р. С. Міщук; Ю. В. Приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандра. — К. : Либідь, 1991. — С. 483.
11. *Скурагівський В.* Гуманітарна політика в Україні : [навч. посіб.] / Скурагівський В., Трошинський В., Чукут С. — К. : Міленіум, 2002. — С. 3.
12. *Брюховецький В.* Передмова / Брюховецький В. // Україна в пошуках себе: національна ідея, проблеми розвитку. — К. : Вид. дім „Киево-Могилянська академія”, 2007. — С. 8.
13. *Патлах М.* Національний інтерес як важлива детермінанта національного виміру суспільства / М. Патлах // Нова парадигма : альманах наукових праць. — Запоріжжя, 2000. — Вип. 18. — С. 119.
14. *Дрожжина С.* Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально—філософський та правовий аспекти : монографія / Дрожжина С. — Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. — С. 75.
15. *Бек У.* Что такое глобализация? Ошибки глобализма — ответы на глобализацию / Бек Ульрих ; [пер. с нем. А. Григорьев, В. Седельник]. — М. : Прогресс-Традиция, 2001. — С. 118.
16. *Рудич Ф.* Україна, Росія, Євроатлантика: деякі аспекти взаємодносини / Ф. Рудич // Персонал. — Приложение №5 (10) „Украина в современном геополитическом пространстве”. — 2000. — № 2 (56). — С. 11.
17. *Новий світовий порядок у XXI столітті: тенденції та європейський вимір : виступ Семюела Хантінгтона на круглому столі в Національному інституті стратегічних досліджень, 18 жовт. 1999 р. [Електронний ресурс] / С. Хантінгтон. — 30 жовт. 1999 р. — Режим*

доступу : http://xyz.org.ua/strategy/hunt_world.html. 18. *Глобалізація і безпека розвитку* : [монографія] / [О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.] ; кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. — К. : КНЕУ, 2001. — С. 17-18. 19. *Колодко Г.* Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн / Колодко Гжегож В. — К. : Основні цінності, 2002. — С. 22. — (Серія : „Сучасна думка”). 20. *Дергачов О.* Небезпека як атрибут державності / О. Дергачов // Політична думка. — 1997. — № 1. — С. 27—34.

***Kostyrya Inna.* "The national idea" as the political anthropology phenomenon**

Today it is obvious that the difficulties and failures in the implementation of socio-economic and political changes, drawbacks in solving many problems of social life within the period of market relations formation and transformation of cultural potential into the cultural capital of Ukraine do not consist in the fact that reforms are not developed enough and do not meet the needs of human society.

Example of the democracies with a complex structure of cultural differences shows that even the most liberal states are not only concerned about minority rights, but are also engaged in politics and nation-building, creation of the political nation cultural core, including support and fixing the sole official language, creation and dissemination of national myths and symbols as part of the process forming a political nation and national identity.

After the destruction of the old Communist Party mechanism of the ideological and cultural population treatment a new integrated mechanism for the state cultural policy development and implementation has not been created yet.

Contemporary Ukrainian society - is a "difficult transitional society that requires a basic system of values, defined economic and socio-cultural orientations. That is why the problem of socio-cultural identification of Ukraine, its awareness of its identity with a certain cultural model based upon national idea appears to be an extremely important one.

Of course, the national idea is a phenomenon that unlike the political ideologies has a wider – cultural one – nature. The famous Ukrainian historian V. Lypyn'skiy defines the culture through its "nation formation" and "nation security" functions. According to him "the amount of certain social values - creates what we call culture".

The simultaneous implementation of national idea in cultural and public-political fields allows us to consider it as a possible principle of the culture management. Moreover, the national idea and national culture, as the scope of its practical implementation, can and should become those powerful social factors that are able to flatten and smooth natural regulatory failures of the market economy (market management) and government (state - as a regulator of market competition relations), form the optimal and distinctive national model of the management and administration, to be based on mental features, ideological, cultural, economic and political traditions of society.

Therefore, the formation of the national idea belongs not only to the socio-political, moral, ethical and cultural spheres of public life. It is necessary to realize that this issue is directly related to the problem of providing effective proportionate and sustainable social development, the formation of the internal society (values, cultural, ethical) and external (legal, administrative, economic) regulators balancing the interests of different social groups and individuals thus developing mechanism and implementation of general public interest.

Key words: culture, policy, national idea, political anthropology.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 323.174

Є. В. ПЕРЕГУДА

ПРО ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Проаналізовано стримувальні чинники адміністративної та фінансової децентралізації. Одним з пріоритетів децентралізації є гуманітарна сфера. Визначені особливості гуманітарної децентралізації. Її метою є образ України як країни, що здатна інтегрувати системи цінностей різних соціальних груп.

Ключові слова: децентралізація, централізація, регіон, гуманітарна сфера, освіта, культура.

Перегида Е. В. О приоритетных направлениях децентрализации власти в Украине

Проанализированы сдерживающие факторы административной и финансовой децентрализации. Одним из приоритетов децентрализации является гуманитарная сфера. Определены особенности гуманитарной децентрализации. Ее целью является образ Украины как страны, которая способна интегрировать системы ценностей различных социальных групп.

Ключевые слова: децентрализация, централизация, регион, гуманитарная сфера, образование, культура.

Pereguda Evgen. About the priority directions of the decentralization of power in Ukraine

The constraints in the administrative and fiscal decentralization are analyzed. The humanitarian sphere is identified as one of the priorities of decentralization. The features of humanitarian decentralization are determined. Its aim is image of Ukraine as the country which is able to integrate the systems of values of different social groups.

Key words: *decentralization, centralization, the region, the humanitarian sphere, education, culture.*

Формування та реалізація регіональної політики є актуальною проблемою в Україні. Хоча керівництво вищих органів державної влади висловлює оптимізм щодо ухвалення змін до Конституції в частині децентралізації, аналіз позицій політичних сил не дає змоги говорити про консенсус у політикумі з цього питання. Різні, часом протилежні, погляди на децентралізацію властиві й науковому середовищу. Деякі спостерігачі вважають реальною загрозу «феодалізації» регіонального управління за умов прийняття змін до Конституції. Деякі стверджують, що, поки в Україні відсутня стійка національна свідомість населення, децентралізація може призвести до руйнування держави.

Та й прихильники децентралізації демонструють різні підходи. Значна їх частина вважає необхідною децентралізацію в адміністративній сфері, зокрема створення виконкомів органів місцевого самоврядування на усіх рівнях. Але дехто закликає обмежитись децентралізацією лише у фінансовій та економічній сферах, зберігши адміністративне управління за місцевими органами виконавчої влади. Відсутній консенсус й щодо оцінки інституту префектів та інших аспектів реформи.

Відтак становлення регіональної політики в Україні є як суспільно-політичною, так і науковою проблемою, яка має багато шляхів вирішення. Автор має намір запропонувати власні підходи до проблеми, зокрема, в частині пріоритетних напрямів децентралізації в нинішній ситуації.

В теоретичному плані для нас важливі два положення. По-перше, більшість вчених вважає, що централізація та децентралізація невіддільні й розвиток держуправління потребує оптимального балансу між ними¹. Вести мову лише про децентралізацію припустимо для політиків, які прагнуть отримати політичні дивіденди, але

вчені, які декларують діалектичні принципи, мають говорити про «глибину» децентралізації, сфери, на які вона має/може поширюватися. Від чого залежить ця «глибина»? Як вважає А. Матвієнко, вона має відповідати «реальним соціально-економічним та політичним умовам конкретної країни»². Але уявлення дослідників про «реальність» відрізняються, оскільки вони віддзеркалюють їх громадсько-політичні позиції, орієнтовані не стільки на сучасність, скільки на майбутнє.

По-друге, важливими є існуючі типології децентралізаційних процесів, особливо за критерієм сфер управління. Г. Хетланд виокремлює адміністративну та політичну децентралізацію³. Під останньою слід розуміти розосередження політичних ресурсів на різних рівнях управління. Схожої позиції дотримується П. Панов, який стверджує, що політична централізація сприяє адміністративній децентралізації. Не виключаючи, що це положення діє в умовах Росії, слід звернути увагу на міру його актуальності, адже з нього може випливати й той висновок, що децентралізацію найкраще здатен здійснювати авторитарний режим, натомість демократичні держави неминуче зазнають поразок. Інші вчені за сферами впровадження виділяють такі види децентралізації: адміністративну; фіскальну; політичну; децентралізацію надання сервісів; децентралізацію механізму участі і системи зворотного зв'язку⁴. Існують й інші класифікації.

Сучасній ситуації в Україні властиві три ключові ознаки, які впливають на децентралізаційні процеси: по-перше, війна на сході; по-друге, збереження соціокультурного розколу, попри фактичне від'єднання регіонів з найбільш специфічними соціокультурними ознаками, сплеск патріотизму та прогрес у становленні політичної нації; по-третє, економічний спад, викликаний не лише війною в коліс найрозвинутішому індустріальному регіоні, а й іншими чинниками, включно якістю економічної політики тощо.

Адміністративна децентралізація, яка передбачається проектом змін до Конституції, впровадження виконкомів обл- та райрад, ліквідація місцевих держадміністрацій є важливим кроком до демократизації політичної системи. Але нині існують перешкоди на цьому шляху. І справа не у «феодалізації» (вона, на наш погляд, певною мірою надумана), а у військовому чиннику та соціокультурному роз-

колі. Є загроза, що за умов посилення зовнішнього тиску регіональні влади можуть ухвалювати рішення всупереч інтересам національної безпеки. Під час війни необхідний дієвий контроль за органами влади різних рівнів з боку органів, відповідальних за оборону та безпеку. У нинішньому проекті це втілено в інституті префектів.

Щодо фінансової та економічної сфер, то, на думку очільників уряду, фактично децентралізація у бюджетно-фінансовій сфері відбулась. За їх даними, у 2015 р. надходження до місцевих бюджетів зросли порівняно з 2014 р. на 30–40 %⁵. Активно впроваджується децентралізація у різні галузі економіки, зокрема, на транспорті, в будівництві тощо.

На перший погляд, політичних дискусій тут не може бути, адже усі політичні сили виступають за сприяння економічному розвитку регіонів, зміцнення місцевих бюджетів тощо. І все ж частина спостерігачів висловлює сумнів у цьому. Д. Літч вважає, що за умов зношеної інфраструктури та відсутності сильних інституцій децентралізація здатна завдати Україні більше шкоди, ніж користі⁶.

Яка точка зору ближче до істини? На нашу думку, слід враховувати наступне. По-перше, війна збільшує витрати на оборону та безпеку, що сприяє централізації управління фінансами. По-друге, за умов економічного спаду зростання доходів місцевих бюджетів можливе, якщо: фіскальні органи визискують економіку, що змушує негативно оцінити «зміцнення» місцевих бюджетів; відбувається перерозподіл доходів від держбюджету, але казначейство свідчить про зростання доходів й останнього; абсолютні цифри пов'язані з девальвацією, а відтак не свідчать про реформу. По-третє, складність завдань модернізації, «перезапуск» економіки вимагають масштабних інвестицій. Передача регіонам низки джерел бюджетних надходжень не зможе сформувавши потрібний ресурс. Його можливо сформувавши лише на національному рівні, зокрема за рахунок зовнішніх запозичень. На користь цього свідчить й те, що значну частку у доходах місцевих бюджетів, зростанням яких пишається уряд, займають асигнування з держбюджету, зокрема, на реалізацію регіональних інвестпроектів⁷. Але останнє навряд чи підпадає під поняття децентралізації. Саме тому Д. Літч вважає, що дії з децентралізації нині більше нагадують спробу скинути відповідальність за модернізацію країни з центру на регіональні влади.

Щодо децентралізації в гуманітарній сфері. Дослідники часто не виокремлюють цей тип децентралізаційних процесів. Навпаки, багато вважає, що перед Україною стоїть протилежне завдання – централізації ідеологічного процесу, культурної політики. На користь цього висловлюється, наприклад, М. Степико⁸. Український інститут національної пам'яті вважає за необхідне, щоб при реалізації «закону про декомунізацію» парламент взяв функції перейменування топонімів, якщо місцеві населення та влада не поспішають⁹. Слід зазначити, що ці погляди ґрунтуються, зокрема, на дослідженнях й західних вчених. Так, Д. Растоу передумовами переходу до демократії називає національну єдність, поширення єдиних цінностей, довіру до інститутів, міжособистісну довіру, відчуття громадянськості¹⁰.

І все ж ідеї гуманітарної децентралізації пробивають собі шлях. Ця тема лунала ще під час президентських виборів 2014 р. Також слід звернути увагу на виступ на засіданні Верховної Ради України віце-президента США Д. Байдена. Закликаючи до децентралізації влади, серед повноважень регіонів, які вони мають отримати в ході реформи, він в першу чергу назвав політику у сфері освіти¹¹. Громадська аналітична організація «Фонд суспільної безпеки» вважає децентралізацію одним з принципів гуманітарної політики в Україні. На її думку, відповідальність за гуманітарну політику несуть органи не лише державної влади, а й місцевого самоврядування¹². Н. Медведчук виокремлює моделі культурної політики – модель сильної централізації (Франція, Данія, Греція, Португалія), відносної рівноваги між централізацією та децентралізацією (Швеція, Іспанія, Бельгія, Італія), сильної децентралізації (Швейцарія, Німеччина, Велика Британія)¹³.

Яка ж точка зору більш адекватна у сучасних умовах? Ми нічого не маємо проти таких чинників модернізації як довіра до інститутів, відчуття громадянськості. Але наскільки це корелюється з поширенням єдиних цінностей? Особисті дослідження автора дають змогу стверджувати про нефункціональність в умовах України зазначених у передостанньому абзаці поглядів. Навпаки, у країнах з соціокультурним розколом досягнення національної єдності є не передумовою модернізації, а її наслідком¹⁴.

Ця нефункціональність пов'язана з ситуацією й в Україні, й в інших країнах. За словами Л. Нагорної, результатом глобалізації є руйнування монополії держав на творення територіальних ідентичностей. Регіони формують власні ідентифікаційні стратегії, відшукуючи джерела легітимації в уявленому минулому та відповідному спрямуванні дискурсивних практик¹⁵. Українська ж специфіка полягає у тому, що «в етнічній сфері і на рівні регіонів виразно виявляються явища «негативної ідентичності» (самовизначення через заперечення цінностей Іншого)»¹⁶. На думку О. Молодцова, нині спрямованість діяльності політичних/економічних суб'єктів «більшою мірою визначається неформальними нормами, що базуються на регіональних ціннісних уподобаннях. Це ...сприяє формуванню специфічних регіональних інституціональних середовищ, які можуть значно відрізнитись одне від одного, утворюючи фрагментований культурно-інституціональний простір держави. У такому разі ...єдина ідеологія, яка має продукувати універсальні норми та скріплювати загальнодержавне середовище, руйнується неформальними нормами»¹⁷.

Л. Валецький вважає, що формування єдиного культурного простору досягається не лише засобами централізації, що слід «задовольнити права регіонів на культурну індивідуальність і самобутність». Він визнає небезпеки, але вважає можливим, щоб децентралізація культурної політики не перетворилася на засіб між-регіонального напруження. Тому потрібна взаємодія держави, місцевого самоврядування, громадянського суспільства, творчої інтелігенції. «Децентралізація культурної політики повинна базуватися на парадигмі діалогу як форми плюралістичної демократії, що ґрунтується на принципах паритетності взаємовідносин між регіонами, соціальними групами і громадськими об'єднаннями»¹⁸.

Слід зважити на те, що економічна та гуманітарна децентралізація в сучасних умовах жорстко не розмежовуються. Це пов'язане зі становленням постіндустріального суспільства (формула Д. Белла¹⁹), в якому знання, інформація є основними засобами виробництва, а ключовими галузями – сфера послуг, наука, освіта. Постають соціальний, культурний, символічний капітал²⁰. Тому для розвитку економіки необхідна модернізація культури, освіти, науки. Регіональна політика й є засобом такої модернізації. Умовою, за сло-

вами М. Кітінга, є не оборонний регіоналізм, укорінений у замкненому традиційному суспільстві, а сучасний, космополітичний і прогресивний, в якому традиція використовується як інструмент модернізації²¹.

Все це вимагає внесення змін до ідеологічних засад державотворення, культурної, освітньої тощо політик. «Ставка на архаїку і політизовану етнічність, що виявилася прикметною рисою президентства В. Ющенка, обернулася значними суспільними втратами», і з цього український політикум має винести урок²². Як відзначає Д. Співак, «гуманітарна децентралізація – не автономія, ... а саме децентралізація – дозволить зберегти самобутність і зніме нарешті ті болючі питання, якими нас штучно стравлюють – мовні, освітні». Він не заперечує загальнонаціональної постановки питань гуманітарної політики, але, на його думку, «що святкуємо чи ні (крім загальнодержавних), кому ставимо пам'ятники, яких пісень співаємо – нехай кожна територія визначається окремо. Тоді припиниться нарешті це недолуге змагання, хто «правильний», а хто ні»²³.

Окреслюючи необхідність змін в освітній політиці, Д. Дзвінчук зазначає, що новий закон про освіту «повинен врахувати умови, пов'язані з уже напрацьованою законодавчою базою, зі змінами Конституції України у частині децентралізації влади. А це змінить функції освітньої системи, управління нею і перенесе їх вагу на територіальні громади»²⁴.

Важливим є розподіл відповідальності за фінансування закладів освіти, культури. Л. Валевський зауважує, що вони передані на баланс місцевих бюджетів і місцевій владі надано право оптимізувати їх мережу, що робить проблематичним її збереження. Щоб децентралізація не нашкодила культурі, Л. Валевський пропонує усім зацікавленим сторонам розробити консолідовану позицію, провести широке експертне обговорення, визначити інституційні та фінансові засади децентралізації культурної політики²⁵.

У мовній політиці баланс централізації та децентралізації вимагає поєднання статусу української мови як єдиної державної з впровадженням регіональних. Для нівелювання загрози використання з сепаратистською метою проросійських мовних гасел держава має проводити політику активного забезпечення та захисту мовних прав інших національних меншин.

Отже, одним з пріоритетних напрямів регіональної політики за умов соціокультурного розколу, військового конфлікту та економічного спаду має стати децентралізація у соціогуманітарній сфері, в культурній, освітній, мовній та інших політиках, в ідеологічному забезпеченні державотворення. Завданням цього напрямку є формування плюралістичної системи цінностей суспільства. Україна повинна набути образу країни, яка, нехай не завжди безболісно, але в кінцевому підсумку здатна інтегрувати системи цінностей різних соціальних, зокрема етнічних, груп, які, попри різні оцінки історичних подій, постатей, різні політичні ідеології та домінуючі політичні сили, підходи до зовнішньополітичних подій тощо, тим не менш пов'язують своє сучасне та майбутнє з геополітичною реальією, ім'я якій – Україна.

1. *Литвин В. М.* Децентралізація, федералізація, сепаратизм: парадокси політичного дискурсу / В. М. Литвин // *Регіональна історія України : зб. наук. статей / гол. ред. В. Смолій ; відп. ред. Я. Верменич. – Вип. 8. – К. : Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 16.* 2. *Матвієнко А. С.* Досвід децентралізаційних реформ в країнах Європи для України / А. С. Матвієнко // *Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – Вип. 46. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – С. 652.* 3. *Hetland Ø.* The politics of the decentralisation reform in Mali : Democratisation, state-society relations and local governance / Hetland / Ø. – Oslo : AiT e-dit AS, Oslo, 2007. – P. 59. 4. *Decentralization: a sampling of definitions* (Working paper prepared in connection with the Joint UNDP-Government of Germany evaluation of the UNDP role in decentralization and local governance), October 1999. – P. 11. 5. *Гройсман В.* Перші підсумки децентралізації [Електронний ресурс] / В. Гройсман. – Режим доступу : http://espresso.tv/article/2015/02/15/pershi_pidsumku_decentralizaciyi; *Зубко Г.* После налоговых изменений поступления в местные бюджеты увеличились на 40% [Електронний ресурс] / Г. Зубко. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/rus/news/nalogovyh-izmeneniy-postupleniya-mestnye-1434196263.html>. 6. *Літч Д.* Децентралізація: не те вирішення не тієї проблеми [Електронний ресурс] / Д. Літч ; 10 червня 2015 р. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Society/137873>. 7. Кабмин выделяет более 2,5 млрд грн на финансирование проектов Госфонда регионального развития. – Стрічка новин «Интерфакс-Украина». – 2015. – 18 вересня. 7. *Степико М.* Цілісність гуманітарного простору України як об'єкт національної безпеки держави : Аналітична записка [Електронний ресурс] / М. Степико ; НІСД. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1871/>. 8. *Українцям* дали две недели [Електронний ресурс] / Повідомлення прес-служби Українського інституту національної пам'яті. – Режим

доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/3600220-ukrayntsam-daly-dve-nedelychto-by-opredelytsia-s-kommunistyckomy-ulytsamy>. **9.** *Rustow D.* Transitions to Democracy : Toward a Dynamics Model / D. Rustow // *Comparative Politics*. – 1970. – Vol. 2. – № 3. – P. 350. **10.** *Байден* пропонує Україні створити автономні штати [Електронний ресурс] / Виступ віце-президента США у Верховній Раді України 8 листопада 2015 р. – Режим доступу : <http://korrespondent.net/ukraine/3600235-baiden-predlozhyt-ukrayne-sozdat-avtonomnye-shtaty>. **11.** *Основні принципи гуманітарної політики в Україні* [Електронний ресурс] / Фонд суспільної безпеки. – Режим доступу : http://fsb.net.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=6&lang=ru. **12.** *Медведчук Н.* Критерії та варіанти класифікації моделей культурної політики / Н. Медведчук // *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. – К., 2008. – Вип. 12. – С. 172. **13.** *Переғуда С. В.* Виконавча влада України : Політико-правові аспекти модернізації : монографія / Переғуда С. В. – К. : Логос, 2013. – С. 58. **14.** *Нагорна Л. П.* Територіальні ідентичності в системі трансдисциплінарних регіональних досліджень Л. П. Нагорна // *Регіональна історія України : зб. наук. статей / гол. ред. В. Смолій ; відп. ред. Я. Верменич*. – Вип. 6. – К. : Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 35. **15.** Там само. – С. 40. **16.** *Молодцов О. В.* До питання про ризики децентралізації: ідеологічний аспект / О. В. Молодцов // *Організаційно-правові аспекти публічного управління в Україні : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції, 22-23 квітня 2015 р.* – Полтава : ПолтНТУ, 2015. – С. 75. **17.** *Валевський О. Л.* Порядок денний державної культурної політики в умовах зовнішньої агресії : Аналітична записка [Електронний ресурс] / О. Л. Валевський ; НІСД. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1872/>. **18.** *Bell D.* The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting / D. Bell. – New York : Basic Books, 1976. – 616 p. **19.** *Bourdieu P.* The forms of capital / P. Bourdieu // *Handbook of theory and research for sociology of Education*. – New York : Greenwood Press, 1983. – P. 241–258. **20.** *Нагорна Л. П.* Цит. праця. – С. 35. **21.** Там само. – С. 52. **22.** *Желдак Т.* Децентралізація має бути не лише бюджетною, а й гуманітарною : інтерв'ю з уповноваженою особою кандидата у Президенти України Петра Порошенка Д. Співаком [Електронний ресурс] / Т. Желдак ; 16 травня 2014 р. – Режим доступу : http://dniprograd.org/2014/05/16/detsentralizatsiya-mae-butine-lishe-byudzhethnoyu-a-y-gumanitarnomu_26852. **23.** *Мончук О.* Децентралізація йде в освіту [Електронний ресурс] / О. Мончук ; 1 грудня 2015 р. – Режим доступу : <http://www.galychyna.if.ua/publication/society/decentralizaciya-ide-v-osvitu/>. **24.** *Валевський О. Л.* Цит. праця.

Pereguda Evgen. About the priority directions of the decentralization of power in Ukraine

The development of regional policy is an actual problem in Ukraine. Political consensus towards decentralization of power is absent. The scientists also express different views on decentralization.

Several theoretical positions are important for this research. Firstly, governance requires an optimal balance between centralization and decentralization. According to A. Matvienko, this balance must correspond to the real socio-economic and political conditions of the country.

Secondly, the typologies of existing decentralized processes are important, especially in the areas of management criteria. Foreign and Ukrainian scientists distinguish the following types of decentralization: administrative; political; fiscal; decentralization of the provision of services; decentralization of participation and so on.

Today in Ukraine three key features affect upon the processes of decentralization: the war in the east; preservation of socio-cultural cleavage; economic recession.

The administrative decentralization, including the elimination of local state administrations, is an important step towards the democratization. But under conditions of war it is a danger that regional authorities can make decisions contrary to the interests of national security. Therefore, the effective control of the authorities responsible for defense and security is required.

Decentralization in the financial sector, according to the government, has already taken place. In 2015 revenues to local budgets increased by 30-40%. Decentralization is introduced in various sectors of the economy. But D. Litch believes that under the conditions of aging infrastructure and the lack of strong institutions the decentralization cause more harm than good in Ukraine. In our view, the assessment of decentralization in the financial and economic sectors should be considered, firstly, that the war increased spending for defense and security and leads to the centralization of financial management, secondly, under the conditions of recession local revenues can increase due to increased fiscal pressure or a redistribution of income from the state budget, which is not supported by Treasury, thirdly, the complexity of modernization requires major investment. To create the appropriate resource at the regional level is extremely difficult. That's why an increase of local revenues in large part is due to the growth of government spending. This fact cannot be assessed as decentralization.

Many researchers disagree with the idea of decentralization in the humanitarian field. They believe that Ukraine is facing the opposite problem – ideological centralization process. These views are based on studies of western scientists. D. Rustov called national unity, the spread of common values, trust in institutions, interpersonal trust, a sense of citizenship as prerequisites for democratic transition. But in Ukraine these recipes are nonfunctional. Trust in institutions and a sense of citizenship are not equal to the spread of common values. National unity is not a prerequisite but a consequence of modernization in countries with socio-cultural cleavage. L. Walewski believes that the formation of a unified cultural space is achieved not only by means of centralization, that it is important to satisfy the regional rights on cultural individuality and identity.

It requires amendments to the ideological foundations of statehood, cultural, educational policies. The regions themselves must adopt the decisions about the holidays, monuments etc. In language policy balance of centralization and decentral-

ization requires a combination of the status of Ukrainian as the only state language with the introduction of regional languages.

Thus, the objective of decentralization in the field of humanities is to develop a pluralistic value system of society, an image of Ukraine as the country that is able to integrate various social value system, including ethnic and regional communities.

Key words: decentralization, centralization, the region, the humanitarian sphere, education, culture.

УДК 124.5:37.014.2 (477)

Т. В. АНДРУЩЕНКО

АКСІОЛОГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

Аналізуються ціннісні орієнтації розвитку української системи освіти; автор відзначає, що європейський вектор як стратегічна орієнтація розвитку освіти не відкидає потребу освоєння систем освіти, сформованих у таких провідних країнах світу, як Канада, Китай, США, Японія та ін.

Ключові слова: людина, освіта, культура, міжнародне співробітництво.

Андрущенко Т. В. Аксиологические приоритеты и направления развития украинского образования

Анализируются ценностные ориентации развития украинской системы образования; автор отмечает, что европейский вектор как стратегическая ориентация развития образования не исключает потребность освоения систем образования, сложившихся в таких ведущих странах мира, как Канада, Китай, США, Япония и др.

Ключевые слова: человек, образование, культура, международное сотрудничество.

Andrushchenko Tetajna. Axiological priorities and development directions of ukrainian education

Value orientations of development of Ukrainian education system were analyzed; author notes that the European vector as the strategic orientation of development of education does not reject the need for employment of education systems formed in such leading countries as Canada, China, USA, Japan etc.

© АНДРУЩЕНКО Тетяна Вікторівна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політико-психологічних проблем суспільного розвитку Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Key words: *human being, education, culture, international cooperation.*

Завдання інтеграції української освіти у європейський освітній простір не виключає встановлення міжнародних зв'язків у науково-технічному та освітньому співробітництві з демократичними розвиненими країнами світу, зокрема, з Канадою, Китаєм, США, Японією та країнами СНД. Інтенсифікація міжнародної освітньої та науково-технологічної співпраці України в усіх напрямках є необхідною умовою для досягнення стратегічних цілей осучаснення науково-технологічного базису держави, посилення її інтеграційного потенціалу в регіоні та світі, становлення соціально орієнтованого суспільства знань. Для визнання світовою спільнотою вітчизняної освіти як відкритої, конкурентоспроможної і самодостатньої Україна не повинна бути закритою для освітніх новацій, співробітництва, координації, повноцінного засвоєння освітніх досягнень і досвіду інших країн¹.

У «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021» окреслені пріоритетні види і форми міжнародної діяльності. Серед них: укладання з іншими державами та реалізація міжурядових та міжвідомчих угод про співробітництво в галузі освіти і науки; організація освітніх і наукових обмінів, стажування та навчання за кордоном учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників; розширення участі навчальних закладів, педагогів, науковців, учнів та студентів у різних проектах та програмах міжнародних організацій та співтовариств (програми Темпус, Еразмус Мундус, Жан Моне та інші); вивчення досвіду зарубіжних партнерів з модернізації системи освіти, зокрема вивчення системи професійного зростання в рамках концепції «Вчитися все життя» шляхом запровадження міжнародних шкіл, дискусійних майданчиків тощо; проведення спільних наукових досліджень з актуальних проблем розвитку освіти та інших галузей господарства; проведення міжнародних наукових конференцій, семінарів, симпозіумів тощо; навчання іноземних громадян та осіб без громадянства у вищих навчальних закладах України; забезпечення освітньо-культурних потреб української діаспори; створення міжнародної on-line-школи для учнів, де розміщуються веб-ресурси з національної історії та історії Європи, започаткування міжнародних олімпіад з історії; підтримку співробітництва міжнародних таборів для дітей та юнацтва; прове-

дення спільних конкурсів, фестивалів, форумів тощо; створення міжнародних волонтерських груп з метою відновлення пам'яток культури; створення віртуальних програм для вчителів іноземних мов та вчителів-предметників (фізиків, математиків, хіміків тощо), що спонукає до вивчення та використання кількох мов; розширення мережі європейських шкіл здоров'я; розширення мережі європейських класів (European sections), де учні отримують можливість вивчати кілька іноземних мов тощо².

Як зазначається у аналітичній записці НІСД при Президентові України, підвищення міжнародної конкурентоспроможності вимагає від університетів акцентування увагу на таких напрямках діяльності: розвиток науки; досягнення високого рівня кваліфікації випускників та їх затребуваності на ринку праці; підвищення рівня академічної мобільності; підвищення частки іноземних студентів; створення більш сучасної системи управління університетами³.

Дійсно для включення наших ВНЗ у міжнародні рейтинги в університетах на належному рівні повинна бути представлена наука. З часів Відомо, вітчизняна наука володіє досить потужним потенціалом, здатним забезпечити інтеграцію України у світову інноваційну систему. Фахівці оцінюють, що з приблизно 50 макротехнологій виробництва наукомісткої продукції Україна може мати свою частку ринку у 10-12 макротехнологіях. Вітчизняна наука здатна отримувати результати світового рівня в таких напрямках, як розробка новітніх розділів математики (зокрема, у теорії функцій, функціональному аналізі) та теоретичної фізики; дослідження наноструктур і розробка нанотехнологій; радіофізика міліметрового та субміліметрового діапазону; імунобіотехнології, біосенсорика та молекулярна діагностика; біотехнологія рослин та біофізика; біодеградація; кріобіологія та кріомедицина; нейронаука, зокрема, нейрофізіологія; інформатика; мікро- та оптоелектроніка; аерокосмічні технології, а також у низці інших напрямів фізики, хімії, біології. Також Україна володіє потужним, практично унікальним за європейськими мірками, потенціалом матеріалознавчої науки⁴.

Хоча вітчизняна наука зберігає значний потенціал в окреслених сферах, на практиці у діяльності більшості університетів наукова робота є незначною. Цьому заважає висока завантаженість викладанням, слабка технічна оснащеність вузівських лабораторій, від-

сутність доступу до електронних баз наукової інформації, а також незадовільна комплектація університетських бібліотек науковою та навчальною літературою.

На подолання розриву між наукою та освітою спрямоване створення дослідницьких університетів, освітньо-наукових центрів, що забезпечують співпрацю університетів і НДІ, а також проекти взаємодії університетів з високотехнологічним виробництвом.

Розвиток науки є важливішою передумовою для таких напрямків міжнародного співробітництва вищих навчальних закладів як участь у програмах двостороннього та багатостороннього міждержавного обміну студентами, аспірантами, педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками; проведення спільних наукових досліджень; організація міжнародних конференцій, симпозіумів, конгресів та інших заходів.

Інший не менш значущий напрямок міжнародного співробітництва - надання послуг, пов'язаних зі здобуттям вищої та післядипломної освіти, іноземними громадянами в Україні.

В українських ВНЗ є достатній потенціал для боротьби за частку ринку освітніх послуг. За даними МОНУ, у 2013 році у вишах України здобували освіту 65 тис. студентів з понад 150 країн світу. Причому за три роки, як повідомляв міністр освіти України, їх кількість збільшилась з 40 до 65 тис, а фінансові надходження від іноземних студентів у 2012/2013 рр. склали 4,3 млрд. грн.⁵ Гроші, які отримує Україна від іноземних студентів, допомагають зберігати, і навіть створювати, робочі місця в освітній галузі, а також дають змогу керівництву ВНЗ, де вони навчаються, інвестувати грошові ресурси в покращення якості освітніх послуг, що надаються національними освітніми закладами всім студентам незалежно від громадянства.

Розвиток в Україні цього напрямку міжнародного співробітництва зумовлений зміною принципів і пріоритетів набору іноземних студентів. Навчання іноземних громадян перестало бути політизованим, важливого значення набуло рекрутування іноземних громадян, здатних навчатися на контрактній основі і на відповідному академічному рівні. До того ж, змінився зміст професійного навчання іноземних громадян. Воно усе більше здійснюється на основі загальноосвітніх досягнень науки і техніки, що полегшує іно-

земним випускникам подальше працевлаштування. Також були досягнуті успіхи в галузі організаційної роботи: іноземні абітурієнти можуть тепер проходити попередню підготовку в одному ВНЗ, а потім навчатися в іншому навчальному закладі по обраній спеціальності⁶.

Згідно даним досліджень Центру «Соціальна Дія» у межах проєкту «Без кордонів», протягом 2007-2011 рр. багато іноземних студентів обирали освіту в Україні через позитивну репутацію, успадковану українськими університетами від вищих навчальних закладів СРСР, в поєднанні з порівняно низькою вартістю навчання. При цьому більшість українських університетів намагаються привабити максимальну кількість іноземних студентів, здійснюючи процес набору за допомогою приватних посередників, дії яких вони не контролюють належним чином. В результаті чимало іноземних студентів після прибуття в Україну дізнаються, що якість та вартість освіти і проживання суттєво відрізняються від того, що їм обіцяли агенти з набору. Найбільшою причиною розчарування багатьох іноземних студентів, які прийняли участь в опитуванні Центру «Соціальна Дія», стала якість освіти в Україні, яку вони вважають значно нижчою ніж та, якої вони очікували. Особливо гострою ця проблема є для тих, хто обрав англomовні програми. Причини цього – недостатній рівень володіння англійською мовою серед викладачів та брак англomовної літератури⁷.

Отже, інформація про зниження якості освіти в українських університетах, яку поширюють випускники-іноземці після повернення на батьківщину, та збільшення випадків невизнання українських дипломів у деяких країнах, безперечно негативно впливають на репутацію українських вишів за кордоном. Проте, очевидно, головна причина зменшення кількості іноземних студентів у 2014-2015 навчальному році, - збройний конфлікт на території країни. З огляду безпеки чимало студентів-іноземців обрали інші країни для здобуття або навіть продовження освіти. Очевидно, українським вишам знадобиться багато часу, щоб відновити колишній рівень залучення іноземців.

Не дивлячись на окреслені труднощі, державна стратегія в сфері надання освітніх послуг іноземними громадянами в Україні має бути орієнтована на реалізацію наступних заходів: уніфікацію за міжна-

родними стандартами всіх основних форм навчання і створення необхідних умов для їх реалізації, а також оцінок одержуваних знань із метою забезпечення українських дипломів про вищу освіту й учених ступенів за кордоном; налагодження обміну інформацією з країнами-партнерами про якість підготовлених фахівців, що дозволить вчасно вносити корективи в навчально-виховний процес, урахуовуючи специфіку майбутньої трудової діяльності випускників на батьківщині; затвердження мінімальних тарифів вартості підготовки іноземних студентів у ВНЗ України з метою припинення практики навчання за демпінговими цінами; забезпечення безпеки іноземних студентів, які часто є жертвами насильства з боку націоналістів і кримінальних елементів; створення нормальних побутових умов і забезпечення дисципліни в гуртожитках, в яких проживають іноземні студенти; підвищення якості професійної підготовки іноземних студентів, визначення переліку спеціальностей з урахуванням соціально-економічних особливостей зарубіжних держав⁸.

Крім стаціонарної освіти, провідні українські ВНЗ можуть надавати послуги дистанційної вищої освіти. Втім за умов, коли вітчизняні ВНЗ втрачають привабливість для іноземних студентів, у тому числі через причини, які від них безпосередньо не залежать, найбільш перспективним напрямком міжнародного співробітництва може стати інтернаціоналізація навчальних програм, що спрямована, передусім, на потреби вітчизняних студентів. Разом з тим, наявність інтернаціоналізованих навчальних програм (ІНП) у тому чи іншому вищому навчальному закладі стає індикатором конкурентоспроможності, функціонування та збереження його статусу. Провідний компаративіст Німеччини, професор Ульріх Тайхлер (Ulrich Teichler), наголошує, що в епоху міжнародної освітньої конкуренції провідними завданнями кожного вишу стають пошуки ефективних механізмів, що спрямовані на зміцнення власної позиції у міжнародній конкурентній боротьбі⁹.

Інтернаціоналізація навчальних програм являє собою спеціально розроблену стратегією пристосування університету до нових умов функціонування в сучасному високоорганізованому суспільстві, що передбачає комплекс взаємопов'язаних змін та нововведень, інтеграцію до існуючих навчальних програм із міжнародним змістом¹⁰.

Звернення до світового досвіду демонструє різні заходи щодо інтернаціоналізації навчальних програм: відкриття нових спеціальностей, таких, як «Європейські студії», «Європейський менеджмент зовнішньоекономічної діяльності», орієнтація у змісті визначених академічних дисциплін, включення до лекційного матеріалу прикладів із закордонної практики, посилення на зарубіжні джерела¹¹, введення іноземної мови (англійської) у викладання навчальних дисциплін; запровадження спеціальних практичних занять для академічного загалу університету (студентів, професорсько-викладацького складу, адміністрації вишів) з метою вдосконалення знань з англійської мови, для участі у міжнародних конгресах, конференціях, викладанні лекцій іноземною мовою у вишах за кордоном тощо)¹².

Інтернаціоналізовані навчальні програми сприяють академічній мобільності й водночас значно розширюють освітні можливості для немобільних студентів, які не можуть собі дозволити пройти навчання чи стажування за кордоном. Процес інтернаціоналізації навчальних програм значно підвищує їх привабливість та йде на користь освітньому процесу в цілому. Як зазначає А.В. Ромін, це позитивний приклад невтручання центральних державних органів у діяльність вищого навчального закладу, надання йому права вільного вибору зарубіжного партнера та профілю міжнародної навчальної програми¹³.

Велике значення для інтернаціоналізації вищої освіти має практика отримання спільних дипломів. Розроблені в рамках програм ERASMUS, ERASMUS MUNDUS, TEMPUS механізми здійснення навчання за подвійними дипломами, відіграли значну роль в поширенні студентської мобільності та пошуку способів стимулювання студентів до навчання за кордоном. Серед переваг навчання за програмами подвійного диплому варто відзначити наступні: заощадження часу та коштів на навчання за спеціальністю; можливість одержати досвід перебування в умовах іншої системи вищої освіти; отримання якісної фахової освіти та міжнародно визнаного диплому, що уможливило працевлаштування за кордоном без підтвердження диплома; участь у спільних дослідницьких, а також освітніх програмах; можливість одержати додаткові знання у суміжних галузях науки, професійних напрямках, спеціалізація; набуття під час про-

ходження практик досвіду роботи в установах, закладах, організаціях, офісах, підприємствах європейської країни; підвищення рівня володіння іноземними мовами та можливість ознайомлення з культурою і традиціями іншої країни; психологічна захищеність через організацію навчання в групах студентів-співвітчизників, наставництво, опіку тощо¹⁴.

Напрацьовані на Заході способи реалізації програм подвійного диплому через консорціуми і двосторонні договори почали екстраполювати на східні країни, в числі яких і Україна. На сьогоднішній день більшість українських ВНЗ визнають важливість запровадження програм «подвійний диплом» для вирішення завдань входження в європейський освітній простір і для піднесення рівня якості професійної освіти. Проте, кількість вишів, які практикують подібні програми залишається незначною.

Загалом зустрічаються три основні моделі цього виду академічної підготовки: програма подвійних ступенів, коли кожен вуз-партнер присвоює свою власну ступінь студентові, який виконав всі визначені взаємними домовленостями вимоги; спільна ступінь, навпаки, являє собою єдиний документ, що затверджується усіма вузами-учасниками консорціуму; третя модель є, по суті, комбінацією двох перших з більшим чи меншим ухилом в бік однієї з них. В даний час більшість програм (60%) відповідають другій моделі. Засновані на синергії унікального досвіду кожного боку, такі програми, спрямовані на формування у студентів у кожному з університетів-партнерів окремих груп компетенцій, які взаємно доповнюють один одного. Тільки 10% відповідають першій моделі, маючи ідентичну структуру в кожному університеті-партнері; близько 30% відповідають третій моделі, яка найчастіше реалізується у спільних програмах за участю країн, які не є членами ЄС, в яких навчаються студенти¹⁵. Очевидно остання модель властива для українських вузів, де для підготовки магістрів запроваджено програми подвійних дипломів.

На шляху реалізації програм подвійного диплому в Україні виникають ряд перешкод. Найголовнішими з яких є нестача у студентів коштів; недостатній рівень знання іноземних мов; проблеми з узгодженням обсягу і змісту навчання, оскільки навчальні плани орієнтовані на особливості професійної діяльності в конкретній країні

і на національні стандарти підготовки фахівців; візові труднощі тощо¹⁶. Попри існування цих перешкод, запровадження програм подвійних або спільних дипломів сьогодні є одним з визначних факторів привабливості вузів для потенційних абітурієнтів, передусім у середині країни.

За великим рахунком інтернаціоналізація змісту навчальних програм, так же й запровадження спільних дипломів, сьогодні сприяє не лише активізації академічної мобільності, але й є запорукою економічного благополуччя того чи іншого університету. Саме стратегія інтернаціоналізації у сучасних складних умовах дозволить вітчизняним університетам вирішити проблему привабливості в очах потенційних абітурієнтів, у тому числі іноземних, а випускникам здобути конкурентні переваги на європейському ринку праці.

Можна цілком погодитись з позицією українських вчених, які працюючи за кордоном підготували документ «Євроінтеграція України: роль науки і освіти. Загальний аналіз і ряд конкретних пропозицій». Вони стверджують: «Україна повинна стати учасником загальноєвропейського ринку кваліфікованих кадрів і наукових розробок й орієнтуватися на ті його реальні потреби, які вона здатна задовольнити. Україна може використовувати дефіцит висококваліфікованих науково-технічних кадрів і небезпечний «відплив мізків» конвертувати у вигідний для країни, на цьому етапі розвитку, механізм експорту кваліфікованих кадрів. Такий експорт може бути рентабельним, він підвищить привабливість України для ЄС і забезпечить збереження і розвиток її науково-освітнього потенціалу, поки кваліфіковані кадри не будуть затребувані в країні у зв'язку з розвитком власної наукоємної промисловості»¹⁷.

Підводячи підсумки дослідження принципів, норм і стандартів сучасної європейської освіти зазначимо наступне:

Основні категорії сучасної європейської освіти, які було сформульовані та інституціоналізовані в процесі створення європейського освітнього простору, мають глибоке історичне підґрунтя. Основні принципи європейської освіти, що висловлені у тексті Великої Хартії університетів, ґрунтуються на провідній ролі університетів у суспільному житті об'єднаної Європи. Вони поєднують автономні традиції середньовічного університету та гумбольдтівську модель університетської освіти, що орієнтована на інтегра-

цію навчального процесу та фундаментальних наукових досліджень. Два головних складники сучасного інтеграційного процесу у європейській науці і освіті - формування співдружності провідних європейських університетів та об'єднання національних систем освіти і науки в європейський простір з єдиними вимогами, критеріями і стандартами знайшли послідовний розвиток у чисельних заходах Болонського процесу. Очевидно акцентування уваги на соціальній, цивілізаційній місії вищої освіти буде предметом уваги європейської освітньої еліти в майбутньому.

Оцінюючи здобутки та суперечності японо-американських моделей освіти з точки зору їх значенні для розвитку європейського освітнього простору, можна відзначити, що європейська освіта поступається вищій освіті в США і Японії у частині престижу та авторитетності. Причому якщо американські університети завойовують світовий авторитет унікальною спеціалізацією дослідницьких шкіл, відкритістю вступу та гнучкістю навчальних програм, то японські університети після ретельного відбору кандидатів виховують універсальних високоосвічених фахівців, здатних адаптуватись до корпоративних запитів та потреб. Не дивлячись на ці різниці, обидві системи надають освітні послуги високої якості та вартості. Саме якість освіти як основоположна умова відповідності, мобільності, сумісності та привабливості в європейському просторі вищої освіти залишається об'єктом турботи європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту у країнах Європи.

Якість освіти є також важливішою передумовою інтернаціоналізації вітчизняної освіти, яка, приєднавшись у 2005 році до Болонського процесу, прагне стати повноцінним учасником європейського освітнього простору. Міжнародні пріоритети української освіти можна звести до трьох основних положень: по-перше, розвиток науки як важливіша передумова участі вітчизняних ВНЗ у програмах двостороннього та багатостороннього міждержавного обміну студентами, аспірантами, педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками, проведення спільних наукових досліджень, організації міжнародних конференцій, симпозіумів, конгресів та інших заходів; по-друге, надання послуг, пов'язаних зі здобуттям вищої та післядипломної освіти, іноземними громадянами в Україні; по-третє, інтернаціоналізація навчальних програм

як стратегія пристосування університету до нових умов функціонування в сучасному високоорганізованому суспільстві та здобуття випускникам вітчизняних вузів конкурентних переваг на європейському ринку праці.

Розвиток науки є важливішою передумовою для таких напрямків міжнародного співробітництва вищих навчальних закладів як участь у програмах двостороннього та багатостороннього міждержавного обміну студентами, аспірантами, педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками; проведення спільних наукових досліджень; організація міжнародних конференцій, симпозіумів, конгресів та інших заходів. Завдання інтеграції української освіти у європейський освітній простір не виключає встановлення міжнародних зв'язків у науково-технічному та освітньому співробітництві з демократичними розвиненими країнами світу, зокрема, з Канадою, Китаєм, США, Японією та країнами СНД. Інтенсифікація міжнародної освітньої та науково-технологічної співпраці України в усіх напрямках є необхідною умовою для досягнення стратегічних цілей осучаснення науково-технологічного базису держави, посилення її інтеграційного потенціалу в регіоні та світі, становлення соціально орієнтованого суспільства знань.

Основні категорії сучасної європейської освіти, які було сформульовані та інституціоналізовані в процесі створення європейського освітнього простору, мають глибоке історичне підґрунтя. Основні принципи європейської освіти, що висловлені у тексті Великої Хартії університетів, ґрунтуються на провідній ролі університетів у суспільному житті об'єднаної Європи. Вони поєднують автономні традиції середньовічного університету та гумбольдтівську модель університетської освіти, що орієнтована на інтеграцію навчального процесу та фундаментальних наукових досліджень. Два головних складники сучасного інтеграційного процесу у європейській науці і освіті - формування співдружності провідних європейських університетів та об'єднання національних систем освіти і науки в європейський простір з єдиними вимогами, критеріями і стандартами знайшли послідовний розвиток у чисельних заходах Болонського процесу. Очевидно акцентування уваги на соціальній, цивілізаційній місії вищої освіти буде предметом уваги європейської освітньої еліти в майбутньому.

Оцінюючи здобутки та суперечності японо-американських моделей освіти з точки зору їх значенні для розвитку європейського освітнього простору, можна відзначити, що європейська освіта поступається вищій освіті в США і Японії у частині престижу та авторитетності. Причому якщо американські університети завойовують світовий авторитет унікальною спеціалізацією дослідницьких шкіл, відкритістю вступу та гнучкістю навчальних програм, то японські університети після ретельного відбору кандидатів виховують універсальних високоосвічених фахівців, здатних адаптуватись до корпоративних запитів та потреб. Не дивлячись на ці різниці, обидві системи надають освітні послуги високої якості та вартості. Саме якість освіти як основоположна умова відповідності, мобільності, сумісності та привабливості в європейському просторі вищої освіти залишається об'єктом турботи європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту у країнах Європи.

Якість освіти є також важливішою передумовою інтернаціоналізації вітчизняної освіти, яка, приєднавшись у 2005 році до Болонського процесу, прагне стати повноцінним учасником європейського освітнього простору. Міжнародні пріоритети української освіти можна звести до трьох основних положень: по-перше, розвиток науки як важливіша передумова участі вітчизняних ВНЗ у програмах двостороннього та багатостороннього міждержавного обміну студентами, аспірантами, педагогічними, науково-педагогічними та науковими працівниками, проведення спільних наукових досліджень, організації міжнародних конференцій, симпозіумів, конгресів та інших заходів; по-друге, надання послуг, пов'язаних зі здобуттям вищої та післядипломної освіти, іноземними громадянами в Україні; по-третє, інтернаціоналізація навчальних програм як стратегія пристосування університету до нових умов функціонування в сучасному високоорганізованому суспільстві та здобуття випускникам вітчизняних вузів конкурентних переваг на європейському ринку праці.

1. *Савченко О.П.* Розвиток вищої освіти у зарубіжних країнах: концептуальні засади / О.П. Савченко // Наукова скарбниця освіти Донеччини. – 2012. - № 3 (12). – С.110-113. 2. *Національна доктрина розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf> 3. *Лозовий В.С.* Пріоритети укра-

їнської освітньої політики в умовах міжнародної науково-технічної кооперації : аналітична записка [Електронний ресурс] / В.С. Лозовий ; Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1411/> 4. *Семиноженко В.* Про стан і перспективи розвитку науково-технологічного потенціалу України [Електронний ресурс] / В. Семиноженко. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/December2009/12.htm>. 5. *Табачник* розповів про інтерес іноземних студентів до українських вишів [Електронний ресурс] // Тиждень.Уа. – 2013. – 29 серпня. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/News/88123>. 6. *Ромін А.В.* Механізми вдосконалення міжнародного співробітництва вищих навчальних закладів України [Електронний ресурс] / А.В. Ромін // Теорія та практика державного управління. – 2014. - Вип. 1 (44). – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-1/doc/5/04.pdf>. 7. *Іноземні студенти в Україні: освіта чи експлуатація* [Електронний ресурс] / Г. Бочева, О. Бондаренко, І. Холондович. – Режим доступу : <http://www.euroosvita.net/prog/print>. <http://www.niss.gov.ua/print.php?id>. 8. *Ромін А.В.* Цит. праця. 9. *Солощенко В.* Інтернаціоналізація навчальних програм: погляд німецького суспільства [Електронний ресурс] / В. Солощенко // Порівняльно-педагогічні студії. – 2012. - № 1(11). – Режим доступу : <http://pps.udpu.org.ua/article/view/18692>. 10. Там само. 11. *Гуляєва Н. М.* Вища європейська освіта в Україні / Н. М. Гуляєва // Освіта України. – 2005. – № 3. – 9-16 лютого. – С. 12. 12. *Солощенко В.* Цит. праця. 13. *Ромін А.В.* Цит. праця. 14. *Грицюк Л.К.* Реалізація програм "подвійний диплом" як спосіб входження вітчизняних ВНЗ до спільного європейського простору вищої освіти / Л.К. Грицюк, А.В. Лякішева. // Вища школа науково-практичне видання. – 2014. – № 5 – С. 87-95. 15. *Лісовий В.М.* Проблеми реалізації навчання у рамках програми з метою отримання подвійного диплому / В.М. Лісовий, В.А. Капустник, І.В. Завгородній, Н.В. Семенова // Досягнення і перспективи впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих медичних (фармацевтичному) навчальних закладах України”, присвяченої 160-річчю з дня народження І. Я. Горбачевського (з дистанційним під’єднанням ВМ(Ф)НЗ України за допомогою відеоконференц-зв’язку) : матеріали Всеукр. навч.-наук. конф. з міжнар. участю (Тернопіль, 15–16 травн. 2014 р.) : у 2 ч. / Терноп. держ. мед. ун-т ім. І. Я. Горбачевського. – Тернопіль : ТДМУ, 2014. – Ч. 1. - С. 34. 16. *Грицюк Л.К.* Цит. праця. 17. *Боярский А.* Евроинтеграция Украины: роль науки и образования. Общий анализ и ряд конкретных предложений [Електронний ресурс] / А. Боярский, В. Чейанов, О. Ручайский. – Режим доступа : <http://nauka.in.ua/articles/eurointegration-rus.pdf>.

Andrushchenko Tetajna. Axiological priorities and development directions of ukrainian education

The development of science is an important prerequisite for such areas of international cooperation of higher education institutions as participating in programs of bilateral and multilateral international exchange of students, graduate students, teaching, research and teaching and research staff; joint research; organization of

international conferences, symposia, congresses and other events. The task of Ukrainian integration into European educational space does not preclude the establishment of international relations in the scientific, technical and educational cooperation with democratic developed countries, including Canada, China, the USA, Japan and CIS countries. Intensifying international educational, scientific and technological cooperation in all areas of Ukraine is a prerequisite for achieving the strategic goals of modernizing the scientific and technological basis of the state, strengthening its integration capacity in the region and the world, becoming the socially oriented knowledge society.

The main categories of modern European education, which has been formulated and institutionalized the process of creating the European educational space, have deep historical ground. Basic principles of European education were expressed in the text of the Magna Charta of universities, based on the Universities' central role in the public life of united Europe. They combine the tradition of medieval autonomous university and university education and Humboldt model that is focused on the integration of academic and fundamental research. The two main ingredients of modern European integration process of science and education—the formation community of leading European universities and associations of national systems of education in European space with uniform requirements, criteria and consistent development standards found in numerous events Bologna process. Obviously focusing on social, civilizational mission of higher education will be the subject of attention of European elite education in the future.

In assessing achievements and contradictions of Sino-American education models in terms of their importance for the development of the European educational space, we note that the European education yields higher education in the United States and Japan in terms of prestige and credibility. And if American universities are gaining global credibility by unique research specialization schools joining openness and flexibility educational programs, Japanese universities after a careful selection of candidates educate highly versatile professionals able to adapt to corporate requests and needs. Despite these differences, both systems offer educational quality and value. It is the quality of education as a fundamental condition for compliance, mobility, compatibility and attractiveness in the European Higher Education Area remains subject concerns of European Ministers responsible for higher education in Europe.

The quality of education is also an important prerequisite for the internationalization of education, which in 2005 joined the Bologna Process, aims to become a full member of the European educational space. International priorities of Ukrainian education can be summarized in three main provisions: first, the development of science as an important prerequisite for participation of domestic institutions in programs of bilateral and multilateral international exchange of students, graduate students, teaching, research and teaching and scientific staff, joint research, organization of international conferences, symposia, congresses and other events; secondly, the provision of services connected with getting higher and postgraduate education, foreign citizens in Ukraine; Third, the internationalization of curricula

as a strategy of adaptation to new conditions of university functioning in today's highly organized society and local universities graduates gaining competitive advantage in the European labor market.

Key words: human being, education, culture, international cooperation.

УДК 342.82 + 329

О. В. КУКУРУЗ

ВПЛИВ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ НА КІЛЬКІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Досліджується вплив різних типів виборчих систем, які застосовувалися в Україні від початку її незалежності, на кількість політичних партій. З'ясовано, що в період застосування пропорційної виборчої системи створюється велика кількість нових партій, значно більша, ніж за умов мажоритарної чи змішаної виборчих систем. Показано, що мажоритарна виборча система і мажоритарна складова змішаної виборчої системи в Україні не веде до формування двопартійної системи, як це відбувається у деяких західних країнах. Встановлено, що менша кількість партій потрапляє до українського парламенту в умовах застосування пропорційної виборчої системи і пропорційної складової змішаної виборчої системи, що робить його більш структурованим (крім періоду, коли партіям було дозволено створювати передвиборчі блоки).

Ключові слова: виборча система, виборче законодавство, політичні партії, парламентські вибори, парламентська коаліція, форма правління.

Кукуруз О.В. Влияние избирательных систем на количество политических партий в Украине

Исследуется влияние разных видов избирательных систем, которые использовались в Украине од начала ее независимости, на количество политических партий. Выяснено, что в период использования пропорциональной избирательной системы создается большое количество новых партий, значительно большее, нежели в условиях мажоритарной или смешанной избирательных систем. Показано, что мажоритарная избирательная система и мажоритарная составляющая смешанной избирательной системы в Украине не ведет до формирования двухпартийной системы, как это происходит в некоторых западных государствах. Установлено, что меньшее количество партий попадает до украинского парламента в условиях использования

© КУКУРУЗ Оксана Володимирівна – кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

пропорциональной избирательной системы и пропорциональной составляющей смешанной избирательной системы, что делает его более структурированным (кроме периода, когда партиям было разрешено создавать предвыборные блоки).

Ключевые слова: избирательная система, избирательное законодательство, политические партии, парламентские выборы, парламентская коалиция, форма правления.

Kukuruz Oksana. Impact of electoral systems on the number of political parties in Ukraine

The impact of different types of electoral systems, which used in Ukraine since the beginning of independence, on the number of political parties is examined in this article. The majoritarian electoral system and the majoritarian component of the mixed electoral system in Ukraine don't lead to the formation of two-party system, as it occurs in some Western countries. The large numbers of new parties were created during the application of the proportional electoral system, much more than in conditions majoritarian or mixed electoral systems. However, the number of political parties, which became parliamentary parties in the result of application of the proportional electoral system and the proportional component of the mixed electoral system, is less, than in conditions other systems. It making parliament more structured, except the period when political parties were allowed to form electoral blocs.

Key words: electoral system, electoral laws, political parties, elections, parliamentary coalition, form of government.

Партії є важливими учасниками політичних процесів у сучасних державах. На їх становлення і діяльність мають вплив безліч чинників, серед яких особливо виділяється виборча система. В умовах чергової спроби реформувати політичну систему та змінити Конституцію України, питання про тип виборчої системи у 2015 році було надзвичайно актуальним. Адже, відомо, що правила, за якими відбуваються виборчі перегони та встановлюються результати виборів, можуть по-різному впливати на розстановку політичних сил у владі. Саме тому українські парламентарі майже перед кожними черговими виборами змінюють виборче законодавство. Представники політичних партій, що входять до парламентської більшості, відстоюють норми, які, за їх прогнозами, сприятимуть перемозі їхньої команди на виборах. Отримання влади є одним із завдань діяльності політичних партій.

Виборчим та партійним системам України присвячено численні праці українських та зарубіжних дослідників. Однак вибори та діяльність партій є настільки динамічними явищами, що дослідження

на основі нових фактів з політичного життя, є завжди актуальним. Не перераховуючи десятки прізвищ авторів, що займалися різними аспектами даної наукової проблеми, зазначимо публікації, які стали джерельною базою для з'ясування впливу виборчої системи на кількість політичних партій в Україні. Це енциклопедичний довідник «Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 років)», підготовлений в Інституті політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Становлення та розвиток політичних партій в Україні у довіднику розкривається у тісному зв'язку із парламентськими виборами. Статистичні дані про участь політичних партій у виборах подаються у навчальному посібнику «Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації», підготовленому Національною академією державного управління при Президентові України та Українським товариством сприяння соціальним інноваціям. Для отримання даних про кількість зареєстрованих в Україні політичних партій використовувався сайт Міністерства юстиції України, про тип виборчих систем на парламентських виборах 1990, 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012 та 2014 років – сайт Верховної Ради України (законодавство), про кількість партій, які отримали своїх представників у парламенті – сайт Центральної виборчої комісії України. Наведено думки американського, французького, польських та українського дослідників, а саме А. Лейпхарта, Б. Овена, Б. Міхалака, М. Скубішевського, О. Петришина щодо кращої виборчої системи та її впливу на роль партій в політичних процесах різних країн.

Перші парламентські вибори в Україні відбулися у 1994 році. До цього часу в державі функціонувала Верховна Рада України, яка була обрана в Українській Радянській Соціалістичній Республіці у 1990 році за Законом УРСР «Про вибори народних депутатів Української РСР» від 27 жовтня 1989 року № 8304-ХІ, що закріплював мажоритарну виборчу систему з абсолютною більшістю. У наступному законі про вибори, який був прийнятий вже у незалежній Україні для проведення дострокових парламентських виборів у 1994 році (перших в незалежній Україні), було збережено мажоритарну виборчу систему з абсолютною більшістю. Але на відміну від попереднього закону, в Законі України «Про вибори народних депута-

тів України» від 18 листопада 1993 року № 3623-ХІІ право висувати кандидатів у депутати мали вже політичні партії. «Право висування кандидатів у депутати належить громадянам України, які мають право голосу. Це право реалізується як безпосередньо, так і через політичні партії та їх виборчі блоки, зареєстровані відповідно до законодавства, та трудові колективи у порядку, визначеному цим Законом» – зазначалося в статті 7. На момент парламентських виборів у 1994 році в Україні відповідно до даних Державної реєстраційної служби України зареєстровано 19 політичних партій¹. Кількість зареєстрованих партій, яка вказана у інших джерелах дещо інша, очевидно тому, що у реєстрі Міністерства юстиції України станом на 30 червня 2015 року не вміщені партії, які припинили свою діяльність. У результаті виборів 1994 року до Верховної Ради України потрапили представники 13 політичних партій та 171 безпартійний. На кінець каденції парламенту цього скликання у результаті довиборів нараховувалося представників 16 партій та 193 позапартійних². У комітетах парламенту через політичну роздрібненість депутати часто не могли прийняти консолідованого рішення щодо напрямів змін у суспільстві, а відтак вчасно не приймалися важливі для країни закони. Готуючись до наступних парламентських виборів, основні політичні суб'єкти державотворення з метою структуризації парламенту прийняли рішення запровадити змішану виборчу систему, в якій половину депутатського корпусу мали право формувати політичні партії. Відтак парламентські вибори 1998 року були проведені за змішаною виборчою системою. На момент виборів відповідно до даних Державної реєстраційної служби зареєстровано 38 політичних партій. У виборах брали участь 30 політичних партій та виборчих блоків партій, з яких до парламенту потрапило 8 (7 партій і 1 блок, до складу якого входило 2 партії). За мажоритарною складовою депутатами стали представники 21 партії та блоків (більшість з них (15) мали по 1–3 представників) та 114 позапартійних³. Численні політичні протистояння у парламенті актуалізували питання про його подальшу структуризацію. Одним з можливих шляхів вважався перехід до пропорційної системи виборів, за якої передбачалося зменшення кількості політичних сил у парламенті.

У 2001 році Верховна Рада України прийняла Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 18 січня 2001 року,

яким закріплювалася пропорційна система виборів. Однак тодішній Президент України Л. Кучма наклав вето на цей закон. Серед основних причин зазначалося, що такий закон обмежує конституційні права громадян, бо передбачається, що «більшість найважливіших питань у процесі виборів народних депутатів України вирішуватиме не народ, а партії, партійні органи, осередки або їх керівники чи представники. Такі широкі права пропонується надати партіям, у той час, коли в Україні відсутні закони про політичні партії та парламентську опозицію, коли існуючі партії зареєстровані та діють на підставі застарілого Закону «Про об'єднання громадян», а їх членами є лише незначна кількість виборців (за різними даними – від 2 до 3 відсотків)»⁴. Тодішній глава Адміністрації Президента України В. Литвин заявив, що прийнятий Верховною Радою України закон, який передбачає пропорційну систему виборів, є «не на часі» для України, «оскільки до виборів за партійними списками потрібно йти поступово». Він не відкидав можливості її запровадження в майбутньому, але підкреслював, що у Л. Кучми є вагомі аргументи проти ухвалення такого закону⁵.

Крім офіційно названих причин, пов'язаних із партіями, ще однією важливою причиною було, те, що в разі застосування цієї системи, необхідно було розширювати повноваження парламенту, а президента – зменшувати. Очевидно, що тодішній президент не хотів ділитися своїми повноваженнями. Крім того, політологи та соціологи лякали суспільство «комуністичним реваншем», якому начебто могла посприяти пропорційна система виборів. У результаті парламентські вибори 2002 року відбулися на основі змішаної виборчої системи. На момент виборів в Україні відповідно до даних Державної реєстраційної служби зареєстровано 79 політичних партій. Із 33 політичних партій і блоків (20 політичних партій та 13 передвиборних блоків, до складу яких увійшли 42 політичні партії), що брали участь у виборах, до парламенту потрапило 3 блоки та 3 політичні партії (разом 22 партії). За мажоритарною складовою мандати отримали представники 9 партій та 68 позапартійних⁶.

Дискусія про потребу запровадити пропорційну систему виборів продовжувалася в політичних партіях, які вважали, що за таких умов вони отримають більшість місць в парламенті. Ця система підтримувалася тими політичними силами, які хотіли змінити

форму правління в державі. У 2004 році після другого туру президентських виборів між владою та опозицією виник серйозний конфлікт щодо результатів виборів. Протест опозиції підтримала значна частина суспільства. Результатом вимушеного компромісу між владою та опозицією було рішення змінити форму правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську.

Пропорційна система виборів на цей час мала багато прихильників. Більшість політичних партій підтримували цю систему, бо вважали, що за таких умов в їх розпорядженні буде більше повноважень і їх роль у відносинах з іншими політичними інститутами значно зросте. Водночас справжня причина переходу України на пропорційну систему виборів полягала в тому, що коли провладні політичні сили, готуючись до президентських виборів у 2004 році, зрозуміли, що Президентом України може бути опозиційний кандидат, то вирішили обмежити його повноваження. Влада погодилася на переголосування другого туру президентських виборів в обмін на зміни до Конституції України. І як зазначав А. Лейпхарт: «Дві основоположні альтернативи, перед якими виявляються творці нових демократичних конституцій, – це, по-перше, вибір між виборчими системами, заснованими, відповідно, на принципі більшості і на принципі пропорційного представництва, і, по-друге, – між парламентською і президентською формами правління»⁷.

У Законі України «Про внесення змін до Конституції України» від 08 грудня 2004 року № 2222-IV зазначалося, що «конституційний склад Верховної Ради України у кількості 450 народних депутатів України обирається у 2006 році на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування на засадах пропорційної системи з обранням народних депутатів України в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за виборчими списками кандидатів у депутати від політичних партій, виборчих блоків політичних партій відповідно до закону».

На момент парламентських виборів 2006 року відповідно до даних Державної реєстраційної служби України зареєстровано 114 партій. Із 45 виборчих суб'єктів (79 партій – 51 у складі 17 блоків та 28 самостійно), які брали участь у парламентських виборах 2006 року, до парламенту потрапили 5 політичних сил (11 партій – 8 партій у складі 2 блоків та 3 партії самостійно). Одразу через рік відбу-

лися дострокові парламентські вибори. На момент цих виборів було зареєстровано 128 партій. Участь у виборах брали лише 20 виборчих суб'єктів (42 партії – 32 у складі 10 блоків та 10 – самостійно). До парламенту потрапили 5 політичних сил (16 партій – 14 у складі 3 блоків та 2 – самостійно)⁸.

Напередодні чергових парламентських виборів 2012 року традиційно було прийнято новий виборчий закон. Цього разу відбулося повернення до змішаної виборчої системи. В цьому випадку основна причина полягала в бажанні тодішнього Президента України В. Януковича та його команди повернути президенту максимум повноважень. Зміни до Конституції України внесені у 2004 році були визнані Конституційним Судом України не конституційними. Україна повернулася до Конституції України 1996 року, до президентсько-парламентської форми правління і до змішаної виборчої системи.

Крім зміни виборчої системи, новий Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI не передбачив участі блоків у виборах. На момент парламентських виборів 2012 року відповідно до даних Державної реєстраційної служби України зареєстровано 188 партій. На цих виборах брали участь 87 політичних партій, з яких до парламенту потрапило 5. В одномандатних округах підтримку отримали представники 8 партій. На позачергових парламентських виборах 2014 року залишили змішану виборчу систему. На момент виборів зареєстровано 229 партій, участь у виборах брали 29 партій, з яких до парламенту потрапило 6⁹. В одномандатних округах підтримку отримали представники 9 партій. В Україні не вщухають розмови про оптимальну виборчу систему та роль політичних партій в управлінні суспільними справами. Переважаючою є думка, що наступні парламентські вибори відбудуться за пропорційною системою з відкритими списками. У свій час політичні сили переконували суспільство, що якщо наша держава хоче приєднатися до Європейського Союзу, а в більшості її держав-членів застосовується пропорційна система виборів і їх економічний розвиток є кращим, ніж в нашій державі, то ми також повинні запровадити цю систему. Наприклад, український юрист О. Петришин досліджував досвід європейських країн, в яких ця система була запроваджена вперше ще наприкінці XIX – на по-

чатку ХХ ст. Зокрема, він проаналізував вплив і значення пропорційної системи на розвиток політичних систем Швеції, Фінляндії, Норвегії, Нідерландів, Швейцарії, Бельгії. У його дослідженні відзначається, що пропорційна виборча система сприяє встановленню суспільної злагоди у багатонаціональних та поліконфесійних країнах, оскільки політичні партії, які представляють меншини, мають більше шансів отримати владні повноваження. За цієї системи краще представлені інтереси різних суспільних груп. Політичні партії змушені узгоджувати свої передвиборчі програми в єдину національну програму розвитку держави, що веде до спокою, миру, стабільності. О. Петришин підтримує думку А. Лейпхарта про те, що пропорційна система сприяє формуванню консенсусної демократії, думку Дж. Сарторі, що пропорційне представництво є «найкориснішим і необхідним засобом для прогресивної інтеграції антисистемних, зовнішньостворених партій у ліберал-демократичну структуру»¹⁰.

Натомість, у європейських країнах існують публікації, в яких критикується ця система. Наприклад, про недоліки багато пише французький науковець, керівник Центру порівняльних досліджень виборів (м. Париж) Б. Овен¹¹. Він вважає, що ця система є небезпечною для демократій, тому що вона веде до коаліційного уряду, який часто є нестабільним. За пропорційної системи виборів до парламенту потрапляє декілька партій (6–8) і коли в країні виникають серйозні політичні, економічні чи соціальні проблеми, то це, як правило, призводить до відставки уряду. Б. Овен наводить приклади країн, в яких дуже часто існують тимчасові або технічні уряди, зокрема це Нідерланди, Бельгія, Фінляндія. «Періоди, коли немає уряду, є небезпечні. Такі періоди є особливо небезпечними в молодих демократіях» – наголошує Б. Овен¹².

Цю точку зору підтримує польський дослідник М. Скубішевскі. На його думку, пропорційна система виборів крім того, що веде до нестабільності урядів, то вона ще й є несправедливою та недемократичною¹³. М. Скубішевскі звертає увагу, що в країнах, де застосовують цю систему, парламентська більшість та уряд нею створений, не завжди відповідає волевиявленню виборців. Мається на увазі, що більшість формується після виборів в результаті пере-

говорів. І часто до парламентської більшості входить партія, яка отримала найменшу кількість мандатів.

З одного боку, можна погодитися з М. Скубішевські, бо справді згідно теорії і практики створення парламентських коаліцій, рідко буває ситуація, коли до складу коаліції входять дві фракції, які отримали найбільшу кількість голосів (тобто ті, які зайняли 1-е та 2-е місце). Ці партії, як правило, не бажають домовлятися одна з одною. Їм вигідніше сформувані парламентську більшість з іншими менш чисельними фракціями¹⁴. В такому випадку стосунки у партнерів по коаліції нерівноправні. Малим фракціям віддають певні міністерства в обмін на їх політичну підтримку або лояльність у всіх інших питаннях. Натомість, друга за чисельністю фракція опиняється в опозиції.

Однак, з іншого боку, в ідеальному варіанті коаліцію створюють партії, які мають близькі політичні ідеї або принаймні не мають принципових розбіжностей щодо основних шляхів розвитку держави. Тому, на основі близькості ключових передвиборних положень, партія, яка набрала, наприклад, 45 % голосів виборців може об'єднатися з трьома іншими, які набрали 13 %, 7 % та 5 %, а партія, за яку проголосувало 30 % голосів виборців (2-е місце), але має принципово іншу позицію стосовно державної політики, переходить в опозицію. Отже, не можна пропорційну систему виборів визначати як справедливу чи несправедливу, на основі кількісного складу фракцій, які увійшли до парламентської більшості, необхідно також аналізувати їх якісну складову (програмні положення, передвиборчі обіцянки тощо) для об'єднання.

В історії українського парламентаризму прикладом відвертого спотворення волі виборців була поведінка членів Соціалістичної партії України після парламентських виборів 2006 року. На цих виборах перемогу отримали: Партія регіонів – 32,14 % (186 місць); «Блок Юлії Тимошенко» – 22,29 % (129 місць); Блок «Наша Україна» – 13,95 % (81 місце); Соціалістична партія України – 5,69 % (33 місця); Комуністична партія України – 3,66 % (21 місце). Так звані «помаранчеві сили» («Блок Юлії Тимошенко», Блок «Наша Україна», Соціалістична партія України) отримали більшість і могли створити коаліцію. Однак вони довго узгоджували програму дій та намагалися поділити посади. Водночас фракція Партії Регіонів про-

вела переговори з фракцією Соціалістичної партії України і в результаті було створено Антикризову коаліцію у складі фракцій Партії регіонів, Соціалістичної партії України та Комуністичної партії України. Фракція БЮТ, частина фракції соціалістів створили парламентську опозицію. Згодом до них приєдналася і фракція Блоку «Наша Україна». Це було несподіванкою для українського суспільства, і справді несправедливо, бо перед виборами Соціалістична партія України позиціонувала себе як частина команди «помаранчевих сил» і обіцяла після виборів проводити заявлені ними реформи. Через рік виборці мали можливість дати оцінку діяльності Соціалістичної партії України, і на дострокових парламентських виборах партія не отримала підтримки, необхідної для подолання виборчого бар'єру.

Західні дослідники, які критикують пропорційну систему виборів за нестабільність урядів, переконують, що мажоритарна виборча система є краща, бо веде до формування двопартійної системи. Практика України і багатьох інших пострадянських держав заперечила це твердження. В країнах, які після розпаду Радянського Союзу стали на шлях демократичного розвитку і запровадили мажоритарну виборчу систему, партійна система є фрагментованою.

Це підтверджує польський автор Б. Міхалак, який досліджує залежність між виборчою і партійною системами в Україні та Росії. За допомогою методу індексування він аналізує застосування змішаної виборчої системи в цих країнах. Розглядаючи вибори 1993, 1995, 1999 та 2003 років у Росії і 1998 та 2002 років в Україні Б. Міхалак приходить до наступних висновків. «Пропорційна складова виявилася, що є парадоксально, компонентом концентруючим партійну систему. Менше політичних партій діставалося до парламенту за допомогою цієї субсистеми. ...І в Росії, і в Україні виборча система (*змішана*) не сприяла концентрації партійної системи так як планували його архітектори, а її мажоритарна складова навпаки сприяла партійній фрагментації»¹⁵.

Отже, в Україні за часів незалежності на парламентських виборах були апробовані три основних виборчих системи: мажоритарна, змішана та пропорційна. Дослідження показують, що в період запровадження і застосування пропорційної системи виборів в Україні створюється велика кількість нових політичних партій, значно

більша, ніж під час існування мажоритарної чи змішаної виборчих систем. Станом на 30 червня 2015 року в Україні відповідно до даних Державної реєстраційної служби України зареєстровано 262 політичних партії. У період правового закріплення мажоритарної виборчої системи (від 18.11.1993 р. до 24.09.1997 р. *(дати прийняття виборчих законів)*), а це близько 4 років було зареєстровано 15 партій *(а від початку реєстрації з 5.11.1990 р. до 24.09.1997 р. – 33 партії)*. За час коли була узаконена змішана система виборів (від 24.09.1997 р. до 25.03.2004 р., бл. 7 років) – 50 партій. У період пропорційної системи виборів (від 25.03.2004 р. до 17.11.2011 р., бл. 7 років) – 100 партій. У період змішаної виборчої системи (від 17.11.2011 р. до 30.06.2015 р., бл. 4 років) – 79 партій.

Українська практика застосування мажоритарної виборчої системи та мажоритарної складової у змішаній виборчій системі заперечила поширене твердження західних дослідників, що мажоритарна виборча система веде до формування двопартійної системи. У результаті парламентських виборів 1994 року на основі мажоритарної виборчої системи перемогу отримали представники 16 партій; в умовах змішаної виборчої системи в одномандатних виборчих округах за мажоритарною складовою перемогу отримали: у 1998 році представники 21 партії; у 2002 році представники 9 партій; у 2012 році представники 8 партій; у 2014 році представники 9 партій.

Застосування пропорційної складової у змішаній виборчій системі та пропорційної виборчої системи в Україні сприяло структуризації парламенту. За цієї системи до парламенту потрапляли 5–6 політичних сил. Недоліком було надання партіям права створювати передвиборчі блоки. На практиці один виборчий блок міг включати від 2 до 8 партій. Наприклад, у результаті виборів 2002 року, 6 політичних сил, які отримали місця у парламенті, включали 22 політичні партії; 2006 року 5 політичних сил – 11 партій; 2007 року 5 політичних сил – 16 партій.

Безумовно тип виборчої системи впливає на кількість створення політичних партій, на їх кількість у парламенті. Однак, зважаючи на українську практику створення нових виборчих законів майже перед кожними парламентськими виборами і часту зміну виборчої системи, можна сказати, що залежно від того, які і скільки партій є популярними в суспільстві, скільки повнова-

жень вони мають в певний час, залежить вибір тієї чи іншої виборчої системи. Тобто, в країні, де досі триває трансформація політичної і правової систем, йдеться про взаємовплив виборчої та партійної систем.

1. *Сайт* Державної реєстраційної служби України. Перелік громадських формувань. Політичні партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.drsv.gov.ua/show/202. 2. *Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації* : навч. посібник / [ред. кол.: Е. А. Афонін (голова), Ю. С. Ганжуров, В. В. Лісничий, О. В. Радченко]. – К. : Парламентське вид-во, 2008. – С. 320. – (Серія: «Відкрита дослідницька концепція»; Вип. № 6). 3. Там само. – С. 164–167, 322. 4. *Закон про вибори народних депутатів України* : дискусія довкола виборчих правил [Електронний ресурс] // Сайт громадської організації «Інститут політики». – Режим доступу : <http://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc09-2001-02>. 5. *Закон про вибори народних депутатів України. Парламентські литаври у першому акті законотворчої опери* [Електронний ресурс] // Сайт Українського незалежного центру політичних досліджень. – [7-й рік видання]. – 2001. – 05 лютого. – № 6/207. – Режим доступу : <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/zakon-pro-vibori-narodnikh-deputativ-ukrainini-parlamentski-litavri-u-pershomu-akti-zakonotvorchoi-operi/lang/president.gov.ua>. 6. *Політичні партії ...* Цит. праця. – С. 167–170, 329. 7. *Лейпхарт А.* Конституционные альтернативы для новых демократий / А. Лейпхарт // Полис. – 1995. – № 2. – С. 135. 8. *Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.)*. Енциклопедичний довідник / [за ред. М. Кармазіної]. – К. : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – С. 46. 9. *Офіційний веб-сервер Центральної виборчої комісії* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua>. 10. *Петришин О.* Пропорційна виборча система: історичний досвід запровадження / О. Петришин // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2006. – № 1 (3). – С. 57. 11. *Owen Bernard.* Proportional Western Europe: the failure of governance / Owen Bernard and Rodriguez-McKey Maria, New York – NY : Palgrave Macmillan, 2013. – 249 p. 12. *Owen Bernard* on effects of electoral systems. Part III: Proportional representation and government instability. November 2008 [Електронний ресурс] / Bernard Owen. – Режим доступу : http://www.skubi.net/owen3_en.html. 13. *Skubiszewski M.* Dlaczego Ukraina potrzebuje większościowego systemu wyborczego, 20 sierpnia 2014 [Електронний ресурс] / M. Skubiszewski. – Режим доступу : <http://www.skubi.net/jow-ukraina.html>. 14. *Кукуруз О. В.* Коаліція парламентська / Кукуруз О.В. // Політична енциклопедія / [редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін.]. – К. : Парламентське вид-во, 2011. – С. 335–336. 15. *Michalak B.* Badanie zależności pomiędzy systemem wyborczym a systemem partyjnym przy wykorzystaniu metody indeksowej. Przypadek mieszanych systemów wyborczych w Rosji i na Ukrainie oraz proporcjonalnej reprezentacji w Polsce / B. Michalak // Athenaeum. – 2012. – Vol. 36. – S. 105.

Kukuruz Oksana. Impact of electoral systems on the number of political parties in Ukraine

Political parties are important political actors in modern states. Many factors influence on their formation and activities, among which particularly stands out an electoral system. The impact of different types of electoral systems, which used in Ukraine since the beginning of independence, on the number of political parties is examined in this article. The role of political parties in the ordinary and extraordinary parliamentary elections in 1990, 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012 and 2014 years are described. The statistical information, such as the total number of political parties officially registered at the time of elections, the number of parties that participated in the elections, the number of parties, which have become parliamentary, are presented. The number of parties that won in the multiseat electoral constituency and single-seat constituency are shown separately.

The basic political reasons for changing the electoral system in Ukraine and also adoption of new electoral laws almost before every parliamentary election are analyzed. The author proves that the choice of electoral system depended on the preferences of the political team to some form of government. Supporters of the authoritarian regime and the presidential-parliamentary form of government supported mixed electoral system, because it is more favorable for them. The proportional electoral system is supported the parties, which wish to have more authority for parliament, that is political parties, not the president.

The majority electoral system was in 1990 and 1994 years, the mixed electoral system – in 1998 and 2002 years, the proportional electoral system – in 2006 and 2007 years and the mixed electoral system again – in 2012 and 2014 years. Frequent changes of the type of electoral system in our country have political subjective reasons and the objective need to structure the parliament. The practice of previous elections in Ukraine shows that this task is providing by the proportional electoral system. Ukrainian scientists are spreading the ideas according to it this system is the best for multinational and multi-confessional countries. This system is used in most European Union countries, which have better economic and political development. Some scientists believe that this system is better for Ukraine, which want to be member of European Union. However, western researchers have observed some disadvantages, which, in their opinion, characterized the proportional electoral system. Such features as undemocratic, injustice, and most importantly - unstable functioning governments – are among them.

In fact, creation of parliamentary coalition by two parties, which received the most support of citizens, is very rarely. Such parties don't want to negotiate with each other. They form a parliamentary majority with other smaller parties. Basic ideally creating a parliamentary coalition must be a similar political ideas or, at least, absence fundamental differences on major ways of development of state. You can't determine the proportional electoral system as fair or unfair, oriented on the number of members of the party that joined to the parliamentary majority. You need analyzed qualitative component for them union (program position, campaign promises, etc).

The result of electoral system in each countries is different. The majoritarian electoral system and the majoritarian component of the mixed electoral system in Ukraine don't lead to the formation of two-party system, as it occurs in some Western countries. The large numbers of new parties were created during the application of the proportional electoral system, much more than in conditions majoritarian or mixed electoral systems. However, the number of political parties, which became parliamentary parties in the result of application of the proportional electoral system and the proportional component of the mixed electoral system, is less, than in conditions other systems. It making parliament more structured, except the period when political parties were allowed to form electoral blocs.

Certainly, the type of electoral system impacts on the number of political parties, their number in parliament. However, the Ukrainian experience shows, that choice of an electoral system depends on what parties and how many parties are popular in society, how much powers they have in at some time. That is, in the country, where the transformation of political and legal systems is going, we must discuss about mutual influence electoral and party systems.

Key words: electoral system, electoral laws, political parties, elections, parliamentary coalition, form of government.

УДК 323.1

В. А. ЯВІР

КРАХ КОМУНІСТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УКРАЇНІ: ЗАБОРОНА КПУ

В контексті вивчення еволюції ідеологічного спектру партійної системи України розглянуто трансформацію ролі комуністичної ідеології в українській політиці та суспільстві на прикладі діяльності КПУ. Політична сила втратила рейтинг (статус парламентської партії) та статус учасника виборчого і політичного процесу, оскільки обійняла антиукраїнську позицію в етнополітичному конфлікті на Сході України, підтримуючи прояви сепаратизму.

Ключові слова: комуністична ідеологія, партійна система, політична сила.

Явір В.А. Крах коммунистической идеологии в Украине: запрет КПУ

В контексте изучения эволюции идеологического спектра партийной системы Украины рассмотрено трансформацию роли коммунистической идеологии в украинской политике и обществе на примере КПУ. Политическая сила

© ЯВІР Віра Анатоліївна – кандидат політичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

потеряла рейтинг (статус парламентской партии) и статус участника избирательного и политического процесса, поскольку заняла антиукраинскую позицию в этнополитическом конфликте на Востоке Украины, поддерживая проявления сепаратизма.

Ключевые слова: коммунистическая идеология, партийная система, политическая сила.

Yavir Vira. The crash of Communist Ideology in Ukraine: banning of the Communist Party of Ukraine

In the context of analysing the evolution of the ideological spectrum of the Ukrainian party system the transformation of the role of communist ideology in Ukrainian politics and society on the example of the Communist Party is studied. The political party lost its rating (status of parliamentary party) and the status of participants in the electoral and political process because it had taken anti-Ukrainian position in the ethnopolitical conflicts in the East of Ukraine, supporting separatism.

Key words: communist ideology, party system, political party.

Еволюція ідеологічного спектру партійної системи в Україні після Революції гідності ознаменувалася крахом комуністичної ідеології, що після кривавих подій на Майдані стала асоціюватися у виборців не лише з радянським минулим, а й співпрацею зі злочинним режимом колишнього Президента України В. Януковича. Остаточному занепаду комуністичної ідеології в Україні сприяла діяльність Комуністичної партії України, яка завжди мала проросійський характер і в етнополітичному конфлікті України з Російською Федерацією стала на бік держави-агресора, що анексувала частину територій України, та сепаратистських утворень (ЛНР та ДНР), сформованих за сприяння Росії.

Представники колишньої влади – Партії регіонів та Комуністичної партії неодноразово вдавалися до сепаратистських дій – закликів до порушення територіальної цілісності України та безпосередньо сепаратистської діяльності. Лідер КПУ, П. Симоненко, неодноразово в ефірі російських телеканалів дозволяв собі висловлювання, які містять заклики до порушення суверенітету та територіальної цілісності України. Однак притягнути до відповідальності політика за ці заклики в демократичному суспільстві було непросто. Адже свобода слова та висловлювань гарантується законодавством України як демократичної, правової держави і є одним з конституційних принципів, на яких базується захист прав людини в Україні. Найважливішою ознакою демократії в державі є вільне поширення

інформації, функціонування вільних ЗМІ та свобода слова. Зокрема, ст. 34 Основного Закону України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань: право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.

Таким чином в українському законодавстві виникла колізія між захистом прав людини, які є пріоритетом в демократичному суспільстві, та забезпеченням національної безпеки держави. Враховуючи ступінь загрози сепаратизму національній безпеці України, Генпрокуратура порушила кримінальну справу проти лідера КПУ за заклики до повалення конституційного ладу та посягання на територіальну цілісність України, проголошені в ефірі російських телеканалів. Проти інших членів Комуністичної партії було відкрито близько 400 кримінальних проваджень.

Зокрема Служба безпеки України перевіряла обставини перебування очільника КПУ П. Симоненко на пленумі КП РФ. У рамках кримінального провадження вивчаються його публічні виступи та коментарі російським телеканалам, в тому числі каналу "Россия 24", щодо наявності в словах політика закликів до скоєння злочину проти підвалин національної безпеки України. Лідер КПУ не відмовлявся від співпраці зі слідством, але заявив, що вважає кримінальне переслідування комуністів політичним замовленням: "Усім сьогодні нам зрозуміло, що це чергова спроба розправи над КПУ"¹. П. Симоненко вважає, що кримінальні процеси проти КПУ спрямовані лише на те, щоб відволікти людей від соціально-економічних проблем, які можуть вилитися у масові демонстрації. Всі обвинувачення у сепаратизмі КПУ відкидає, наполягаючи на тому, що завжди відстоювала територіальну цілісність України.

Тому правоохоронні органи пішли шляхом заборони політичних сил, що провадять сепаратистську діяльність та притягнення до відповідальності окремих осіб, злочинна діяльність яких очевидна і проявляється не лише у закликах до сепаратизму. У правоохоронних органах є докази того, що безпосередньо керівництво КПУ відкрито підтримувало анексію Криму, створення самопроголошених ДНР і ЛНР, агітувало за приєднання частини Дніпропетровської області до Росії, глумилося над національними символами України. За словами С. Соболева (БЮТ), у місті Слов'янську комуністи – лідери

Комуністичної партії місцевих осередків - разом з терористами організовували провокації, фактично підтримку терористичних угруповань². На дачі колишнього народного депутата від КПУ С. Кілінкарова, яка знаходиться у селі Стуколова балка під Луганськом, бійці батальйону "Айдар" виявили арсенал зброї та боєприпасів. Політика раніше підозрювали у постачанні зброї луганським сепаратистам.

Голова СБУ звинуватив всю Комуністичну партію України у підтримці сепаратизму: «Коли почалася відкрита російська агресія, комуністи, як ніхто, виконували функції поліцаїв і колаборантів, допомагаючи Кремлю в Криму, в Луганській і Донецькій областях»³. На підтвердження цих заяв у квітні 2015 року СБУ викрила злочинну групу дніпропетровських комуністів, які планували створити у регіоні так звану народну республіку за аналогією ДНР та ЛНР. За фінансової підтримки російських комуністів підозрювані особи виїхали до Росії, після проходження підготовки планували повернутися в Україну, створивши ДРГ для започаткування Дніпропетровської народної республіки. Однак були затримані.

ГПУ ще 2014 року розпочала перевірку КПУ та низки інших партій на причетність до сепаратизму: дала доручення прокурорам областей щодо перевірки усіх партій, дії яких спрямовані на розпалювання міжнаціональної та міжконфесійної ворожнечі, на пропаганду і підбурювання до поділу територіальної цілісності держави та інших сепаратистських проявів. За результатами перевірки Міністерство юстиції подало позов щодо заборони окремих партій. За словами міністра юстиції, він особисто проти заборони будь-якої політичної партії, оскільки це суперечить демократичним засадам держави, якби в Україні був мирний час і не було б військової ситуації⁴. П. Петренко наголосив, що юридична процедура ліквідації політичної партії є дуже складною, оскільки прописувалася в законодавстві таким чином, щоб не бути застосованою з метою тиску на політичну силу.

Очевидно, що процедура заборони партії за сепаратистську діяльність потребувала спрощення, принаймні на певний період часу, поки сепаратизм не перестане бути головною загрозою територіальній цілісності та національній безпеці України. Зокрема ст. 5 Закону України "Про політичні партії в Україні" містила наступні обме-

ження щодо діяльності політичних партій. Утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на: 1) ліквідацію незалежності України; 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом; 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України; 4) підрив безпеки держави; 5) незаконне захоплення державної влади; 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі; 7) посягання на права і свободи людини⁵. Лише після прийняття Закону про декомунізацію від 09.04.2015 до цих підстав заборони партій додалася наступна: пропаганда комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки (п.9).

Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду. В першій інстанції справу про заборону політичної партії розглядає Верховний Суд України. Відповідно до ст. 19 Закону України «Про політичні партії в Україні» у випадку порушення політичними партіями Конституції України, цього та інших законів України до них можуть бути вжиті такі заходи: 1) попередження про недопущення незаконної діяльності; 2) заборона політичної партії. Згідно зі ст. 20 попередження про недопущення незаконної діяльності здійснюється у випадку публічного оголошення керівними органами політичної партії наміру вчинення політичною партією дій, за які законами України передбачена юридична відповідальність.

Що ж стосується порушення законодавства, яке вже мало місце, як у випадку з підтримкою сепаратистської діяльності, політична сила може бути заборонена в судовому порядку за поданням Міністерства юстиції України чи Генерального прокурора України, адже вона підозрюється в порушенні вимог щодо діяльності політичних партій, встановлених Конституцією та законодавством України. Така заборона тягне за собою припинення діяльності політичної партії, розпуск керівних органів, обласних, міських, районних організацій політичних партій, її первинних осередків та інших структурних утворень, передбачених статутом партії, припинення членства в політичній партії. Оперативне застосування заборони партій свого часу могло б сприяти розформуванню мережі осередків КПУ, що надають безпосередню підтримку терористичним організаціями ДНР та ЛНР.

Процедуру заборони партії за підтримку сепаратизму було застосовано щодо партій «Руська єдність» та «Руський блок» в квітні 2014 року. Ці радикальні проросійські сили мали підтримку в регіонах, охоплених сепаратизмом, та фінансувалися Російською Федерацією. Власне, вся їх політична діяльність базувалася навколо поширення та захисту проросійських настроїв. Тоді, як з комуністами було не все так однозначно, адже вони були парламентською партією, яка мала підтримку певного сегменту електорату. КПУ називає спроби заборонити партію незаконними та звинувачує владу у політичному тиску. Міністр юстиції запевнив, що над політичними партіями й організаціями не буде ніяких розправ і судилищ, але у випадку виявлення фактів підтримки сепаратизму будуть подані відповідні позови в суди⁶.

Оскільки у судовому порядку заборонити КПУ не вдалося в 2014 році через непрозорість діяльності та корумпованість судової гілки влади, П. Петренко вважає, що КПУ слід заборонити за невідповідність закону про декомунізацію (Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки»), згідно з яким в Україні забороняється комуністична і нацистська символіка. На підставі Закону про декомунізацію Міністерством юстиції була сформована комісія, уповноважена надавати правові висновки щодо статутних і програмних документів політичних сил. Всім партіям було надано місячний термін для приведення своїх нормативних документів у відповідність до вимог цього Закону, але КПУ не узгодила свій статут з цим нормативно-правовим актом, що дало всі підстави заборонити політичну силу. Так, згідно з п.3 статті 3 Закону про декомунізацію у разі невиконання політичними партіями його вимог їх діяльність підлягає припиненню в судовому порядку за позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань державної реєстрації юридичних осіб, реєстрації (легалізації) об'єднань громадян⁷.

Слід нагадати, що до занепаду комуністичної ідеології в Україні призвела також прихильність КПУ до недемократичних механізмів впливу на політичну ситуацію, а не лише підтримка Росії та сепаратизму. Парадоксально, але проти КПУ може бути також засто-

вана ст. 436-1 Кримінального Кодексу України, що встановлює кримінальну відповідальність за виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганду комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів. Річ у тому, що у пакеті недемократичних Законів 16 січня (так званих Законів про диктатуру), спрямованих на придушення протестів в Україні на початку 2014 року, КПУ провела Закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму» №729-VII, який доповнив Кримінальний Кодекс України новою статтею №436-1, що встановлювала відповідальність (штраф та/або позбавлення волі на строк до двох років) за публічне заперечення чи виправдання злочинів фашизму проти людяності, вчинених у роки Другої світової війни, зокрема злочинів, здійснених організацією «Вафен-СС», підпорядкованими їй структурами, тими, хто боровся проти антигітлерівської коаліції і співпрацював з фашистськими окупантами, а також пропаганду неонацистської ідеології, виготовлення та (або) розповсюдження матеріалів, у яких виправдовуються злочини фашистів і їх прибічників⁸. Ця зміна офіційно була начебто спрямована на протидію поширення фашизму, однак реально на заборону діяльності правих, націоналістичних партій. Тепер ця ж сама, але змінена в ході декомунізації, стаття №436-1 ККУ є підставою для притягнення до відповідальності самої Комуністичної партії України.

Науковці нищівно критикували недемократичні ініціативи КПУ в пакеті Законів 16 січня. «Неможливо уявити запровадження настільки дискримінаційного закону в європейській, демократичній, поліетнічній державі, якою проголошує себе Україна, адже подібні ініціативи суперечать принципам рівності, плюралізму та етнополітичної стабільності», - наголошував С. Асланов⁹.

Антиукраїнська, недемократична діяльність партії, її співпраця з державою-агресором призвели до остаточного падіння рейтингу політичної сили. Наразі найактивнішими у своїй політичній діяльності комуністи залишаються лише не окупованих територіях, не підконтрольних Україні. Так, 11 жовтня 2015 року в окупованому проросійськими бойовиками Донецьку комуністи нелегітимної ДНР вийшли на мітинг на підтримку керівництва терористичної організації ДНР і так званого "донецького народу». Безумовно саме не-

гнучка антиукраїнська політична позиція змусила український електорат переоцінити своє ставлення до Компартії.

КПУ брала участь у парламентських виборах 2014 року, проте не пододала 5% бар'єру і втратила статус парламентської політичної сили. Партія намагалася реабілітувати себе, задекларувавши об'єднання з Прогресивною соціалістичною партією, Робочою партією, партією "Київська Русь" у всеукраїнське громадське об'єднання "Ліва опозиція". Однак відповідно до вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки») політична сили була позбавлена можливості взяти участь у місцевих виборах 25 жовтня 2015 року. Голова КПУ П. Симоненко заявив, що партія не планує змінювати назву, символіку та партійні документи для виконання Закону про декомунізацію.

Міністерство юстиції на підставі вищезгаданого нормативно-правового акту прийняло рішення про те, що всі чотири комуністичні партії України (Комуністична партія, Комуністична партія (оновлена), Комуністична партія робітників та селян, а також Комуністична марксистсько-ленінської партія) втрачають право бути суб'єктом політичного та виборчого процесу¹⁰. Однак комуністичні партії залишилися у статусі юридичних осіб до рішення суду, яким їх реєстрацію має бути скасовано. Міністерство юстиції обіцяє довести процес заборони всіх компартій до логічного завершення та прийняття відповідного судового рішення.

Лідер КПУ у відповідь на рішення української влади заявив, що комуністи таки знайдуть варіанти участі у виборах до місцевих рад. "Не будемо змінювати назву партії і статут через так звані декомунізаційні закони. Це правовий безлад і беззаконня, ми будемо боротись проти цього", - наголосив П. Симоненко¹¹. Але після напруження і застосування ефективної законодавчої бази, спрямованої для обмеження дестабілізаційного впливу комуністичної ідеології на українське суспільство, КПУ вже не змогла взяти участь у виборах та повернути втрачені політичні позиції.

Сепаратистська, проросійська, в радянському стилі недемократична діяльність КПУ в Україні призвела до остаточного краху комуністичної ідеології в Україні і в найближчому майбутньому може завершитися остаточною заборonoю всіх політичних партій, які її

дотримуються. Якщо владу і можна було б запідозрити в елементах політичного тиску, то громадянське суспільство, саме в межах якого розпочалася декомунізація у вигляді повалення пам'ятників діячам-комуністам, нищення комуністичної символіки – аж ніяк. Влада лише легалізувала, імплементувала стихійну декомунізацію, що охопила всю Україну, в правове поле, що відповідає очікуванням електорату та викликам сепаратизму національній безпеці. Очевидно, що український виборець вже не потребує комуністичної ідеології для захисту своїх інтересів, яку вважає застарілою, радянською, несучасною, неєвропейською, антиукраїнською про що свідчить катастрофічне падіння політичного рейтингу КПУ.

1. *Симоненко* перед допитом в СБУ підтримав територіальну цілісність України [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – Режим доступу : http://dt.ua/POLITICS/simonenko-pered-dopitom-v-sbu-pidtrimav-teritorialnu-cil-isnist-ukrayini-168990_.html. 2. *Члени ПР та КПУ є 5-ю колоною в Україні*, - Соболєв [Електронний ресурс] // INTV. – Режим доступу : <http://intvua.com/news/84729-chleni-pr-ta-kpu-ye-5-yu-kolonoyu-v-ukrayin-sobolyev-vdeo.html>. 3. *Валентин Наливайченко: «Усі злочини Кремля та їхніх терористів на території України ми документуємо для трибуналу в Гаазі»* // День. – 2015. – №56. – С. 5. 4. *Мінюст просить суд заборонити КПУ* [Електронний ресурс] // УНІАН. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/937217-minyust-prosit-sud-zaboroniti-kpu-onovleno.html>. 5. *Про політичні партії в Україні* : Закон України // ВВР України. – 2001. – № 23. – Ст.118. 6. *ГПУ і СБУ перевіряють громадські об'єднання на предмет підтримки тероризму* [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2014/08/8/7034359/>. 7. *Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки* : Закон України // Відомості Верховної Ради. – 2015. – №26. – Ст. 219. 8. *Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за заперечення чи виправдання злочинів фашизму* : Закон України (втратив чинність) // ВВР України. – 2014. – №22. – Ст. 809. 9. *Асланов С. Особливості дестабілізації етнополітичної ситуації в Україні: заборона ідеологій* / С. Асланов // Держава і право. – 2014. – №63.– С. 330. 10. *Комуністів не пустили на місцеві вибори* [Електронний ресурс] // BBC Ukrainian. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/09/150911_election_communist_party_vc/ 11. *Компартію позбавили права брати участь у виборах* [Електронний ресурс] // BBC Ukrainian. – Режим доступу : http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/07/150724_communist_party_ban_udt_vc

Yavir Vira. The crash of Communist Ideology in Ukraine: banning of the Communist Party of Ukraine

In the context of analysing the evolution of the ideological spectrum of the Ukrainian party system the transformation of the role of communist ideology in Ukrainian politics and society on the example of the Communist Party is studied. This political party lost its rating (status of parliamentary party) and the status of participants in the electoral and political process because it had taken anti-Ukrainian position in the ethnopolitical conflicts in the East of Ukraine, supporting separatism.

The representatives of the former government - Party of Regions and the Communist Party have repeatedly resorted to separatist actions - incitement to violate the territorial integrity of Ukraine and directly to separatist activities. The leader of the Communist Party, P. Simonenko repeatedly on Russian TV channels dared statements that contained calls to the violation of the sovereignty and territorial integrity of Ukraine. However it was not an easy matter to punish him in a democratic society. After all, freedom of speech and expression is guaranteed by the legislation of Ukraine as democratic, legal state and it is one of the constitutional principles underlying the protection of human rights in Ukraine.

Thus, in Ukrainian legislation there was a conflict between the protection of human rights that is the priority in a democratic society and national security of the state. Taking to attention the degree of separatism threats to the national security of Ukraine, the Prosecutor General's Office opened a criminal case against the leader of the Communist Party for calls to the overthrow of the constitutional order.

So law enforcement agencies have chosen to ban political parties that support the separatist activities and prosecution of individuals whose criminal activity is obvious and evident not only in calls for separatism. The law enforcement authorities have enough evidences that the leadership of the Communist Party directly supported the annexation of the Crimea and creating self-proclaimed LPR DPR.

GPU decided to check other parties if they are involved in separatism or not: prosecutor gave orders to check all the parties whose actions aimed at inciting ethnic and religious hatred, calls to the division of territorial integrity and other separatist manifestations. Legal procedure of the party liquidation was very difficult because the law was applied in a way in order not to pressure on political parties.

Finally, political party can be banned only by court order. But the procedure of the party banning and liquidation was simplified by adopting law "On the condemnation of Communist and National Socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and prohibition of their symbols propaganda"), according to which communist and nazi symbols in Ukraine were forbidden.

Ministry of Justice formed a special committee, authorized to provide legal opinions on the charter and program documents of political parties. All parties were given one month to align its regulations with this law, but the CPU refused that gives reasons to ban a political party.

It is necessary to remind that to the crash of communist ideology in Ukraine also contributed CPU favour to undemocratic mechanisms of influence on the political situation, not just the support of Russia and separatism. But taking part in sep-

aratist manifestations was the main reason, of course. Anti-Ukrainian activity of political party, its cooperation with the aggressor led to the fall of the political party rating. Currently, the most active in their political activities communists are only on occupied territories outside the control of Ukraine.

Communist Party participated in 2014 parliamentary elections, but did not overcome the 5% barrier and lost its status as a parliamentary political party. It was forbidden to participate in local elections on the basis of decommunization law. In a 24 July 2015 decree based on the decommunization laws the Ukrainian Interior Ministry liquidated the Communist Party of Ukraine, Communist Party of Ukraine (renewed) and Communist Party of Workers and Peasants' right to participate in elections. Separatist, pro-Russian, Soviet-style democratic activity of the Communist Party in Ukraine led to the final crash of communist ideology in Ukraine. Ukrainians proved they do not need such ideology no longer by destroying communist epoch's monuments.

Key words: communist ideology, party system, political party.

УДК 321.02

М. В. СПИВАК

ІДЕОЛОГІЧНА ТЕНДЕНЦІЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖЕННЯ У СУЧАСНОМУ ПОЛІТИКУМІ

Розглядається питання запровадження ідеології здоров'язбереження в Україні. Зазначається, що цей світогляд, має об'єднати політичних, релігійних, наукових, культурних і просвітницьких діячів в єдиному прагненні зберегти природне існування людини. Наголошується, що в літературі поява нового світогляду – здоров'язбереження, є закликом для всього українського суспільства. Зроблені висновки про головні цінності ідеології здоров'язбереження.

Ключові слова: здоров'язбереження, ідеологія, стратегія, здоров'я, політика, цінності.

Спивак М.В. Идеологическая тенденция здоровьесбережения в современном политикуме

Рассматривается вопрос внедрения идеологии здоровьесбережения в Украине. Отмечается, что это мировоззрение, должно объединить политических, религиозных, научных, культурных и просветительских деятелей в едином стремлении сохранить природное существование человека. Отмечается, что в литературе появление нового мировоззрения – здоровьесбережения, яв-

ляється викликом для всього українського общества. Сделаны выводы о главных ценностях идеологии здоровьесбережения.

Ключевые слова: здоровьесбережение, идеология, стратегия, здоровье, политика, ценности.

Spivak Marina. Ideological trend of health care in modern politics

The article discusses the introduction of the ideology of health care in Ukraine. It is noted that this worldview to unite the political, religious, scientific, cultural and educational leaders in a common effort to preserve the natural environment. It is noted that in the literature the emergence of a new worldview – of health care, is a challenge to the entire Ukrainian society. The conclusions about the core values of the ideology of health care.

Key words: health care, ideology, strategy, health, politics, values.

Формування нової ідеології зміцнення здоров'я постає як завдання, без вирішення якого суспільство може понести досить помітні й невідторні втрати людського потенціалу, що поза всяким сумнівом негативно позначиться на виробничій інфраструктурі, добробуті, якості життя та культурі.

Аналіз цієї проблематики є актуальним і невідкладним завданням сучасної політологічної думки, тому що здоров'я належить до першочергових, непересічних цінностей людини. Збереження здоров'я, дотримання здорового способу життя вважається найбільш вагомим нормою загальної культури людини цивілізованого суспільства.

У даний час доводиться констатувати відсутність наукових праць політологічного змісту, що висвітлюють питання ідеології здоров'язбереження. У той же час ефективно вирішення проблеми здоров'язбереження можливе лише на основі міждисциплінарного підходу, що розробляється у рамках філософії, медицини, психології, педагогіки, права, генетики, економіки, управління. Свої наукові внески у формування ідеології здоров'язбереження зробили О. Т. Марків, О.О. Яременко, Р.Я. Левін, О. А. Федько, Я. Ф. Радиш.

Аналіз досліджень показує, що у сучасному соціумі відсутня ідеологія здоров'язбереження, що є однією з актуальних соціальних проблем, що і спонукало до написання статті. Тенденція здоров'язбереження є соціальною, політичною, морально-ідеологічною.

Ідеологія як певна система філософських, наукових, художніх, моральних, правових, політичних, економічних, соціологічних цін-

ностей і знання про світ, соціум, людину об'єктивно притаманна суспільному життю, лежить в основі формування і розвитку суспільства й особистості. Вона дає уявлення про місце і роль людини у світобудові, сенс її життя, про найкращий устрій майбутнього суспільства і т.ін. Ідеологічні знання і цінності організовують, регулюють, спрямовують й інтегрують діяльність людей в духовній, політичній, економічній, соціальній і сімейно-побутовій сферах життя, об'єднують країни з однотиповою ідеологією в цивілізації, забезпечують цілісність соціосфери в цілому. Ідеологічна структура, таким чином, є визначальною силою функціонування і розвитку всіх систем соціосфери. Яка ідеологія, таке й суспільство, що засноване на цій ідеології. Динамічно розвивається те суспільство, яке має ідейний стрижень, зрозумілий кожному громадянину. І якщо ідеологічна структура руйнується, а замість неї нічого не виникає, то суспільство стагнує, а потім розкладається, перетворюючись у кримінальне утворення з деградованими індивідами, які перебувають на стадії не лише духовного, а й фізичного виродження¹.

Практика доводить, що й демократичне суспільство не може позбутися ідеології, оскільки суспільство неоднорідне. Інша справа, що завдання і функції ідеології в демократичному суспільстві суттєво відрізняються від функцій ідеології репресивної системи. Провідна парадигма сучасної цивілізації полягає не в монополії на істину та ідеологічний диктат. Сутність її у вияві багатоманітності форм інтелектуального, духовного та політичного мислення.

Сучасна концепція здорового способу життя передбачає відповідальність держави, громади, окремої особи, що стосується збереження і зміцнення здоров'я оптимізації умов праці, побуту, відпочинку та особистої поведінки.

Здоров'я, будучи абсолютною людською цінністю, є водночас основним правом людини, а збереження його – найважливішим обов'язком держави і особистості².

Феномен здоров'я у сучасному соціально-культурному дискурсі на рівні політичної організації суспільства відіграє визначну роль: зрозуміло, що здоров'ям держава із кожним днем переймається дедалі більше, накладаючи при цьому дедалі більше законодавчо затверджених обов'язків на безпосередніх носіїв того чи іншого стану здоров'я. Така ситуація є зайвим підтвердженням загальноцивіліза-

ційної тенденції до підвищення цінності здоров'я в її фундаментально-термінальному вимірі як наслідку підвищення цінності людського життя, що знаходить своє відображення і в рамках політичної ідеологізації практики здорового способу життя. Поряд із цим, Н.Б. Волоненко, О.І. Богатов, Ю.В. Кулявець застосовуючи структурно-функціональну парадигму Парсонса, вважають, що політика відображає соціетальний рівень цілепокладання, вказуючи загальнобажану траєкторію руху суспільних процесів. Адаптування ж ідеології здорового способу життя як задекларованого напряму політичного регулювання відбувається за рахунок ринкових механізмів. Тому важливий аспект аналізу ідеології здорового способу життя – це розгляд її з точки зору ринкової стратегії. У цьому випадку ціла ідея здорового способу життя, у рамках сучасного дискурсу культури здоров'я, виступає як деякий бренд, функціонування якого здійснюється за всіма законами ротації попиту та пропозиції³.

Говорючи про здоров'я нації, ми вважаємо здоровий спосіб життя одним із напрямів державної політики. Здоровий спосіб життя можна визначити як цінність здоров'я, втілену в ідеології; це та логіка, ідеологічна база, що зумовлює й уможлиблює конкретно-біографічне втілення цінності здоров'я у формі стилю життя. Як ідеологія вона знаходить своє відображення у політичних ініціативах, освітніх програмах і ринкових стратегіях сучасного суспільства, будучи умовою функціонування та принципом структурування практичної індивідуальної поведінки.

Відповідно до сучасного уявлення про індивіда як творця власного здоров'я, категорія стилю життя виходить на перше місце серед факторів, що чинять вплив на стан здоров'я. При цьому, як наголошує О.О. Пахолок, культура внутрішнього локусу контролю здоров'я вимагає регулятивної основи, роль якої, власне, і бере на себе ідеологія здорового способу життя. Вона є реакцією на цивілізаційну потребу в реалізації принципу внутрішнього локусу контролю здоров'я, а також виступає підґрунтям для формування особливої етики – стилю життя, орієнтованого на здоров'я⁴.

Аудит національних і регіональних систем охорони здоров'я нині передбачає аналіз соціально-економічних стратегій інших галузей життєдіяльності суспільства. За досвідом такий підхід щодо забезпечення високого рівня здоров'я населення можливий при усві-

домленні поняття цінності здоров'я в усіх проявах життєдіяльності суспільства, тобто при панівній ідеології здоров'я людини в країні, і створенні міжгалузевих механізмів забезпечення здорової життєдіяльності.

На сучасному етапі розвитку людської спільноти збереження здоров'я забезпечують усі сфери життєдіяльності за головної умови якщо вони керуються в своїй діяльності завданням або більш широко ідеєю збереження здоров'я.

Ідеологія здоров'я означає, по-перше, яку питому вагу займає здоров'я як суспільна цінність у свідомості людей, в політиці державного управління та різних галузях діяльності; по-друге, наскільки значимість індивідуального і громадського здоров'я виражена у різних формах суспільної свідомості політиці, моралі, праві, освіті, мистецтві, ЗМІ тощо⁵.

Разом з тим, науковці зазначають, що визнання цінності і значущості здоров'я ще не означає існування ідеології здоров'я, якщо ці ідеї не просякли в усі сфери життєдіяльності суспільства, якщо немає попиту на здоров'я і інші важелі підтримки високого рівня здоров'я і тривалості життя популяції.

В Україні перехідного періоду слід відмітити значне зниження не тільки рівня здоров'я населення, але й визнання його як реальної життєвої цінності. Аналогічний процес в економіці визначають як інфляцію, що характеризується підвищенням цін і знеціненням грошей, тобто падінням платоспроможності населення. Проекція широко відомого економічного явища на галузь охорони здоров'я дозволяє констатувати, що в Україні перехідного періоду спостерігається практично знецінення такої важливої категорії суспільства, як здоров'я нації⁶.

Як вказує О.Т. Марків, «для формування здорового суспільства потрібно, щоб більшість його членів усвідомлювали ідеологію збереження здоров'я, а соціально-політична, наукова та освітянська еліта мають стати фундатором соціальних норм, призначених зберігати здоров'я. Здатність до збереження здоров'я розглядається як основа буття людини, де основним є усвідомлення важливості здоров'я, здорового способу життя для цієї життєдіяльності особистості, це характеристики, особливості, які спрямовані на збереження

фізичного, психічного, соціального, духовного здоров'я – свого та оточуючих»⁷.

Сповідування ідеології здорового способу життя передбачає зміну ставлення індивідуума та суспільства до стану особистого (а через нього і суспільного) здоров'я⁸.

Курс на всебічне сприяння індивідуальному і суспільному здоров'ю, обраний державними і громадськими організаціями управління в розвинених країнах, продиктований вимогами, які висуває сучасність перед суспільством. Чотири історичні етапи формування сучасного здорового способу життя вплинули на формування ідеології збереження здоров'я. «Звіт Лалонда» (1974 р.) – початок першого етапу сучасної історії формування здорового способу життя. Значний внесок у розроблення всесвітньо визнаної концепції здоров'я і його зміцнення мало європейське регіональне бюро (СРБ) ВООЗ. Оттавська хартія – подія, що започаткувала другий етап сучасної історії формування здорового способу життя. З ідеології Оттавської хартії випливає, що одним з ключових понять діяльності щодо поліпшення здоров'я людей стає поняття здорового способу життя. За Оттавською Хартією виокремлюють п'ять напрямів формування здорового способу життя, одним з яких є формування сприятливої для здоров'я державної політики. Джакартська конференція (1997 р.) третій історичний етап формування здорового способу життя, на якому було проаналізовано досвід попереднього двадцятиліття, визначено наявні здобутки й прорахунки, ідентифіковано нові виклики часу, які зумовлюють особливості діяльності щодо покращення здоров'я населення світу, спрямованої у XXI століття⁹, четвертим етапом став 14-ий Європейський форум охорони здоров'я в Бад-Гофгаштайні (Австрія, 6 жовтня 2011 р.) на якому відбулася презентація «Здоров'я-2020 – нової стратегії для нової ери», мета якої – «значно поліпшити здоров'я і підвищити рівень благополуччя населення, скоротити нерівності щодо здоров'я, зміцнити громадську охорону здоров'я та забезпечити наявність систем охорони здоров'я, які орієнтовані на потреби людей і характеризуються високою якістю допомоги та дотриманням принципів загального охоплення населення, соціальної справедливості та стійкості». Основними стратегічними цілями у сфері охорони здоров'я згідно зі стратегією ВООЗ «Здоров'я-2020» визначені: реформування си-

стеми медичного обслуговування; підвищення якості та доступності медичної допомоги дітям та матерям із впровадженням новітніх технологій; зниження рівня захворюваності та смертності населення від усіх хвороб, забезпечення профілактичного спрямування охорони здоров'я та пропагування здорового способу життя; створення сприятливого регуляторного середовища для підприємництва та безпеки здоров'я громадян; удосконалення кадрової політики та інноваційний розвиток медичної науки¹⁰.

Формування здорового способу життя ґрунтується на кількох основних ідеях, з яких складається певна ідеологія. Перша ідея – пріоритет цінності здоров'я у світосистемі цінностей людини. Друга ідея – розуміння здоров'я не тільки як стану відсутності захворювань або фізичних вад, а ширше – як стану повного благополуччя. Третя – це ідея цілісного розуміння здоров'я як феномену, що невід'ємно поєднує його чотири сфери – фізичну, психічну, соціальну і духовну. Четверта ідея полягає в тому, що відповідальність за своє здоров'я несе, передусім, сама людина, але також держава і суспільство відповідають за здоров'я населення¹¹.

Основа ідеології формування здорового способу життя полягає у визнанні пріоритету цінності здоров'я в світоглядній системі цінностей людини і потребі відповідного виховання; розумінні здоров'я не лише як відсутності захворювань, а як фізичного, психічного, духовного і соціального благополуччя; ставленні до здоров'я як цілісного феномену, що поєднує чотири сфери – фізичну, психічну, соціальну і духовну; визнанні того, що відповідальність за здоров'я несе сама людина, а також її оточення, держава і суспільство; розумінні того, що рівень розвитку і стан системи охорони здоров'я зумовлює лише близько 10% загального впливу на здоров'я, а найбільше – близько половини – зумовлене чинниками способу життя¹².

Здоровий спосіб життя об'єднує все, що сприяє виконанню людиною професійних, громадських і побутових функцій в оптимальних для здоров'я умовах і виражає зорієнтованість діяльності особистості у напрямі формування, збереження і зміцнення свого здоров'я. Під здоровим способом життя зазвичай розуміємо усвідомлене, відповідальне, активне ставлення до власного здоров'я, метою якого є формування, збереження і зміцнення всіх складових здоров'я¹³.

Сучасне українське суспільство потребує нової здоров'язбережувальної парадигми здоров'я. Нова політика держави повинна узагальнити накопичений досвід та сформулювати новий підхід творення й збереження здоров'я. Вона виникла як відповідь на суто практичні потреби оздоровлення суспільства та його громадян. Здоров'язбережувальна парадигма суспільного та індивідуального здоров'я людини, народу, нації повинна включати зміну векторів економічного розвитку.

Центральну проблему політики здоров'язбереження становить ставлення до індивідуального здоров'я та виховання культури здоров'я в процесі індивідуального розвитку особистості. В цьому аспекті важливим є зміна мислення людини по відношенню до себе і оточуючих.

Створення такої стратегії, охоплює широке коло проблем політики, економіки, екології і використання ресурсів країни, а тому потребує зусиль урядових установ та інших зацікавлених сторін, що мають бути спрямованими на вивчення й оцінку здоров'язбережувального багатства України і факторів, які на нього впливають, з тим, щоб як найраціональніше і довічно використовувати ці багатства.

Об'єднання зусиль в країні в галузях економіки, політики, техніки, науки, культури і освіти в інтересах збереження здоров'я на обґрунтованому рівні можливе, якщо ця ідея оволодіє усіма громадськими об'єднаннями і їх колективний розум та організована праця зосередяться на її втіленні в життя. Найважливішою проблемою сучасності є зміна світогляду всього людського суспільства. Порозуміння можливе лише на основі спільної ідеї, ідеології, світогляду. Світогляд має допомогти кожній людині нашої держави усвідомити, що тільки спираючись на нього кожен може продовжити своє життя і життя близьких, зробити його комфортним і безпечним за рахунок здоров'язбережувальних технологій. Ця ідеологія, чи світогляд, має об'єднати політичних, релігійних, наукових, культурних і просвітницьких діячів в єдиному прагненні зберегти природне оточення людини. В літературі поява нового світогляду – здоров'язбереження, є закликом для всього суспільства. Ця ідеологія розглядається, як альтернативна усім будь-яким коли-небудь існуючим, адже в її основі закладена цінність людини, виду *Homo sapiens*.

Головне в цій ідеології спиратися на три вселюдські цінності: 1) демократію як найкращу форму політичної організації суспільства; 2) динамічний вільний ринок як найкращу форму його економічної організації; 3) самосвідомість людей, які відчують себе частиною світової цивілізації.

Національна стратегія здоров'язбереження повинна бути інтегральною частиною єдиного національного плану сталого розвитку України.

1. *Козловець М.А.* Ідеологія як фактор консолідації суспільства. [Електронний ресурс] / М.А. Козловець. – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/7172/97/> 2. *Волоненко Н.Б.* Ідеологія здоров'я в рамках викладання дисципліни «Безпека життєдіяльності» [Електронний ресурс] / Волоненко Н.Б., Богатов О.І., Кулявець Ю.В. – Режим доступу : <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0> 3. Там само. – С. 109. 4. *Пахолок О.О.* Ідеологія здорового способу життя як нормативна база сучасної культури здоров'я / О.О. Пахолок // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2012. – Вип. 56. – С. 104-112. 5. *Особливості формування здорового способу життя молоді в Україні перехідного періоду* [Електронний ресурс] / [О. Вакуленко, Л. Жаліло, Н. Комарова, Р. Левін, І. Солоненко, О. Яременко]. – Режим доступу : <http://www.health.gov.ua/Publ/conf.nsf/0/055a6cdfafd702b1c2256ddc003a57e8?OpenDocument> 6. Там само. 7. *Марків О. Т.* Здоров'я людини як фундаментальна цінність культури / О. Т. Марків О.Т. // Гілея. Філософські науки. – 2009. – Вип. 27. – С. 176-182. 8. *Мартинів О.М.* Аналіз стану готовності студентів до здорового способу життя як показника здоров'язбереження / О.М. Мартинів // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». – Вип. 28. С. 100-103. 9. *Романова Н. Ф.* Становлення та розвиток політики здорового способу життя [Електронний ресурс] / Н.Ф. Романова // Вісник ХДАК. – 2014. – Вип. 45. – Розділ 3. Педагогіка. – Режим доступу : <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/v45/38.pdf> 10. *Линник С.О.* Напрями реформування вітчизняної галузі охорони здоров'я в контексті реалізації завдань стратегії ВООЗ «ЗДОРОВ'Я-2020» / С.О. Линник // Вісник Чернігівського Державного технологічного Університету. Державне управління. – 2013. – № 1 (64). С. 342-348. 11. *Яременко О.О., Левін Р.Я.* Ідеологія і основні принципи формування здорового способу життя [Електронний ресурс] / О.О. Яременко, Р. Я. Левін. – 2005. С. 61-75. – Режим доступу : <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/4.2005/61-75.pdf> 12. Там само. – С. 65. 13. *Федько О.* Здоровий спосіб життя як цінність: проблеми формування. [Електронний ресурс] / О. Федько. – Режим доступу : <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13029/30-Fedko.pdf?sequence=1>

Spivak Marina. Ideological trend of health care in modern politics

The relevance of the article lies in the fact that in the modern social life of the society and the state a special status to gain ideological processes. Understanding the role, place and importance of ideology requires a comprehensive analysis which can be done only through the participation of academics from different fields: historians, economists, politicians, lawyers, psychologists, art historians and the like. No exception is the issue of the health ideology.

The author notes that modern Ukrainian society needs a new paradigm espi-ri-ualidad health health. New state policy should incorporate the lessons learned and to formulate a new approach to the creation and preservation of health. It originated as a purely practical response to the needs of rehabilitation of society and its citizens. Health sberegatelyny the paradigm of public and individual health, the nation should include the change of the vectors of economic development.

The Central problem of health policy is relevant to individual health and nurturing health culture in the process of individual development. In this aspect, important is the change of human thinking in relation to themselves and others.

The creation of this strategy, covers a broad range of policy issues, Economics, the environment and natural resources of the country, and therefore requires the efforts of government agencies and other stakeholders, should be directed to the examination and evaluation of health espi-ri-ualidad wealth of Ukraine and factors that influence it, in order for life more rational and to use these resources.

Combining efforts in the country in the fields of Economics, politics, technology, science, culture and education in the interests of the health at a reasonable level is possible if this idea will take over all voluntary associations and their collective intelligence and organized work will focus on its implementation. The most important challenge of our time is the changing mentality of human society. Understanding is possible only on the basis of common ideas, ideology, and worldview. Worldview must help each person in our state to realize that only by relying on him every may extend your life and the lives of loved ones, to make it comfortable and safe at the expense of health-saving technologies. This ideology, worldview, and to integrate political, religious, scientific, cultural and educational leaders in a common effort to preserve the natural environment. In the literature the emergence of a new worldview – of health care, is a call for the whole society. This ideology is regarded as all any alternative ever existing, because it is based on the value of human, Homo sapiens.

The author makes conclusions that the main thing in this ideology be based on three universal values: 1) democracy as the best form of political organization of society; 2) dynamic free market as the best form of economic organization; 3) identity of people who feel part of the world civilization.

It is noted that the national strategy of health care should be an integral part of the unified national plan of balanced development of Ukraine.

Key words: health care, ideology, strategy, health, politics, values.

В. М. Али Оглу МАМЕДЗАДЕ

РАЗВИТИЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ В XX ВЕКЕ

Анализируются особенности развития демократических принципов в Азербайджане от начала XX века и до сегодня.

Ключевые слова: демократия, демократические принципы, республика, партия, парламент.

Мамедзаде В.М.Али Оглу. Розвиток демократичних принципів в Азербайджані у XX сторіччі

Аналізуються особливості розвитку демократичних принципів в Азербайджані від початку XX сторіччя по теперішній час.

Ключові слова: демократія, демократичні принципи, республіка, партія, парламент.

Mamedzade V.M.Ali oglu. The development of democratic principles in Azerbaijan in the twentieth century

The features of democratic principles in Azerbaijan since the beginning of the twentieth century to the present.

Key words: democracy, democratic principles, the republic, the party parliament.

Современное состояние мировой политической системы свидетельствует о том, что страны мира, в том числе и Азербайджанская Республика, в основном сделали свой окончательный выбор в пользу демократии.

Если взглянуть на социально-политические процессы, протекавшие в Азербайджане на протяжении всего XX столетия, то достаточно наглядно видны и яркие примеры демократического Ренессанса, и долгий период сосуществования в рамках единого тоталитарного пространства.

Серьезным показателем формирования новой буржуазно-демократической культуры в Азербайджане в начале XX века являлось деятельность представителей азербайджанской интеллигенции в Государственной думе России. Национальная интеллигенция вела

борьбу путем осуществления демократических реформ в сфере политики, преобразований в области национального равноправия в условиях монархической Российской империи, лишавшей национальных меньшинства прав и привилегий, присущих демократическим странам Запада¹.

В целом, политическая культура Азербайджана в начале XX века формировалась на фоне осознания общности политических интересов и потребностей азербайджанского народа в условиях его борьбы за свою национальную независимость, выработки общей платформы отношений различных социальных групп и слоев населения к новому политическому строю, сформировавшемуся в период Азербайджанской Демократической Республики (АДР) 1918-1920 гг. Это находило свое выражение в деятельности социально-культурных институтов страны – демократического государства, многопартийного парламента, института права. Носителем и выразителем этой новационной буржуазно-демократической культуры явилась азербайджанская интеллигенция, получившая образование в России и в странах Западной Европы, в том числе ее представители в Государственной думе России, руководители и члены парламента и правительства АДР, а также члены оппозиционных партий, просветители, писатели, публицисты.

Демократические принципы в стране в этот период находили свое воплощение в том, что возникавшие противоречия разрешались демократическими методами, без насилия и авторитарных методов, на основе принципов демократической культуры, верховенства закона, исходя из интересов общества и независимости государства. Одним из важных принципов было признание прав национальных меньшинств, проживавших в Азербайджане, что связывалось с сохранением национально-культурной самобытности и свободы вероисповедания. Серьезное внимание уделялось правовой культуре рабочего класса, обеспечивалось действия рабочего законодательства, гарантировавшего свободный труд.

В этом деле исключительно важную роль был призван сыграть азербайджанский парламента, который по существу явился первой ареной для складывания многопартийной политической системы в АДР. Именно в этом государстве начала формироваться основанная на реальном разделении власти многопартийная, демократическая

политическая система. Хотя советская оккупация сумела приостановить этот процесс, парламент, первая Азербайджанская Республика в целом, положили традицию демократического государственного управления в политической истории азербайджанского народа².

Вместе с тем в этот период имели место субъективные и объективные трудности, обусловленные незрелостью политических партий, отсутствием продуманных политических программ, опыта политической борьбы и сотрудничества в общенациональных интересах, глубоких знаний и навыков в области культуры западной демократии.

Важным шагом в формировании демократической формы управления в стране явилось принятие азербайджанским парламентом Закона, способствовавшего демократизации внутренней жизни республики. Принятое летом 1919 г. «Положение о выборах в Учредительное собрание Азербайджанской Республики» было призвано установить демократическую процедуру выборов путем равного, всеобщего, прямого и тайного голосования. Показателем же приверженности принципам защиты прав и свобод человека и гражданина в стране явился принятый парламентом летом 1919 г. «Закон об азербайджанском гражданстве», признававшим гражданином Азербайджанской Демократической Республики любого поданного бывшей Российской империи, родившегося на территории Азербайджана, без различия его национальности и вероисповедания.

Значительную роль в деле демократизации страны в этот период играли средства массовой информации. Именно через них происходило формирование новой демократической культуры как мировоззренческой и этической основы демократического общества и государства. Не случайно многие принципы, отраженные в деятельности парламента АДР, были заложены в основу формирования уже в середине 90-х годов нового демократического парламента Азербайджанской Республики. Это говорило о том, что азербайджанский парламента 1918-1920 гг., отвечая основным требованиям международно-правовых норм, своей структурой и деятельностью предвосхитил на многие десятилетия образцы современных законодательных органов.

В целом же, происходившие в Азербайджане в начале XX века коренные преобразования в политической и социально-экономиче-

ской жизни, обусловленные переходом к новому, капиталистическому обществу, явились закономерным началом формирования качественно новой, буржуазно-демократической культуры, что, в свою очередь, привело к тому, что Азербайджан превратился, хотя и на короткий исторический срок, в форпост демократии и парламентаризма на мусульманском Востоке.

Однако после установления в Азербайджане в 1920 году нового, советского режима, наступает длительный период в семь десятков лет господства жесткого командно-административного режима, прервавшего традиции демократического развития в стране. Лишь после приобретения независимости Азербайджаном в конце 1991 года создались объективные условия для продолжения, прерванного в 1920 году процесса строительства подлинно демократического общества в Азербайджанской Республике.

Начиная с середины 1993 года новая власть, распутывая сложные узлы политических и социально-экономических проблем и взяв курс на интеграцию в евро-атлантическое пространство, начала строить совершенно иную, в отличие от предыдущего кратковременного «народофронтовского» режима, общественно-политическую и экономическую структуру, приоритетом стал вывод страны из международной изоляции и построение подлинно демократического, гражданского общества.

С 1996 г., после преодоления угроз государственных переворотов, ситуация в стране кардинально меняется. В настоящее время преодолен политический и экономический беспредел, властвовавший в начале 90-х, установлена общественно-политическая стабильность, закладывается базис гражданского общества. Страна усиленными темпами интегрируется в систему европейских либеральных ценностей, укрепляя демократические институты в стране.

В то же время следует отметить, что практически любое современное общество может при определенных условиях обрести демократическую форму правления. Вопрос заключается скорее в том, чтобы сохранить демократию, сделать демократическую форму правления устойчивой. Этого же можно достичь при наличии соответствующей экономической базы.

Поэтому в настоящее время одной из приоритетных задач политической элиты Азербайджана является трансформация экономи-

ческих достижений в фактор формирования нового демократического сознания.

Как показывает опыт становления и развитие азербайджанской государственности в современных условиях, совершенно очевидно, что для трансформационного общества крайне сложно перенять новые поведенческие нормы и стереотипы. Как таковы они формируются по мере изменения социокультурной среды, политических приоритетов и условий благосостояния населения. Иными словами, демократизация вносит новые сегменты в социально-культурную жизнь азербайджанского общества, стараясь изменить ее и вклинить новые поведенческие нормы.

Как показывает опыт стран вставших на путь демократизации общества, в том числе и Азербайджана, весьма важным аспектом является то, что демократические преобразования в государственной и общественной жизни должны стимулировать демократизацию также жизни религиозной. В определенной степени с этим связано осуществление идеи прав человека с религиозными доктринами, проповедуемыми различными вероисповеданиями. Демократия не приемлет насильственного навязывания человеку или социуму религиозного мировоззрения, а также поклонения той или иной религии. Сама же религия имеет возможность превратиться в духовного хранителя гражданских свобод и беспристрастного критика общественно-политических перемен с точки зрения их соответствия морали и справедливости, понимаемых не только в религиозном, но и в общедемократическом контексте. В Азербайджане, отделенные от государства различные религиозные конфессии – мусульманская, православная, иудейская, католическая и др. имеют все возможность для свободной деятельности.

Проблема конструктивной оппозиции, за исключением наличия как правило нескольких «квази» групп, является одной из самых актуальных в транзитных демократиях, в том числе и в Азербайджане. У этой проблемы есть как объективные, так и субъективные аспекты. В целом, отсутствие реальной демократической оппозиции весьма отрицательно сказывается в политической жизни страны. В Азербайджане переход за последние годы к мажоритарной избирательной системе явилось попыткой развить политическую конкуренцию, активизировать деятельность оппозиции на местах.

В целом же, без должной оппозиции, без сильного политического конкурента, без умелой и выверенной, но конструктивной критики, а не разрушительного радикализма, демократия не всегда эффективна.

В Азербайджане с каждой избирательной кампанией накапливался положительный опыт в демократизации выборов, хотя в этом деле и имеются определенные проблемы. В их устранении содействие стране оказывается европейскими структурами – Советом Европы, ПАСЕ и др. Не исключено, что в будущем, когда восстановится территориальная целостность Азербайджанской Республики и в стране сформируется партийная система европейского типа, избирательная система будет полностью соответствовать европейским стандартам.

За последние годы в Азербайджане было реализованы демократические реформы – также и в судебной системе, в частности, был создан Конституционный суд, как высший судебный орган республики³.

За последние полтора десятков лет в Азербайджане демократия была обозначена приоритетом динамичного развития государства и общества, которая предполагала возможность модернизации национального политического и экономического пространства. Модернизация в Азербайджанской Республике была призвана решить следующие основные задачи:

- во-первых, обеспечить гражданскую солидарность и совершенствовать демократические институты и традиции, а также сформировать внутриобразующие социальные системы;

- во-вторых, создать эффективную и прочную экономическую систему и включить ее в общеевропейскую структуру;

- в-третьих, построить прочную социокультурную среду, в которой превалирует азербайджанство, как основная национальная идея.

Претворение в жизнь этих трех задач, являющихся первоочередными в национальной стратегии развития позволило стране достичь значительных успехов в решении социально-экономических задач, которые, в свою очередь, способствовали решению важнейшей социально-экономической задачи - снижению уровня бедности в стране. Реализация крупных международных трубопроводных и иных коммуникационных проектов позволили Азербайджанской

Республике в настоящее время превратиться в регионального лидера во всем Южном Кавказе⁴.

В значительной степени внушительные успехи Азербайджана были достигнуты благодаря сильной власти и стремлению сформировать эффективную государственность. Руководство страны главное условие модернизации, перехода к демократии видело в укреплении государственности и государственной дисциплины. Акцент делался на необходимость оценивать события через призму государственных интересов, сформировалось государственное сознание. В то же время эта политика коррелировалась (соотносилась) с осторожным, эволюционным движением в сторону демократии. В переходной период от старой командно-административной системы управления к подлинно демократическому обществу сильная исполнительная власть, сильный законодательный орган - парламент и независимая судебная система могут создать хорошую основу для сохранения стабильности и соответственно принятия демократических решений, которые являются наиболее приемлемым вектором развития Азербайджанской Республики.

В то же время, идея сильной власти в Азербайджане – это вовсе не идея всевластного бюрократического аппарата, а напротив – это властность политического класса, сформированного нацией из национально мыслящих людей, имеющих волю подчинить себе чиновничий аппарат, утверждая идеалы нации в области государственного строительства и общественно-демократического устройства.

Именно благодаря централизации власти в Азербайджане удалось создать национальную государственность, опирающиеся на принципы независимости, которая, в свою очередь, была отправной точкой формирования институциональной демократии. Президент Азербайджанской Республики Г.А.Алиев считал, что процесс трансформации в демократию, в свою очередь, является важным этапом развития государственности.

Все это позволяет уверенно трансформировать Азербайджан в русло устойчивой демократии, что будет представлять основной ориентир общественно-политического развития в последующие десятилетия⁵.

Современная Азербайджанская Республика, унаследовавшая государствообразующий опыт азербайджанского народа за весь пе-

риод XX столетия, олицетворяет собой стремление к построению независимого и подлинно демократического государства.

В современный период Азербайджан прошел три фазы установления демократического режима: в первой, охватывающей период с 1991 по 1993 гг. был достигнут национальный консенсус в том, что будущее страны неизменно связано с демократическим устройством. Последующий второй период – с 1993 по 2003 гг. – характеризуется утверждением демократического режима (принятие Конституции 1995 года, формирование различных демократических институтов и т.п.) В этот период демократия находилась в фазе утверждения и была намечена как главный ориентир общественно-политического развития Азербайджана. И, наконец, третий период, начавшийся с конца 2003 года и продолжающийся до настоящего времени характеризуется как этап стабильного развития общества и государства в направлении окончательного утверждения демократических ценностей в обществе и государстве.

В целом, базовые основы модели дальнейшего развития страны зиждутся на концептуальном триумvirате: Политическая стабильность - экономическое развитие - демократическая модернизация. Являющийся уникальным изобретением человеческой цивилизации - демократия сулит Азербайджану огромную выгоду, прежде всего сохранение государственной независимости и всестороннее развитие страны в условиях современных глобализационных процессов.

1. Агамалиева Н. Азербайджанская Республика. Страницы политической истории. 1918-1920 / Н. Агамалиева, Р. Худиев. – Баку : Сабах, 1994. – 329 с.
2. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920 гг.) : сборник документов. – Баку : Элм, 1998. – 268 с.
3. Азизов Р. К вопросу о конституционно-правовых принципах ограничения прав и свобод человека и гражданина / R. Azizov // Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. – Bakı : Elm, 2006. – 217 с.
4. Азимова Р. Реалии переходного периода и проблема статуса личности / R. Azimova // Личность в процессе демократизации общества. – Баку : Элм, 2001. - С. 8-19.
5. Габиббейли И. Великий лидер Гейдар Алиев и современность / И. Габиббейли // Новосибирский журналист. – 2008. – № 2 (12). – С. 10-11.

Mamedzade V.M.Ali oglu. The development of democratic principles in Azerbaijan in the twentieth century

Political Culture of Azerbaijan in the early twentieth century, was formed against the background of the political awareness of community needs and interests

of the Azerbaijani people in terms of their struggle for national independence, develop a common platform of relations of various social groups and stratum of the population to the new political system, formed in the period of Azerbaijan Democratic Republic between 1918- 1920 years. This is reflected in the activities of social and cultural institutions in the country - a democratic state, a multi-party parliament, the Institute of Law. The carrier and the spokesman of the novation of the bourgeois-democratic culture was Azerbaijani intellectuals educated in Russia and in Western Europe, including its representatives in the State Duma of Russia, leaders and members of parliament and government of the ADR, as well as opposition party members, educators, writers, publicists.

The democratic principles in the country in this period is embodied in the fact that there is a contradiction resolved by democratic methods, without violence and authoritarian methods, based on the principles of a democratic culture, rule of law and the interests of society and the independence of the state. One of the main principles was the recognition of the rights of national minorities living in Azerbaijan, which was associated with the preservation of the national cultural identity and religious freedom. Serious attention was paid to the legal culture of the working class that provides the action of labor legislation, to guarantee the free labor.

In this case, an extremely important role to play Azerbaijan's parliament, which essentially was the first arena for folding multi-party political system of the Azerbaijan Democratic Republic. It is in this country began to emerge based on a real power-sharing multi-party, democratic political system. Although the Soviet occupation was able to stop this process, the Parliament, the first Republic of Azerbaijan as a whole, put the tradition of democratic governance in the political history of the Azerbaijani people.

Key words: democracy, democratic principles, the republic, the party parliament.

ЕЛЕКТРОННІ ПЕТИЦІЇ ЯК ФОРМА ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Досліджено особливості «петицій» взагалі й «електронної петиції» зокрема як форм здійснення демократії. Проаналізовано витoki й генеза «петицій» у демократичних західних суспільствах, а також причини невдалих спроб впровадження електронних петицій в недемократичних та напівдемократичних суспільствах. Розкрито перші здобутки та намічені перспективи розвитку механізму електронних петицій в Україні.

Ключові слова: петиція, електронна петиція, звернення громадян, демократія, електронна демократія.

Улицкая И. И. Электронные петиции как форма электронной демократии: мировой опыт и проблемы его адаптации в Украине

Исследованы особенности «петиции» вообще и «электронной петиции» в частности как форм осуществления демократии. Проанализированы истоки и генезис «петиций» в демократических западных обществах, а также причины неудачных попыток внедрения электронных петиций в недемократических и полудемократических обществах. Раскрыты первые достижения и намечены перспективы развития механизма электронных петиций в Украине.

Ключевые слова: петиция, электронная петиция, обращения граждан, демократия, электронная демократия.

Ulitsky Inna. Electronic petitions as a form of electronic democracy: world experience and problems of its adaptation in Ukraine

In the article the features of «petitions» in general and «e-petition» in particular as forms of democracy were analyzed. The origins and genesis of «petitions» in democratic Western societies and the reasons for failures in the implementation of electronic petitions and half-undemocratic societies were specified.

Done overview the first reveals the achievements and prospects of development outlined mechanism of electronic petitions in Ukraine.

Key words: petition, e-petition applications of citizens, democracy, e-democracy.

Електронні петиції (Е-петиції) за належного й поважного ставлення до них органів публічної влади (адміністрування) є порівняно простою й ефективною формою електронної демократії (Е-демократії).

Більше того, можна з певною категоричністю стверджувати, що у разі, якщо в даній країні не налагоджено порівняно елементарний за способами імплементації механізм Е-петицій, то не може бути жодної мови про впровадження у даній країні більш складних і менш елементарних форм Е-демократії.

У Рекомендаціях Ради Міністрів Ради Європи державам-членам щодо розвитку електронної демократії у п.45 про електронні петиції (клопотання) характеризуються передусім як «електронне висловлення протесту або рекомендацій, звернених до демократичного інституту влади». За посередництвом Е-петицій, - як сказано в зазначеному документі, - громадяни можуть «нав'язати владі дискусію з певних суспільно значимих питань. «Петицію» Рекомендації Ради Міністрів Ради Європи визначають як «індивідуальну або колективну вимогу, звернення, пропозицію, скаргу, прохання, клопотання, яке подається до органу державної влади у письмовій формі»¹.

В Україні існує потрібне правове підґрунтя для реалізації Е-петицій. Передусім йдеться про відповідну статтю Конституції України (ст. 40), яка гарантує громадянам право скеровувати індивідуальні чи колективні письмові звернення до органів державної влади, особисто звертатися до органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, які зобов'язані розглянути звернення й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом термін.

На реалізацію відповідного положення Конституції, невдовзі після її затвердження, було прийнято Закон України «Про звернення громадян» (від 02.10.1996 р.). Щоправда, за 20 років свого існування даний закон багато в чому застарів і потребує або нової редакції, а, можливо, взагалі прийняття іншого нормативного акту у вигляді, наприклад, доповнення до Адміністративно-процедурного кодексу України щодо законодавчого врегулювання процедури реагування або нереагування у відведені законом терміни на звернення громадян.

Порівняно недавно (02.07.2015 р.) було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції», який істотно модернізував чинне законодавство, доповнивши його можливістю подавати Е-звернення й Е-петиції.

Метою даної публікації є порівняльний аналіз політико-правових механізмів забезпечення Е-петицій як ефективних електронних комунікацій між владою й громадянами.

1. Петиції та електронні петиції у недемократичних та напівдемократичних суспільствах

Історично, петиція (лат. *petitio*) – це колективне клопотання (рос. «ходатайство»), звернене до «високого начальства», вповноваженого чи спроможного розв'язати певну суспільно-значиму проблему, до якої привертають увагу ініціатори петиції як офіційного або напівофіційного документа, зазвичай письмового характеру².

В імператорському Китаї подібні клопотання спрямовувались до Бюро передач (Tongzheng), де судові секретарі зачитували їх вголос імператору. Частіше всього такі клопотання стосувались скарг на негідну поведінку імператорських чиновників, яких автори петицій просили відсторонити від виконання обов'язків, пократити тощо.

Цікаво зазначити, що в перші місяці свого існування радянська влада під проводом В.І.Леніна, щоб підкреслити свою позірну демократичність й бажання «радитися» з народом практикувала за китайським взірцем народні паломництва до «вождя», якому «ходоки» передавали народні петиції-клопотання. Привілей організувати цей потік «ходоків» до Леніна випав спеціально уповноваженому секретарю Раднаркому, - М.М.Скрипник, яка згадувала, що частіше всього «ходоками» були селяни, які згодом наполягали на тому, щоб їм видали письмовий документ, який засвідчував би факт перебування на прийомі у вождя. Вочевидь таке посвідчення «ходоки» могли використати вдома як своєрідний мандат на здійснення влади від імені вождя³.

Отже, ефективність чи неефективність неелектронних чи електронних (онлайн-ових) петицій залежить у кінцевому підсумку від того, чи існує насправді в даній країні демократія. Бо в іншому разі

легко дійти висновку, що чинна влада з допомогою петицій лише імітує демократизм, хоча насправді є авторитарною.

Яскравим прикладом такої імітаційної демократії є сучасна Росія, де в 2012 році з гучною помпою було запроваджено Інтернет-проект «Російська суспільна ініціатива» («Российская общественная инициатива» - РОИ). Йдеться про Інтернет-ресурс, на якому громадянин Росії, авторизований через підтримувану державою систему ідентифікації громадян ЕСІА, може висувати різноманітні громадянські ініціативи або ж голосувати за такі ініціативи. Далі ті з цих ініціатив, які набрали до 100 000 голосів, мають розглядатися експертними групами, наділеними правом рекомендувати «народні ініціативи» для розгляду Держдумою⁴.

Історія проекту РОИ пов'язана з публікацією 6 лютого 2012 р. «тимчасовим прем'єр-міністром» РФ Володимиром Путіним (офіційним президентом на той час був Д.А.Медведєв) опублікував у газеті «Коммерсант» статтю «Демократія і якість держави», в якій було запропоновано розглядати в парламенті громадянські ініціативи, що зібрали більше ста тисяч підписів в інтернеті⁵.

Стаття В.В. Путіна мала яскраво виражений ідеологічний характер, а її центральним стрижнем була критика Росії 90-х років, тобто періоду ельцинського правління, коли при владі фактично були олігархи, яких нібито здолав путінський режим. «Ми справилися з олігархією, справимося з корупцією», - обіцяв В.В.Путін⁶.

Початок здійснення РОИ було покладено Указом Президента РФ № 601 від 7 травня 2012 р. «Про основні напрями вдосконалення системи державного управління». Згодом було оприлюднено «Концепцію формування механізму публічного подання пропозицій громадян Російської Федерації з використанням інформаційно-телекомунікаційної мережі Інтернет для розгляду в Уряді Російської Федерації пропозицій, які отримали підтримку не менше 100 тис. громадян Російської Федерації протягом одного року», підписана Головою Уряду Російської Федерації 28 серпня 2012 року.

Проте, у 2015 році, тобто через два з половиною роки існування проекту РОИ, російська преса констатувала повний провал путінського проекту, який виявився «фейковим», оскільки сама російська влада виявилася нечутливою до петицій громадян, поспішивши

виступити з заявами, що саме російське суспільство не зацікавлене, мовляв в Е-демократії⁷.

На думку віце-президента Центру політичних технологій Олексія Макаркина, невдача РОІ пояснюється «історичною ретроспективою та емоціями». Проект РОІ стартував як відповідь на протести ліберально налаштованої громадськості. «Потрібен був варіант, який владу ні до чого не зобов'язував і був би кроком назустріч протестній громадськості»⁸.

Надто ускладнена процедура оформлення та «щільна» фільтрація петицій на офіційному російському порталі петицій «RoI.ru» породила ініціативу користувачів Інтернету у вигляді універсального сервісу зі створення Е-петицій «change.org»⁹. Тут спрощена реєстрація (достатньо адреси електронної пошти), а до кожного облікового запису можна «прив'язувати свої профілі в соціальних мережах.

Найбільш скандального розголосу набула петиція російських громадян, розміщена на порталі «Change.org», скерована проти російських антисанкцій у відповідь на запроваджені Заходом санкції проти Росії у зв'язку з агресією РФ проти України. Йдеться зокрема про знищення російською владою «несанкційних» продуктів іноземного походження. 6 серпня 2015 року в Росії набув чинності президентський указ про знищення продуктів харчування, завезених в країну в обхід ембарго уряду з країн Євросоюзу та інших західних держав, які приєдналися до санкцій проти Росії.

Оскільки сервер сайту «Change.org» знаходиться у США, то передусім сумнів у об'єктивності даних щодо голосування за відміну продуктових антисанкцій висловив офіційний представник російської влади, прес-секретар президента Дмитрій Песков¹⁰. Слідом за представником влади почали обурюватися й демонструвати патріотизм у форми солідарності зі «своїм президентом» представники народу, тобто ініціатори різних петицій, яких не влаштувала дана петиція, скерована проти знищення їди іноземного походження.

Зокрема, одна з користувачок сервісу Change.org, яку журналісти «вирахували» за її акаунтом як Юлію Бойко з Ростова-на-Дону, написала розробникам сервісу «Change.org» 10 серпня 2015 року листа протесту: «Вважаю неприпустимим засуджувати політику свого президента. Цей сайт (тобто «Change.org»). – І.У.) перейшов

усі межі. Не хочу підтримувати американську провокацію проти своєї країни. І прошу усіх вас (тобто користувачів сайту. – І.У.) не голосувати більше на цьому сайті. Жаль, що я виявилася такою недалекоглядною». Заодно користувачка зняла з «Change.org» нею ж ініційовану петицію, яка закликала виплачувати дотації матерям дітей, яким ще не виповнилося трьох років (петиція уже встигла набрати 200 тисяч підписів) й видалила свій профіль. Мова йде про проблему, дійсно значиму для багатодітних сімей в РФ (де є троє й більше дітей), яким впродовж останніх років (починаючи з 2011 року) платили дотацію, яку в 2015 році відмінили в зв'язку з економічними проблемами.

Петиція щодо відміни продуктових антисанкцій, яка стала медіа-приводом для даного скандалу, з'явилася на «Change.org» наприкінці липня 2015 року, тобто незадовго до запровадження самих санкцій. Її ініціювала громадський діяч Ольга Савельєва. В петиції конкретно йшлося про відміну президентського указу про знищення несанкціонованої їди. До Держдуми автор петиції зверталася з цілковито слушною пропозицією ухвалити закон «про безоплатну передачу ввезених товарів і товарів народного споживання, що підлягають знищенню, особливо нужденним категоріям населення». Перші 100 000 голосів петиція набрала впродовж тижня від моменту ініціювання, - до 4 серпня 2015 року. Наступного дня число підписантів подвоїлося. На момент, коли петиція викликала реакцію представників влади й «обуреного народу», вона вже зібрала 350 000 підписів користувачів.

О. Савельєва не обмежилася тільки створенням петиції. В інтерв'ю французькому радіо RFI активістка погрожує В. Путіну, що в разі, якщо він не відкличе свій указ, вона звернеться з позовом до Конституційного суду. Оскільки дії президента є антиконституційними, то, на думку О.Савельєвої, він ризикує втратити свою посаду. Водночас О. Савельєва закликала громадян Росії дзвонити чиновникам, безпосередньо пов'язаним зі знищенням несанкціонованої їди, запустила твіттер з хештеком #недавиеду та іншими хештеками «в тему». Йшлося навіть про жартівливий з першого погляду, але дуже серйозний із суто політичної точки зору сайт-генератор заголовків про «знищення їди». Зрештою, О. Савельєва проголосила

створення руху #недавиду, закликавши брати в ньому участь усіх активістів Росії¹¹.

2. Петиції та електронні петиції в умовах демократії

Перший британський досвід прийняття до розгляду «петицій» припадає на епоху короля Едуарда I (XIX століття), коли презентація клопотання народу часто слугувало пусковою ланкою для створення певних законів. Дійсно демократичного характеру подібні клопотання як найпоширеніша форма протестів і прохань, звернених до британської Палати громад, петиції набули у XVIII- XIX століттях.

Найбільшого розголосу набув рух чартистів (англ. Chartism) — політичний та соціальний рух в Англії від кінця 1830-х й до кінця 1840-х років, який отримав назву від поданої в 1838 році до парламенту петиції під назвою «хартія» або «народна хартія» (1838 a People's Charter).

Головними розробниками Хартії стали лідери Лондонської робітничої асоціації (London Working Men's Association (LWMA) Уїльям Ловетт і Френсис Плейс (William Lovett and Francis Place). Головна вимога петиції була відображена в шести пунктах, які по суті намітили реформу виборчого права:

- наділення виборчими правами всіх чоловіків, старших 21 року (universal manhood suffrage);
- таємне голосування (secret ballot);
- відміна майнового цензу для депутатів (property qualification for becoming a Member of Parliament should be abolished);
- оплачуваність праці депутатів) Members of Parliament should be paid
- однакові виборчі округи (Constituencies should be of equal size);
- річний термін парламентських повноважень (замість тодішнього п'ятирічного).

Отже у вимогах британських чартистів йшлося про загальне, пряме, таємне і постійне виборче право. Інші вимоги чартистів, які мали економічний та соціальний характер, були виражені в їхніх петиціях у менш виражених формах.

Виснажлива боротьба чартистів за реалізації своєї петиції була тривалою й виснажливою й розтяглася в часі на 80-ть років, увінчавшись повним успіхом лише у 1918 році, коли 5-ть вимог чартистів із 6-ти були нарешті затверджені в оновленому виборчому праві

(окрім річної каденції членів парламенту, що було не вигідним пере-дусім з економічної точки зору)¹².

Перша поправка до Конституції США гарантує право народу «на звернення до уряду для задоволення скарг». Різноманітні процедури збору підписів широко використовуються в США претендентами (кандидатами) на зайняття державних посад. Адже, перш ніж потрапити до подібних списків як кандидат, претендент має добитися того, щоб його ім'я з'явилося на сторінках друкованих бюлетенів та інших офіційних матеріалів, пов'язаних з виборами

З сучасної історичної точки зору, петиційний референдум у США на законодавчому рівні почав діяти з 1715 році, коли в американському штаті Массачусетс було ухвалено відповідний закон, який дозволив збір підписів під петиціями на місцевому рівні. Станом на 2014 рік, модель референдуму в формі петицій використовувалася в 18-ти штатах США. Число необхідних підписів для проведення референдуму може бути різне. У штаті Північна Дакота – це 7000, в Массачусетсі - 2% від числа виборців, що проголосували на останніх губернаторських виборах, в Меріленді - 3%, в Арізоні, Каліфорнії, Кентуккі, Колорадо, Мічигані - 5%, у Вайомінгу - до 15 %. В штаті Невада до подібних референдумів виставляються найжорсткіші умови, бо вимагається підписи 50% від усіх зареєстрованих виборців. В Пуерто-Ріко, що має статус території, що перебуває на правах самоуправління під юрисдикцією США як «неінкорпорована організована територія» потрібно зібрати до 20% від списку зареєстрованих виборців.

Отже, хоча виборці передають частину своїх законотворчих повноважень парламенту, вони, тим не менше, завдяки механізмові Е-петицій мають можливість змінити рішення або закон, прийняті парламентом, за допомогою референдуму. Виняток у США становлять питання, що стосуються фінансів, армії, судової системи, і деякі інші, які не можуть бути поставлені на референдум петиційним способом.

22 вересня 2011 року, адміністрація президента США Барака Обами створила платформу «We The People», яка надала можливість всім американським громадянам створювати і підписувати петиції на спеціальному веб-сервері Білого дому «whitehouse.gov/petitions». Це означає, що будь-який американець, якому виповнилося 13 років,

зміг після створення облікового запису на офіційному сайті «whitehouse.gov» створити власну Е-петицію або долучитися до числа підписантів Е-петицій, ініційованих іншими американцями. Поріг для збору підписів під петицією, потрібних для того, щоб вона потрапила на розгляд посадовців, початково був надзвичайно низьким і становив всього-на-всього 5 000, які необхідно було зібрати впродовж 30 днів. Після цього працівники президентської адміністрації або спеціалізованих департаментів (аналогів українських міністерств) мали обов'язок розглянути петицію й дати на неї офіційну відповідь. Проте, практика застосування вказаного механізму показала, що число підписів слід збільшити до 25 000, що й було зроблено 3 жовтня 2011 року. Чашу терпіння американських чиновників переповнила вочевидь петиція, яка набрала, станом на початок жовтня 2011 року, 12 000 підписів і автори якої вимагали від американського уряду пояснень, чи має він офіційні підтвердження контактів з представниками позаземних цивілізації (братами по розуму»). Зрештою, 15 січня 2013 року поріг підписів, які треба зібрати впродовж 30 днів, необхідних для надання представниками Адміністрації США офіційної відповіді на запит учасників петиції, було піднято вчетверо, - до 100 000¹³.

Петиції можуть означати збір підписів на користь відставки певної посадової особи, голосування (неголосування) в парламенті за певний закон тощо. Вони є своєрідними формами пропаганди за певний підхід до розв'язання суспільно значимої проблеми (advocacy), лобювання групових інтересів тощо.

В Україні медіа-активістів, які організують Е-петиції, нерідко називають «диванними військами». Їхня чисельність у соціальних мережах, станом на друге півріччя 2015 року, перевищувала 10 млн. активних користувачів.

Громадяни можуть звернутися до Президента України з електронними петиціями через спеціальний розділ веб-сайту Офіційного Інтернет-представництва Президента України, доступний за адресою petition.president.gov.ua (розділ електронних петицій).

Першим кроком є заповнення спеціальної форми на сторінці «Реєстрація», після чого активація облікового запису відбувається за посиланням, яке надходить на адресу електронного листа, зазначеного громадянином на час первинної реєстрації. Надалі грома-

дянин може входити на сайт, щоб створювати або підтримувати петиції. На сторінці створення нової Е-петиції у спеціальній формі зазначається не лише суть звернення та текст петиції, але й вводиться захисний код. Після завершення опції «Створити петицію» Е-петиція потрапляє на перевірку адміністратора офіційного веб-сайту на предмет відповідності вимогам, установленим Законом України «Про звернення громадян». Е-петиція, яка відповідає встановленим вимогам, оприлюднюється у розділі електронних петицій на сторінці «Триває збір підписів» впродовж двох робочих днів від дня її надсилання автором (ініціатором петиції). У разі невідповідності Е-петиції встановленим вимогам оприлюднення такої петиції не здійснюється, про що автору (ініціатору) Е-петиції повідомляють на вказану ним адресу електронної пошти. Е-петиція, адресована Президентові України, розглядається за умови збору на її підтримку не менш як 25 000 підписів громадян впродовж не більше 3-х місяців з дня оприлюднення петиції.

Та Е-петиція, яка не набрала в установлений строк необхідної кількості голосів на її підтримку, після завершення строку збору підписів на її підтримку розглядається як просте звернення громадян відповідно до Закону України «Про звернення громадян». Інформація про початок розгляду електронної петиції, яка в установлений строк набрала необхідну кількість голосів на її підтримку, оприлюднюється у розділі Е-петицій на сторінці «На розгляді» не пізніше як через три робочі дні після набрання необхідної кількості підписів на її підтримку. Розгляд Е-петиції здійснюється невідкладно, але не пізніше десяти робочих днів від дня оприлюднення інформації про початок її розгляду.

Знайомство з заголовками найбільш популярних петицій показує, що біля половини від їх загалу становлять звернення несерйозні або напівсерйозні. Наприклад, йдеться про «призначення Тимошенко Ю.В. послом в Гондурас», а «Дарта Вейдера - в прем'єр-міністри України».

Разом з тим, ціла низка петицій мають цілковиту слухність. Це, зокрема, наступні Е-петиції (станом на кінець листопада 2015 року):

- Скасування розмитнення і акцизного податку на імпорт авто.
- Законодавчо затвердити право громадян України на захист.
- Відміна грошової застави для корупціонерів.

- Впровадити електронну систему голосування з відбитком пальців в Верховній Раді.
- Збільшення міри покарання державних службовців за хабарництво.
- Про розширення інструментарію Фонду гарантування вкладів.
- Зменшення кількості депутатів Верховної Ради України до 100 осіб.
- Відповідальність депутатів всіх рівнів перед виборцями шляхом складання повноважень у місячний строк, при невиконанні передвиборчих обіцянок.
- Дельта Банк. Ліквідація системно важливого банку - ліквідація довіри до банківської системи і влади.
- Повністю оновити суддівський корпус за прикладом патрульної поліції, відкривши прозорий конкурс на кожну посаду судді.
- За 3 пропуски (без поважних причин) пленарних засідань, знімати мандат з депутата.
- Великі штрафи за викинуте на вулиці сміття = чисті дороги, двори, та міста.
- Люстрація прокурорів і суддів і публікація результатів.
- Ввести обов'язковість надання гарантій (на два-три роки) за стан доріг від тих, хто бере гроші за їх ремонт.
- Дати громадянство іноземцям, які захищали й захищають Україну в зоні бойових дій.
- Зняття депутатської недоторканності.

Вочевидь з метою подальшого вдосконалення механізму Е-петицій в Україні слід збільшити порогове число підписів, потрібних для розгляду Е-петиції офіційними особами не менш як до 100 000 та скорочення терміну подання підписів до одного місяця (за зразком відповідного сервісу на сайті Білого Дому).

Далеко не всі політики в західному світі погоджуються з ефективністю Е-петицій. В Австралії, наприклад, Ліберальна партія свого часу виступала проти переходу до «електронної демократії», вважаючи «паперові» петиції більш серйозними, ніж електронні.

Дійсно існує чимало причин виступати проти розповсюдженого в Інтернеті «e-petitioning». Адже особлива активність в соціальних мережах в найрізноманітніших Е-форматах різноманітних «активістів», які насправді є розповсюджувачами квазіполітичного спаму й

скаму, серйозно ускладнює політичну боротьбу в будь-якій країні, навіть найдемократичнішій. До того ж, в Інтернеті існує чимало сторінок для збору підписів під найдивовижнішими пропозиціями, дуже часто далекими не тільки від політики, але й від здорового глузду.

Разом з тим, важно заперечувати, що Е-петиції є порівняно новою формою розвиненої демократії як колективного формату захисту прав і свобод громадян, що ефективно сприяє переходу від непрямой представницької демократії до демократії «безпосередньої участі» (participation democracy).

1. *Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy)*. Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1410627>

2. *Решота В. В.* Електронна петиція як новий інструмент звернення громадян до органів публічної адміністрації / В.В. Решота // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2015. – № 15. – Т. 1. – С. 91-94. 3. *Скряпник М.Н.* Крестьяне-ходоки у Ильича в Смольном [Електронний ресурс] / М.Н. Скряпник // Ленин: революционер, мыслитель, человек. – Режим доступа : <http://leninism.su/memory/3477-krestyane-hodoki-u-ilicha-v-smolnom.html>

4. «*Российская общественная инициатива*» [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki>

5. *Путин В.В.* Демократия и качество государства. Владимир Путин о развитии демократических институтов в России [Електронний ресурс] / А.А. Путин // Коммерсант. – 2012. – 6 февраля. – Режим доступа : <http://www.kommersant.ru/doc/1866753>

6. Там же. 7. *Виноградова Е.* Обещания Путина фильтрует Медведев. Рассмотрение властью гражданских инициатив, собравших 100 тысяч подписей, вопреки обещаниям Путина не будет автоматическим [Електронний ресурс] / Е. Виноградова // Gazeta.ru. – 2012. – 29 августа. – Режим доступа : http://www.gazeta.ru/politics/2012/08/29_a_4742813.shtml

8. *Разуваев В.* Электронные петиции потеряли популярность / В. Разуваев // Независимая газета. – 2015. – 3 июня. – № 109. – С. 1; Марандян Р.Р. Петиционный референдум и народное вето как демократические механизмы правотворчества / Р.Р. Марандян // Юридическая техника. – 2014. – № 8. – С. 544-546.

9. *Создать петицию. Глобальная платформа для ваших компаний* [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <https://www.change.org/ru>

10. *Песков усомнился в достоверности подписей под петициями на Change.org* [Електронний ресурс] // Gazeta.ru. – 2015. – 5 августа. – Режим доступа : http://www.gazeta.ru/tech/news/2015/08/05/n_7436593.shtml

11. *Петицию к Госдуме РФ отменили чтобы "не поддерживать американскую провокацию"* [Електронний ресурс] // Настоящее время. – Режим доступа : <http://www.currenttime.tv/content/article/27185722.html>; Дмитриев С. Автор петиции против уничтожения еды Ольга

Савельева: «Мы добьемся реакции от властей» [Электронный ресурс] / С. Дмитриев // RFI на русском. – 2015. – августа. – Режим доступа : <http://ru.rfi.fr/rossiya/20150805-avtor-petitsii-protiv-unichtozheniya-edu-olga-savel-eva-my-dobemsya-reaktsii-ot-vlas> 12. *The Chartist movement* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/elections/voting/chartists/overview/chartistmovement> 13. Online petition. Wikipedia [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://en.wikipedia.org/wiki/Online_petition#cite_note-14; We are the people. Your Voice in our Government [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://petitions.whitehouse.gov>

Ulitsky Inna. Electronic petitions as a form of electronic democracy: world experience and problems of its adaptation in Ukraine

Formulation of the problem. Electronic petitions (E-petition) and with due respect for the bodies of public authority (administration) is a relatively simple and effective form of electronic democracy (e-democracy).

Moreover, it is certain categorically state that if in the country is not established relatively basic modes of implementation mechanism of the E-petition, there can be no question of implementation in the country more difficult and less elementary forms of e-democracy.

The Recommendations of the Council of Ministers to member states on electronic democracy development in p.45 of e-petition (petition) characterized primarily as "electronic expression of protest or recommendations addressed to the democratic institutions." By means of e-petitions - as stated in that document - citizens can "impose a government discussion on certain socially important issues. "Petition" Recommendation of the Council of Ministers defined as "individual or collective request, request, suggestion, complaint, request a claim that is submitted to the public authority in writing".

Ukraine has a legal basis necessary for the implementation of e-petitions. First of all, it is the relevant article of the Constitution of Ukraine (Art. 40), which guarantees citizens the right to direct individual or collective petitions to state authorities, to personally appeal to local government officials and officers of these bodies that are obliged to consider the petitions and to give a substantiated reply within the statutory period

To implement the relevant provisions of the Constitution, soon after its approval, adopted the Law of Ukraine "On Public Appeals" (from 02.10.1996 g.). However, in 20 years of its existence, this law is largely outdated and in need of a new edition, and perhaps all adopting other regulation in the form of, for example, additions to the Administrative Procedural Code of Ukraine on the legislative settlement procedures of response or non-responsiveness to designated law time on appeals.

More recently (02.07.2015 g.) Was the Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine" On citizens' appeals concerning electronic addresses and e-

petition", which substantially modernized existing legislation, expanding its ability to serve e-addresses and e-petitions.

The aim of this publication is a comparative analysis of the political and legal mechanisms of e-petitions as efficient electronic communication between government and citizens.

The aim of this publication is a comparative analysis of the political and legal mechanisms of e-petitions as efficient electronic communication between government and citizens.

However, validly deny that e-petitions is a relatively new form of democracy developed as a collective format rights and freedoms that effectively contributes to the transition from indirect representative democracy to democracy "direct participation" (participation democracy).

Petitions and electronic petition on the conditions of democracy

The first British experience to entertain "petitions" falls in the era of King Edward I (XIX century), when people request presentation often served launcher link to create specific laws. Really like the democratic nature of the request as the most common form of protests and petitions, addressed to the British House of Commons, petitions entered in XVIII- XIX centuries.

The most publicized came Chartist movement (Eng. Chartism) - a political and social movement in England from the late 1830s until the end of 1840.

Citizens can appeal to the President of Ukraine with electronic petitions via a special section of the website official website of the President of Ukraine, available at petition.president.gov.ua (e-petitions section).

Obviously in order to further improve the mechanism of e-petitions in Ukraine should increase the threshold number of signatures required for consideration of the E-petition officials at least 100 000 and shorten filing signatures in one month (modeled on the corresponding service on the website of the White House).

Key words: petition, e-petition applications of citizens, democracy, e-democracy.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ-СИРИТ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ 2014–2015 РР. (ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Проаналізовано політику держави щодо забезпечення й захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, Донецької та Луганської областей у 2014–2015 рр. Вивчено заходи, що їх держава вживає з метою забезпечення прав сиріт, які стали вимушено переселеними особами, залишилися на території, непідконтрольній українській владі, проживають на лінії збройного конфлікту.

Ключові слова: дитина-сирота; дитина, позбавлена батьківського піклування; інтернат; сімейні форми виховання; збройний конфлікт; вимушено переселені особи; державна політика; благодійна організація.

Губерт Ю.Г. Обеспечение и защита прав детей-сирот Донецкой и Луганской областей в условиях военного конфликта 2014-2015 гг. (политологический аспект)

Проанализирована политика государства по обеспечению и защите прав детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки, Донецкой и Луганской областей в 2014–2015 гг. Изучены меры, принимаемые государством для обеспечения прав сирот, которые стали вынужденными переселенцами, проживают на территории, неподконтрольной украинской власти, живут на линии вооруженного конфликта.

Ключевые слова: ребенок-сирота; ребенок, лишенный родительской опеки; интернат; семейные формы воспитания; вооруженный конфликт; вынужденно переселенные лица; государственная политика; благотворительная организация.

Gubert Julia. Ensuring and protecting orphan's rights in Donetsk AND Lugansk REGIONS in condition of military conflict in 2014-2015 years. (politological aspect)

State policy toward ensure and protect the rights of orphans and children deprived of parental care of Donetsk and Lugansk regions in 2014-2015 years was researched. Government policy for ensuring the rights of orphans who become

internally displaced persons, for orphans who lives on occupied territory, for orphans who live on fire line was studied.

Key words: *orphan, child deprived of parental care, boarding school, family type care, armed conflict, internally displaced people, public policy, charitable organization.*

Найгостріше наслідки війни відчують на собі, як правило, діти. На жаль, для України поняття «діти війни» не залишилось у минулому, а стало реаліями сьогодення. Внаслідок воєнних дій на сході України з'являються нові сироти, водночас профілактика соціального сирітства, захист дітей-сиріт відійшли на другий план. Однак, саме благополуччя дітей є запорукою успішної держави. Тому 3 грудня 2015 р. президент подав проект Закону, України, яким пропонується визнати, що зростання небезпеки для життя і здоров'я дітей, внаслідок військових дій чи збройних конфліктів тощо є одними з основних загроз національним інтересам і національній безпеці України. 25 грудня 2015 р. П. Порошенко дав розпорядження створити робочу групу з опрацювання пропозицій з реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, що також безпосередньо стосується дітей-сиріт, які постраждали внаслідок воєнного конфлікту на сході України. Таким чином, дослідження державної політики щодо забезпечення та захисту прав дітей-сиріт в умовах воєнного конфлікту є особливо актуальним.

Різні аспекти політики щодо дітей-сиріт були предметом досліджень вітчизняних та іноземних науковців. Принципи формування державної політики в цілому вивчали Т. Дай, О. Дем'янчук, В. Тертичка та ін.; соціальну політику – Е. Лібанова, Т. Семигіна, А. Сіленко. Розвиток сфери опіки над сиротами аналізували українські науковці Л. С. Волинець, Л. Кривачук, Ж. Петрочко, І. Пеша, І. Ченбай, С. Бадора, та ін. Питання управління неконтрольованими територіями досліджували В. Колосов, А. Неклесса, А. Фурсов, А. Себенцов.

У цій статті термін «сирота» вживається не лише щодо дітей, офіційно визнаних сиротами, а й щодо всіх дітей, які виховуються поза сімейним середовищем (неофіційне сирітство). «Інтернат» – форма стаціонарного догляду за дітьми без батьків чи опікунів у закладі з великою кількістю дітей, що триває понад три місяці¹. Сімейні форми виховання охоплюють широку палітру: опікунство,

прийомна сім'я (ПС), дитячий будинок сімейного типу (ДБСТ), патронат.

Однією з найгостріших соціальних проблем України, особливо в Донецькому регіоні, стали сирітство, дитяча безпритульність, інтернати. На сході України, де висока густина населення, відсоток дитячого населення є найнижчим – бл. 15%, з них сиротами є 1,6% дітей. Донецька область є лідером за кількістю інтернатів – їх там 92, у Луганській – 48. Загалом близько 1,6% дітей регіону – вихованці інтернатів, оскільки в Україні широко розповсюджена практика добровільної передачі батьками дітей в інтернати, тому близько 85% вихованців закладів не є офіційно сиротами. Незважаючи на складну ситуацію у сфері захисту сиріт, на сході України до початку війни закріпилася позитивна тенденція в подоланні цієї проблеми, формувалися передумови для відродження та розвитку регіону. Значні кошти в реформування системи виховання сиріт в області вливав український бізнес. Вагому роль у житті регіону відіграють релігійні, благодійні організації. За 8 років у Донецькій області кількість дітей-сиріт зменшилася на 29%².

Після початку воєнних дій відбувся різкий спад економіки, спостерігаються відтік інвестицій, значні руйнування будівель та інфраструктури, втрата державного майна та підприємств, відтік інтелектуальної еліти, громадських активістів з областей³ тощо. На непідконтрольній українській владі території опинилося близько 3,9 млн осіб. За нашими розрахунками, близько 15,5% з них (майже 604500 осіб) – діти. За даними Міністерства соціальної політики, на початок 2014 р. на окупованих територіях Донбасу залишалося близько 500 тис. дітей⁴. За інформацією благодійних організацій, на сьогодні в зоні АТО залишається майже 500 тис. дітей⁵. Згідно з оцінками ЮНІСЕФ, від конфлікту на сході України тією чи іншою мірою постраждали близько 5 млн осіб, у тому числі – 1,7 млн дітей⁶. Можна припустити, що поза досяжністю української влади на момент початку бойових дій могли опинитися 9672 сиріт⁷. З них, за нашими підрахунками, близько 1455–1840 виховувалися в інтернатах. За даними Мінсоцполітики, на початок 2014 р. на окупованих територіях Донбасу залишалося майже 5 тис сиріт⁸. За даним благодійних організацій, на сьогодні в зоні АТО залишається понад 7 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування⁹.

Водночас можна припустити, що в інтернатах на непідконтрольній території могло залишитися близько 8–9 тис. так званих «неофіційних» сиріт. Інформація стосовно них відсутня. Згідно з інформацією, наданою Мінсоцполітики (на 25.12.2015 р.) щодо евакуації вихованців інтернатів, 487 сиріт із Донецької області переселено до безпечних територій України, 474 вихованців інтернатів із Луганської області з початку червня 2014 р. вивезено для оздоровлення до безпечних територій України та закордон, проте інформація про їх подальше влаштування відсутня. Щодо переселення сиріт з інтернатів 21 серпня 2014 р. озвучувалася інформація: про 500 – 1000 дітей, абсолютну більшість яких з-під куль вивезен¹⁰. А вже 28 травня 2015 р. у Гуманітарному штабі Р. Ахметова заявили про те, що протягом 2014 р. на непідконтрольній території з'явилися нові сироти: 5256 дітей – лише в Донецькій області; за цим самим джерелом, 2376 дітей перебуває в інтернатах на непідконтрольних територіях.

Воєнні конфлікти, як правило, призводять до збільшення кількості біологічних сиріт; діти страждають унаслідок нестачі їжі та питної води, недоступності медичної допомоги, понад 60% дітей, що стали свідками або навіть учасниками того чи іншого виду насильства, воєнних дій, мають психологічну травму¹¹. 29 вересня 2015 р. було відомо про 6 тис. загиблих мирних жителів на сході України¹². Станом на 31 березня 2015 р. 1086 дітей втратили батьків внаслідок загибелі в зоні АТО. 65 українських дітей загинули внаслідок війни, 159 отримали поранення, хоча реальну кількість назвати складно¹³. На цих територіях відсутні механізми реєстрації новонароджених, а відтак – відсутня і державна підтримка¹⁴. Неконтрольовані території стають плацдармом злочинної діяльності. Зокрема, про ризик та факти (903 випадків) торгівлі людьми в Україні йдеться в щорічній доповіді Державного департаменту США¹⁵.

Внаслідок збройного конфлікту в Україні з'явилися внутрішні вимушено переселених осіб (ВПО). За даними Держслужби з надзвичайних ситуацій, станом на 1 грудня 2015 р. переселено 994855 осіб, у тому числі – 164119 дітей¹⁶ За іншими даними, зареєстровано 1517116 вимушено переселених осіб (жовтень 2015 р.)¹⁷. Переважна більшість їх – це люди зі сходу України, кримчан серед ВПО лише 2,2%¹⁸. Однак реальна кількість переселених осіб може бути набагато більшою¹⁹.

Щодо переселення вихованців інтернатів до безпечних територій, згадувалося вище. Кількість сиріт серед переселених дітей становить 1%, хоча по країні цей показник 1,2%, а в Донецькому регіоні – 1,6%. Загалом станом на 10.12.2015 р. зареєстровано 1781 вимушено переселену дитину-сироту та 557 дітей, які перемістилися без законних представників²⁰. З 1781 сиріт 579 осіб (32,5%) знаходяться в інтернатних закладах, 1162 дитини (65%) виховуються в родинах, до закладів соціального захисту дітей (притулки, центри соціально-психологічної реабілітації дітей) потрапили 46 осіб (2,5%). Із 557 дітей, які прибули без законних представників 36 (6,4%) потрапили до інтернатів, 31 дитина (5,5) – до закладів соціального захисту дітей, в сім'ях родичів, знайомих виховуються 490 дітей (88%). Про всю кількість вимушено переселених дітей, які потрапили до інтернатів говорять громадські організації: це близько 14 000 діте²¹.

Значна частина міграційного потоку була спрямована до Росії, Білорусі, частково – до країн ЄС. Точну кількість дітей-сиріт за межами України визначити складно. Достеменно відомо про 40 українських сиріт у Російській Федерації; резонансу набули непоодинокі намагання бойовиків вивезти сиріт до Росії.

З початком воєнних дій на сході України за нагальної потреби вживати заходів для захисту найуразливіших категорій населення – дітей, і тим більше – дітей-сиріт, держава дуже повільно робить кроки в цьому напрямку. Про це свідчить той факт, що до Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» до цього часу (28.12.2015 р.) не внесено положення, які регулюють діяльність цього органу у сфері забезпечення прав дітей, більше того – ні разу не згадується слово «діти»²².

Одним з перших кроків щодо захисту дітей із зони конфлікту на сході України стала постанова Кабінету Міністрів, спрямована на запобігання незаконному вивезенню та виїзду дітей, передусім – дітей-сиріт, які не досягли 16-річного віку, із районів проведення АТО за кордон²³.

22.10.2014 р. було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України, яка передбачає організацію соціального захисту сиріт із тимчасово окупованих територій України та зони АТО²⁴.

Однак хронологія прийняття подальших рішень свідчить про сповільнену реакцію держави на критичні соціальні проблеми.

4 червня 2015 р. Постановою Кабінету Міністрів України²⁵ затверджено Порядок забезпечення діяльності вимушено переселених прийомних сімей, ДБСТ. На жаль, постановою не передбачено забезпечення їх житлом. Тому більшість ДБСТ та прийомних сімей вимушені власним коштом орендувати житло, часто живуть у монастирях, інтернатах, центрах соціальної реабілітації²⁶. На нашу думку, саме через це з 36 дитячих будинків сімейного типу, які покинули зону АТО, 16 повернулися назад. Водночас у зоні АТО було зруйновано 52 будинки сімей, які виховують дітей-сиріт²⁷.

Питання застосування законодавства щодо представництва інтересів дітей без супроводу батьків або осіб, які їх замінюють, зокрема – механізму надання щомісячної адресної допомоги для покриття витрат на проживання, було врегульовано 9 грудня 2015 р.²⁸ Тоді, ж було видано наказ Мінсоцполітики, яким визначено факт переміщення сироти з тимчасово окупованої території або району проведення АТО як складної життєвої обставини та закріплено механізм організації соціальної підтримки таких дітей²⁹.

У серпні 2015 р. Кабінетом Міністрів України врегульовується також низка проблемних питань щодо усиновлення сиріт, місцем походження яких є тимчасово окупована територія або район проведення АТО³⁰.

Отже, дітей-сиріт, які постраждали чи нині страждають унаслідок війни на сході України, можемо умовно поділити дві категорії: діти, які проживають на непідконтрольній Україні території та у зоні бойових дій; вимушено переселені діти-сироти. Статистичні дані щодо кількості цих дітей-сиріт та умов їх проживання є суперечливими, розмитими; значно відрізняються дані державних органів і громадських, міжнародних організацій. Основними проблемами у сфері забезпечення та захисту прав дітей-сиріт, що не вирішені в Донецькій та Луганській областях, є: відсутність будь-якого законодавчого поля на окупованих територіях та обліку дітей-сиріт; смертність дітей, сирітство дітей унаслідок бойових дій, фізичне та психологічне їх травмування тощо. На підконтрольних Україні територіях цих областей не врегульовано повноваження військово-цивільних адміністрацій щодо забезпечення прав дітей. Водночас заходи щодо забезпечення прав вимушено переселених дітей здійснюються вкрай повільно і зі значними запізненнями. На наше пе-

реконтання, держава не може залишатися осторонь критичної ситуації, що склалася в Донецькій та Луганській областях, перекладати відповідальність за її вирішення на українські та міжнародні благодійні організації. Слід терміново доопрацювати законодавство і надати військово-цивільним адміністраціям повноваження забезпечувати права дітей-сиріт; держава має створити умови для безперешкодної евакуації дітей та їхніх рідних із зони АТО; на державному рівні треба запровадити програму щодо забезпечення ВПО житлом та роботою (насамперед – родин, які виховують сиріт); слід посилити роботу та міжнародну співпрацю у сфері запобігання торгівлі людьми.

1. *Деінституціалізація та трансформація послуг для дітей* / [Ж. Мюльгейр, К. Браун, Х. Агатанос-Георгопулу та ін.]. – К. : Видавничий дім «Калита», 2009. – С. 13. 2. *На Донеччині зменшується кількість дітей-сиріт* [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2012. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244965724. 3. *Регіони України - 2014* / [О. Шевченко, Д. Безвербний, О. Літвінов та ін.]. – К. : Фонд ім. Фрідріха Ебрехта, 2015. – 100 с. 4. *Вовк В.С.* Інформаційно-аналітичні матеріали за темою «Соціальний захист дітей, що переміщені із зони АТО» [Електронний ресурс] / В. С. Вовк // Міністерство соціальної політики України. – 24.12.2015. – Режим доступу : <https://yadi.sk/i/80eBz-QGmXDa7>. 5. *«Життя» дітей у Донецькій області.* Статистика та проекти Гуманітарного штабу» — брифінг Римми Філь і Дар'ї Касьянкової [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : <http://www.fdu.org.ua/ua/news/13012>. 6. *Адміністративний устрій Донецької області* [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Адміністративний_устрій_Донецької_області. 7. *Звіт про здійснення Уповноваженим Президента України з прав дитини моніторингового дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які не мають необхідних умов для виховання та навчання в сім'ї, дітей з особливими потребами, ефективність використання такими закладами бюджетних коштів, спрямованих на забезпечення їх діяльності (на виконання Доручення Президента України № 1-1/1852 від 22 липня 2013 року)* [Електронний ресурс] // Адміністрація Президента України. – 2013. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/zvit_int_2013.pdf. 8. *Вовк В.С.* Цит. праця. 9. *«Життя» дітей у Донецькій області.* Статистика та проекти Гуманітарного штабу» — брифінг Римми Філь і Дар'ї Касьянкової [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : <http://www.fdu.org.ua/ua/news/13012>. 10. *Розвадовська О.* Операція «Евакуація». Державні діти [Електронний ресурс] / О. Розвадовська // ZN,UA. – 2014. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/socium/operaciya-evakuaciya-derzhavni-diti_.html. 11. *Котляр А.* Джованна Барберіс: «У військових конфліктах найвищу ціну платять діти» [Електронний ресурс] /

А. Котляр. – 2014. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/socium/dzhovanna-barberis-u-viyskovih-konfliktah-nauyvischu-cinu-platyat-diti-_html. **12.** *Порошенко* назвав шокуючу кількість загиблих мирних мешканців на Донбасі [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до : <http://tsn.ua/politika/poroshenko-nazvav-shokuuyuchu-kilkist-zagiblih-mirnih-meshkanciv-na-donbasi-503236.html>. **13.** *Кўлеба М. М.* За час війни на Донбасі загинули більше 65 дітей, 127 – поранені [Електронний ресурс : [ttp://ipress.ua/news/za_chas_viyny_na_donbasi_zagynuly_bilshе_65_ditey_127_poraneni_kuleba_111710.html](http://ipress.ua/news/za_chas_viyny_na_donbasi_zagynuly_bilshе_65_ditey_127_poraneni_kuleba_111710.html)]. **14.** «Життя дітей у Донецькій області. Статистика та проекти Гуманітарного штабу» — брифінг Римми Філь і Дар’ї Касьянної [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : <http://www.fdu.org.ua/news/13012>. **15.** *Неповнолітні* на війні, торгівля людьми і сексуальне рабство в Україні – звіт Держдепартаменту США [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2015. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/27155511.html>. **16.** *Вовк В. С.* Цит. праця. **17.** *Кількість* переселенців із Донбасу Криму перевищила 1,5 млн [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу : <http://www.5.ua/suspilstvo/Kilkist-pereselentsiv-iz-Donbasu-i-Krиму-perevyshchyla-15-mln-94800.html>. **18.** *Бобрусь О.* Кількість переселенців з Криму наближається до 21 тисячі [Електронний ресурс] / О. Бобрусь // 20minut.ua. – 2015. – Режим доступу : <http://vn.20minut.ua/Podii/kil-kist-pereselenciv-z-krimu-nablizhayet-sya-do-tisyachi-10457464.html>. **19.** *Матвійчук О.* Реальна кількість вимушених переселенців може бути набагато вищою, ніж офіційно зареєстровано [Електронний ресурс] / О. Матвійчук // UKRLIFE.TV. – 2015. – Режим доступу : <http://www.ukrlife.tv/programs/pogliad/kilkist-vimushenih-pereselentsiv-v-ukrayini-mozhe-buti-nabagato-vishchoiu-nizh-ofitsiini-dani-matviichuk>. **20.** *Вовк В. С.* Цит. праця. **21.** *Постолок Г.* Проблеми захисту дітей в Україні у фокусі європарламентарів [Електронний ресурс] / Г. Постолок – Режим доступу : <http://www.hopeandhomes.org.ua/events/560cf937c0dde/>. **22.** *Про військово-цивільні адміністрації* : Закон України від 3 лютого 2015 р. № 141-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/141-19>. **23.** *Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 р. № 57 і від 21 грудня 2005 р. № 1251* : Постанова Кабінету Міністрів України від 16. 10. 2014 р. № 534 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=247690794>. **24.** *Вовк В. С.* Цит. праця. **25.** *Про затвердження Порядку забезпечення діяльності прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, які перемістилися з тимчасово окупованої території або району проведення АТО* : Постанова Кабінету Міністрів України від 04. 06. 2015 №356 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248222425>. **26.** *Котляр А.* Людмила Вольнец: «Детская тема ушла на задний план» [Електронний ресурс] / А. Котляр // ZN,UA. – 2015. – Режим доступу : http://gazeta.zn.ua/socium/lyudmila-volynec-detskaya-tema-ushla-na-zadniy-plan-_html. **27.** *Половина* евакуированных детских домов Донбасса вернулись в зону АТО [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу :

domov-donbassa-vernulys-v-zonu-ato. **28.** *Про внесення зміни до Порядку надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг* : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2015 р. №1014 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP151014.html. **29.** *Про внесення змін до Порядку ведення службами у справах дітей обліку дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах* : наказ міністерства соціальної політики від 09. 12. 2015 р. № 121 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE26658.html. **30.** *Про внесення змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей* : Наказ міністерства соціальної політики від 12.09.2015 р. №850 // [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP150580.html.

Gubert Julia. Ensuring and protecting orphan's rights in Donetsk AND Lugansk regions in condition of military conflict in 2014-2015 years. (political aspect)

Orphans and homeless children are one of the most pressing social problems in Ukraine, especially in the Donetsk region.

The Donetsk region has the leading number of orphanages. There are 92 large boarding schools for orphans there as well as 48 boarding schools in the Lugansk city of Ukraine. Generally about 1.6 % of children in this region live in orphanages (85% of them are not officially orphans).

The Problem of child abandonment in Donbas (The Donetsk region) was successfully solved through a national policy regarding these children, through the work of religious organizations, charitable foundations, and also due to financing by some Ukrainian business. Due to these facts, the number of orphans in this region has decreased by 29% for the past 8 years.

There was an outbreak of war in 2014. These Military conflicts usually lead to an increase in orphans, children suffering as a result of the lack of food and drinking water, unavailability of medical care and also suffering from psychological injuries.

According to estimates by UNICEF, conflict in the east of Ukraine has affected about 5 million people, out of which about 1.7 million of these people are children. In September 2015 about 6 thousand civilians are known to have been killed in the war in Ukraine. About 1,086 children lost their parents in this war, about 65 children died and about 159 children were injured all being attributed to this war.

As a rule these uncontrolled territories are a base of criminal activity. That is why the US Department of State stated in its annual report about risk of human trafficking.

At the time when the conflict started on the dangerous territory of eastern Ukraine, there appeared to be about 3.9 million people. According to our calculations, nearly 604,500 of them are children. According to information from the Ministry of Social Policy, at the beginning of 2014 in the occupied region of Donbass

there were about 500 thousand children. According to information from nongovernmental organizations, today there are over 7 thousand orphans remaining in that area. Boarding schools in the occupied territory of Ukraine could have around 10 thousand children remaining. Around 85% of them are not officially orphans but were previously also abandoned by their parents.

As to the resettlement of orphans from orphanages, in August of 2014, information on about 500 - 1000 children from Donbas was published. According to this information majority of orphans were evacuated from the war.

According to information from the charitable fund of Ahmetov during the year, this occupied territory had new orphans emerging: 5,256 children only in Donetsk region. According to this source, 2,376 children live in these orphanages.

Overall, in December 2015 in Ukraine, 1781 forced displacement orphans and 557 children who have moved without legal representatives from occupied territories of the war zone were registered.

One of the first steps to protect children from the conflict zone in east by Ukraine Cabinet of Ministers was a law aimed at preventing the illicit leaving of Ukraine by children especially by orphans under the ages of 16, from east area of Ukraine.

On the 22nd of October 2014 a law by the Cabinet of Ministers of Ukraine which provides organizational and social protection of orphans from occupied territories and war zones was adopted.

But in general the government is slowly taking steps in this direction. This is made evident by the fact that in the Law of Ukraine On civil-military administration, there are no regulation mechanisms to fulfil and protect children's rights – there is not one word about children. There is no solid government support for foster families who are forced to leave their homes in these occupied territories or in war zones. Previously they had no place to live. That is why 16 of such families returned to the military zone.

In our opinion, the state often ignores problems of children and orphans from Donbas or solves problems very slowly concerning this. We are sure that it is necessary to urgently finalize the legislation and allocate funding to solve the problems of orphans in the east of Ukraine.

Key words: orphan, child deprived of parental care, boarding school, family type care, armed conflict, internally displaced people, public policy, charitable organization.

УДК 32.02:01.8 (47)

Абд Ельмонеїм Резек Абуржейла САМЕР**МЕХАНІЗМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО
КОМПРОМІСУ: ДОСВІД ДЕРЖАВ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Розглядаються поняття «політичний конфлікт» та «політичний компроміс». Описується взаємозв'язок між предметом і сферою виникнення конфлікту та можливостями його врегулювання за допомогою компромісу. Виокремлюються різновиди компромісу та їх застосування в контексті політичної практики держав Європейського Союзу.

Ключові слова: політичний конфлікт, політичний компроміс, вибори, референдум, угода.

Самер Абд Ельмонеїм Резек Абуржейла. Механизмы применения политического компромисса: опыт государств Европейского Союза

Рассматриваются понятия «политический конфликт» и «политический компромисс». Описывается взаимосвязь между предметом и сферой возникновения конфликта, а также возможностями его урегулирования с помощью компромисса. Выделяются разновидности компромисса и их применение в контексте политической практики государств Европейского Союза.

Ключевые слова: политический конфликт, политический компромисс, выборы, референдум, договор.

Samer Abd Elmoneim Rezek Aburzheila. The mechanisms of the application of political compromise: the experience of the states of the European Union

This article deals with notions «political conflict» and «political compromise». It describes the relationship between the subject and the sphere, in which conflict originated, with the possibilities of its solution in the form of a compromise. Also author indicates types of compromise and their application in the context of the political practices of the states of the European Union.

Key words: political conflict, political compromise, elections, referendum, agreement.

У науці існує велика кількість визначень поняття «політичний конфлікт», що пояснюється потужним розвитком такої сучасної галузі знань як політична конфліктологія. Варто навести деякі з них:

- екстремальний стан політичної дії тих чи інших інститутів, які представляють інтереси великих соціальних груп, як взаємне представлення різних політичних сил – з визначених питань і з визначеною інтенсивністю¹;

- зіткнення суб'єктів політики в їх взаємному прагненні реалізувати свої інтереси і цілі, пов'язані з досягненням влади або збереженням політичного статусу в суспільстві².

Також слід звернути увагу на думки щодо предмету політичного конфлікту. Російський вчений А. Здравомислов зазначає про його два рівні: 1) в масштабах всього політичного простору; 2) на рівні владних структур з приводу об'єму владних повноважень³. А. Кармін говорить, що предметом політичного конфлікту є влада⁴. Відповідно, можна зробити висновок, що політичний конфлікт є крайньою формою політичної дії індивідів, груп та інститутів, як суб'єктів політики, яка спрямована на завоювання, утримання та здійснення політичної влади.

Якщо говорити про поняття «політичний компроміс», то щодо його визначення також існує декілька підходів. А. Дмитрієв зазначає, що компроміс орієнтується на вирішення спірної проблеми спільними зусиллями сторін і, в основному, складається із взаємних поступок⁵. Такої думки притримуються А. Анцупов та А. Шипілов. Вчені наголошують на тому, що компроміс є стратегією виходу з конфлікту. Але його слід розрізняти в контексті вирішення та врегулювання конфлікту. Перше передбачає самостійні дії суб'єктів, а другий – залучення третьої сторони⁶. А. Кармін навпаки вважає, що компроміс є стратегією поведінки в самому конфлікті⁷. Спільним у цих думках є те, що компроміс, як один із способів «зняття» конфлікту лежить в ньому самому. Варто зазначити, що він застосовується лише за умов очевидності проблеми, обмеженості ресурсів для подальшого продовження боротьби⁸, чіткого позиціонування суб'єктів⁹, однакового бачення проблеми¹⁰ та зіткнення інтересів різного порядку¹¹.

Таким чином, політичний компроміс – це один із способів врегулювання політичного конфлікту, який полягає у «знятті» предмету суперечки на невизначений час шляхом або відходу сторонами від своїх початкових позицій через низку взаємних поступок, або часткового задоволення їх інтересів.

На основі цього варто зазначити, що політичний компроміс, як дієвий спосіб врегулювання політичного конфлікту, можливий лише в демократичних суспільствах. Як зазначає А. Кармін, «в суспільстві зі стійкими демократичними традиціями право – це закріплені в суспільній свідомості, підтримані авторитетом суспільства правила, що гарантують свободу у виконанні визначених дій, у задоволенні визначених потреб»¹². В сучасних демократіях «правила гри» - є відображенням пануючих у суспільстві зразків поведінки в тій чи іншій політичній ситуації. Вони засвідчують наявність дискурсу в політичній системі, а також конституують сам процес розгортання конфліктів, роблячи можливим якщо не їхню повну ліквідацію, то хоча б вирішення чи врегулювання.

Залежно від результату традиційно виокремлюють конфлікти з нульовою, ненульовою та від'ємною сумою¹³. Перші мають наслідком виграш однієї й програш іншої сторони. Другі є прикладом задоволення інтересів всіх учасників. А треті демонструють програш як однієї, так й іншої сторони. В загальному контексті можна сказати, що результат перших пояснюється явищем капітуляції. Конфлікти з ненульовою сумою є прикладом консенсусу. А відповідно останні мають наслідком взаємне знищення (необов'язково фізичне) сторін. Але якщо розглядати дану типологію крізь призму вище зазначеного розуміння політичного компромісу, можна сказати, що нульова, ненульова та від'ємна сума можуть бути його результатами. Але якщо говорити про політичну практику держав Європейського Союзу, то варто зазначити, що перш за все при виборі того чи іншого механізму застосування політичного компромісу, сторони керуються саме можливістю вигоди для всіх сторін. Але мається на увазі не загальне задоволення інтересів та вимог кожного учасника конфлікту, а вироблення домовленостей, які будуть прийнятними для всіх у процесі здійснення поступок.

Традиційно політичні конфлікти поділяють на конфлікти цінностей, інтересів та ідентифікації (ідентичності)¹⁴. В основі даної типології лежить критерій предмету. Далі, слід зазначити більш вузький поділ, а саме за сферою виникнення політичні конфлікти поділяються на внутрідержавні та міждержавні¹⁵. Останні не будуть розглядатися в межах даної статті оскільки через свою специфіку

потребують окремого дослідження. Російський вчений А. Здравомислов виокремлює два види перших:

- між існуючою владою та суспільними силами, інтереси яких не представлені в структурі владних органів та інститутів, або представлені у вигляді заперечення й придушення цих інтересів;
- всередині існуючої влади (внутрішньовладний)¹⁶.

Власне в межах цих двох типологій вестиметься мова про механізми застосування політичного компромісу в державах Європейського Союзу. Оскільки природа та сфера розгортання конфлікту фактично «прописують» використання того чи іншого механізму втілення компромісу.

Слід зазначити, що конфлікти цінностей та ідентичності є характерними для авторитарних та перехідних суспільств, оскільки їхні політичні системи прагнуть до монізму (перші) або мають аморфний та невизначений характер (другі)¹⁷. Демократіям притаманні конфлікти інтересів, оскільки за умов політичного плюралізму та чіткої налагодженості політичних інститутів суперечки виникають виключно з питань здійснення влади, а не її поділу. Слід зазначити, що дане твердження відображає загальну практику, але його не варто абсолютизувати. Справа в тому, що й держави Європейського Союзу не забезпечені від виникнення конфліктів цінностей та ідентичності. Але, на відміну від авторитарних чи перехідних суспільств, їх врегулювання відбувається на основі політичного компромісу.

Фактично, зіставивши дві раніше згадані типології політичних конфліктів, можна отримати шість різновидів останніх. Почнемо розгляд з конфлікту цінностей між існуючою владою та суспільними силами. Як приклад, слід навести ставлення словацького соціуму до питання щодо легалізації одностатевих шлюбів. В червні 2014 року парламент республіки вніс зміни до конституції, що стосувалися визначення подружжя, як такого, що складається з чоловіка та жінки. Згодом було оголошено проведення референдуму за народною ініціативою який, як вважається, був спрямований на закріплення вище зазначеного рішення. Опитування відбулося 7 лютого 2015 року. На розгляд виборців виносилися 3 запитання: 1) Чи погоджуєтеся Ви, що лише зв'язок між одним чоловіком та однією жінкою може називатися шлюбом? 2) Чи погоджуєтеся Ви, що одностатеві подружжя чи групи не можуть всиновлювати та виховувати дітей?

3) Чи погоджуєтеся Ви, що школи не можуть вимагати від дітей брати участь в освіті, що стосується сексуальної поведінки чи евтаназії, якщо діти чи їх батьки не погоджуються?¹⁸ Всі вони були схвалені більш ніж 90% виборців, що взяли участь у референдумі. Але він не був визнаний таким, що відбувся, оскільки явка склала лише 21,41% від потрібних 50%+1¹⁹. На перший погляд в даній політичній ситуації не вбачається компромісу, оскільки підписи для проголошення референдуму збирала організація «Альянс за сім'ю» за підтримки католицької церкви, а запитання мали негативний характер. Тобто в даному випадку ініціаторами проведення опитування стали симпатизанти діючої влади. Але якщо звернути увагу на реакцію деяких верств суспільства щодо референдуму, то можна зробити висновок, що до його оголошення конфлікт як такий дійсно існував, але перебував на латентній стадії. Власне невизнання опитування таким, що відбулося і є прикладом політичного компромісу. Його наслідком стало те, що зміни в конституції збереглися, але вони не отримали народної легітимації. Водночас прихильники одностатевих шлюбів змогли успішно бойкотувати референдум, але не домоглися забезпечення для себе виняткових прав. Таким чином, відбулося встановлення статус-кво, оскільки сторони не реалізували своїх головних інтересів і повернулися до ситуації, що передувала опитуванню.

Наступним є конфлікт інтересів між існуючою владою та суспільними силами. В даному випадку слід розглянути конституційний референдум у Люксембурзі, що відбувся 7 червня 2015 року. Всього було винесено три запитання: 1) Ви схвалюєте ідею, що народ Люксембургу від 16 до 18 повинен мати право добровільно реєструватися у списках виборців, щоб брати участь в якості виборця під час виборів до Палати депутатів, європейських виборів, муніципальних виборів та референдумам? 2) Ви схвалюєте ідею, що жителі без люксембурзького громадянства повинні мати право добровільно реєструватися у списках виборців, щоб брати участь в якості виборців під час виборів до Палати депутатів, за двох умов, що вони проживають в Люксембурзі принаймні 10 років і раніше брали участь в європейських та муніципальних виборах у Люксембурзі?

3) Ви схвалюєте ідею про обмеження в десять років максимального періоду коли хто-небудь може безперервно бути частиною

уряду (кабінету)?²⁰ При явці 87% виборці відхилили всі запропоновані питання. В даному випадку конфлікт базується виключно навколо першого з них, оскільки зміна вікового цензу в сторону його зменшення може мати значні наслідки. Варто зазначити, що прем'єр-міністр Люксембургу Ксав'є Беттель закликав проголосувати «за». Фактично, конфлікт полягав у прагненні чинної влади розширити свій електорат за рахунок зменшення вікового цензу. Відповідно опозиційні сили і (як виявилось) значна частина суспільства не були зацікавлені в цих змінах. Таким чином, компроміс у даній ситуації полягає в тому, що уряд не втілює таке рішення через парламент, а виніс їх на референдум. Варто наголосити, що він мав консультативний характер.

Прикладом конфлікту ідентичності між існуючою владою та суспільними силами є конфлікт у Північній Ірландії. Він має довгу історію і полягає в протиборстві між урядом Великої Британії та північноірландськими ірредентистами. Вважається, що кінцем даного конфлікту стала Белфастська угода, яка була підписана представниками Об'єднаного Королівства та Республіки Ірландія (як третьої сторони конфлікту, що виступала на боці ірредентистів), а також визнана провідними політичними партіями Північної Ірландії. Фактично дане рішення є класичним прикладом політичного компромісу, оскільки сам конфлікт був оформленим, сторони визнавали себе як такими, мало місце однакове бачення існуючої проблеми та відбулася серія взаємних поступок. Також це підкреслюється тим, що конфлікт дійсно не був ліквідований, а перейшов у латентну стадію з інституційними кризами. Варто вказати конкретні поступки, які були здійснені урядом Великої Британії та організаціями північноірландських ірредентистів. Головною поступкою першого стало відновлення роботи Асамблеї Північної Ірландії – регіонального законодавчого органу. У свою чергу ірредентисти зобов'язалися роззброїтися протягом двох років з дня проведення референдуму серед населення Північної Ірландії щодо даної угоди²¹. Варто зазначити, що він мав місце 23 травня 1998 р. 94% виборців схвалило Белфастську угоду²². Таким чином, дану подію також слід віднести до політичного компромісу. Варто згадати й про такі пункти угоди як створення Виконавчого комітету (уряду Північної Ірландії), в якому порівно були представлені католики та проте-

станти, та Ради британських островів²³. Відповідно сторони брали на себе зобов'язання співпрацювати, що передбачає створення поля довіри між ними й у подальшому сприятиме підтриманню досягнутого компромісу. Лише варто зазначити, що конфлікт ідентичності в даному випадку не зникає, оскільки північні ірландці не перестають себе вважати такими, але він дозволяє їм поступово інкорпороватися у британську політичну систему.

Тепер варто перейти до розгляду конфліктів всередині існуючої влади. Прикладом конфлікту цінностей у даній сфері є урядова криза у Швеції, яка відбулася в 2014 р. Її природа пояснюється особливостями процесу формування Ради Міністрів даної держави. У Швеції можливе створення уряду меншості, що й сталося після парламентських виборів 2014 р., внаслідок яких найбільшу, але недостатню для самостійного формування уряду, кількість мандатів отримала Соціал-демократична партія на чолі зі Стефаном Львеном. Праві партії не володіли достатньої кількості місць для створення коаліції. Фактично, склалася ситуація, за якої коаліція була можлива лише за участі СДПШ. Тому тальман Риксдагу доручив їй вище згаданому лідеру сформувати уряд меншості. В даному випадку слід розуміти, що такий кабінет не має достатньої підтримки в парламенті, а тому існує велика ймовірність блокування урядової законодавчої ініціативи. Власне це й сталося після внесення Радою Міністрів законопроекту про бюджет, який не відповідав ідеологічним уподобанням опозиційних сил. Відповідно 3 грудня 2014 р. Риксдаг Швеції відхилив його. Таким чином, прем'єр-міністр оголосив дострокові вибори до парламенту на 22 березня 2015 р. Варто зазначити, що цього й прагнули представники опозиційної політичної партії «Шведські демократи», оскільки вони розраховували збільшити своє представництво з метою введення в майбутньому обмежень на імміграцію²⁴. Це підкреслює ціннісний характер внутрішньовладного конфлікту. Власне політичний компроміс відбувся після серії нападів на мечеті та синагоги на території Швеції наприкінці грудня. 27 числа цього ж місяця на спільній конференції лідерів п'яти парламентських партій було оголошено про ухвалення угоди. Відповідно до неї узгоджувалися питання щодо політичних розбіжностей та встановлювалося співробітництво²⁵. Це мало відображення у відмові від проведення дострокових виборів, що стало

поступкою з боку уряду, та у прийнятті бюджету за підтримки опозиційних партій.

Конфлікт між частиною депутатів парламенту Греції від політичної партії «СІРІЗА» та урядом Алексіса Ципраса є прикладом конфлікту інтересів всередині влади. 14 серпня 2015 р. законодавчий орган Греції підтримав план економічної допомоги з боку Європейського Союзу в обмін на реформи. Варто зазначити, що в ході голосування понад 40 депутатів від проурядової партії «СІРІЗА» не підтримали документ за ухвалення якого агітував прем'єр-міністр²⁶. Таким чином, уряд втратив більшість й 20 серпня Алексіс Ципрас пішов у відставку. Внаслідок цього конфлікт загострився й 25 депутатів вище згаданої партії вийшли з її складу та утворили нове політичне об'єднання під назвою «Народна єдність». Відповідно це дійсно призвело до втрати урядом більшості й президенту Греції після декількох формальних процедур довелося достроково припинити повноваження парламенту й оголосити нові вибори до нього, які й відбулися 20 вересня 2015 р. За їх результатами партія Ципраса знову отримала перемогу та в коаліції з «Незалежними греками» сформувала новий уряд. Політичний компроміс полягає в тому, що внаслідок проведення виборів було досягнуто рівноваги між законодавчою та виконавчою гілками влади. Оскільки після голосування, уряд Алексіса Ципраса фактично отримав легітимацію своєї політики, а депутати парламенту, надавши вотум довіри першому, визнали існуюче розташування політичних сил.

Останнім в межах даного розгляду є внутрішньовладний конфлікт ідентичності, прикладом якого є франко-фламандське протистояння в Бельгії. Воно також як й ірредентистський рух у Північній Ірландії має глибоке історичне коріння. Але з 2007 р. конфлікт почав поступово набирати свої оберти. Предметом суперечок став виборчий округ Брюссель-Халле-Вілворде. Його існування дозволяє на території Фламандського Брабанту (провінція Фландрії) формувати франкомовні муніципалітети й таким чином підривати її лінгвістичну єдність. Невирішеність даної проблеми призвела до відставки уряду Іва Летерма в квітні та позачергових виборів 13 червня 2010 р. Але після їх проведення питання не було зняте. Лише 15 вересня 2011 р. виборчий округ Брюссель-Халле-Вілворде був ліквідований²⁷. А 6 грудня уряд Елію ді Рупо розпочав свою діяльність.

Політичним компромісом стала підтримка франкомовними політиками ліквідації суперечливого округу в обмін на поступку з боку фламандського істеблшменту, а саме – створення коридору Брюссель-Валлонія шляхом приєднання до першого шести пільгово-французьких муніципалітетів. Дане рішення дозволило забезпечити нормальне функціонування не лише виконавчої влади, а й політичної системи Бельгії в цілому.

Таким чином, на прикладі досвіду врегулювання конфліктів у таких державах Європейського Союзу як Словаччина, Люксембург, Велика Британія, Швеція, Греція та Бельгія було з'ясовано, що вибір того чи іншого способу досягнення політичного компромісу залежить від предмету самого конфлікту, а також від сфери його розгортання. Відповідно, можна виокремити такі механізми застосування політичного компромісу:

- проведення референдуму за народної ініціативи;
- проведення референдуму за урядової ініціативи;
- укладення угоди після серії переговорів;
- досягнення усних домовленостей;
- проведення позачергових виборів (парламентських, президентських, муніципальних);
- внесення змін до існуючих «правил гри» (як приклад, до виборчої системи).

Варто зазначити, що можливість втілення та подальша дієвість вище зазначених механізмів залежить від довіри між сторонами та рівня їхньої політичної культури. За умов відсутності першої жоден із учасників не піде на поступки, оскільки остерігатиметься свого супротивника. У свою чергу відсутність елементарної поваги до ворога та готовності діяти в межах існуючого політичного та інституційного поля унеможливорює домовленість як таку. Варто зазначити, що компроміс, як засіб врегулювання політичних конфліктів, не є ідеальним, оскільки він не забезпечує їх остаточну ліквідацію. Але, як засвідчує досвід вище розглянутих держав Європейського Союзу, за умов наявності відповідного інституційного, політичного та культурного поля, адекватного сприйняття ситуації ворогуючими сторонами та готовністю співпрацювати й домовлятися, політичного компромісу можна досягнути навіть в конфлікті цінностей та ідентичності, які традиційно вважаються найскладнішими й такими, що

не піддаються остаточному вирішенню. Варто також зазначити про те, що доволі часто важливе місце у процесі вироблення політичного компромісу та вибору того чи іншого механізму його втілення має політична воля окремого суб'єкта. Оскільки, як засвідчує практика, компроміс стає можливим якщо з боку всіх сторін конфлікту існує запит на нього, але перший крок робить одна з них. Слід зазначити, що особливість досвіду держав Європейського Союзу в контексті застосування політичного компромісу полягає в тому, що в більшості випадків з пропозицією розпочати переговори або піти на дострокові вибори і т. і. виступає сторона, яка є сильнішою від свого опонента. Суб'єкти політичних конфліктів у даних країнах налаштовані не на тотальну перемогу над ворогом, а на взаємну вигоду, тобто на результат з ненульовою сумою. Таким чином забезпечується не лише врегулювання суперечностей, а й можливість та дієвість механізму застосування політичного компромісу.

1. Глухова А. В. Политические конфликты и кризисы. Консенсус и политические методы его достижения / А.В. Глухова // Государство и право. – 1993. – № 6. – С. 3. 2. *Конфліктологія*: підручник [Є. Д. Скулиш, С. А. Кузьмін, О. Р. Охременко, О. В. Шамара]. – К. : Видавничий дім «Артек», 2015. – С. 213. 3. *Здравомыслов А. Г.* Социология конфликта: Россия на путях преодоления кризиса : учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / Здравомыслов А.Г.– М. : Аспект Пресс, 1995. – С. 169. 4. *Конфліктологія* / под ред. А. С. Кармина. – СПб. : Изд. «Лань», 1999. – С. 211. 5. *Дмитриев А. В.* Конфликтология : учеб. пособ. / Дмитриев А.В. – М. : Альфа-М, 2003. – С. 253. 6. *Анцупов А. Я.* Конфликтология : учебник для вузов / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – М. : ЮНИТИ, 1999. – С. 469. 7. *Конфліктологія* / под ред. А. С. Кармина. – С. 66. 8. *Дмитриев А. В.* Цит. работа. – С. 254. 9. *Лебедева М. М.* Политическое урегулирование конфликтов : учеб. пособие / Лебедева М.М. – М. : Аспект Пресс, 1999. – С. 20. Там само. – С. 21. 11. Там само. – С. 34. 12. *Конфліктологія* / под ред. А. С. Кармина. – С. 219. 13. *Лебедева М. М.* Цит. работа. – С. 33-34. 14. *Конфліктологія* : підручник [Є. Д. Скулиш, С. А. Кузьмін, О. Р. Охременко, О. В. Шамара]. – С. 213. 15. Там само. – С. 215. 16. *Здравомыслов А. Г.* Цит. работа. – С. 169. 17. *Глухова А. В.* Цит. работа. – С. 13. 18. *Referendum 2015 – Final Results* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://volbysr.sk/en/tab01.html>. 19. Там само. 20. *Memorial Journal Officiel du Grand-Duche de Luxembourg*, В – N 66, 17 juin 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.legilux.public.lu/adm/b/archives/2015/0066/b066.pdf>. 21. *The Belfast Agreement Text* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>. 22. *The 1998 Referendums* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ark.ac.uk/elections/fref98.htm>

23. *The Belfast Agreement Text* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/agreement.htm>
24. *Европа в 2014 году: возвращение призраков* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.com/russian/international/2014/12/141216_eu_2014_problems#orb-footer
25. *Swedish centre-left do eight-year deal with opposition to avert snap election* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reuters.com/article/2014/12/27/us-sweden-politics-poll-idUSKBN0K505120141227>
26. *Greece crisis: PM Alexis Tsipras quits and calls early polls* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bbc.com/news/world-europe-34007859>
27. *Pourquoi Flamands et francophones ont-ils accepté cet accord?* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lalibre.be/actu/politique-belge/pourquoi-flamands-et-francophones-ont-ils-accepte-cet-accord-51b8da11e4b0de6db9c32354>

Samer Abd Elmoneim Rezek Aburzheila. The mechanisms of the application of political compromise: the experience of the states of European Union

This article deals with notions «political conflict» and «political compromise». It describes the relationship between the subject and the sphere, in which conflict originated, with the possibilities of its solution in the form of a compromise. Also author indicates types of compromise and their application in the context of the political practices of the European Union.

Nowadays, there are many definitions of "political conflict" in political science. It is necessary to give some of them:

- extreme state of political actions of various institutions representing the interests of large social groups, as a mutual opposition of different political forces - the identified issues and a defined intensity;

- a clash of policy actors in their quest to realize their mutual interests and objectives related to achieving or retaining political power status in society.

Scientists describe two levels of political conflict: 1) across the entire political space; 2) at authorities on the scope of authority. All these definitions and understandings include one important thing. The subject of political conflict is power. So, we can conclude that the political conflict is an extreme form of political action of individuals, groups and institutions, as subject of policy, which aims at conquest and retention of political power.

Notion «political compromise» also has many definitions. A. Dmitriev notes that the compromise is focused on solving disputable problems by joint efforts of the parties and mainly consists of mutual concessions. A. Antsupov and A. Shepilov support this idea. Scientists emphasize that the compromise is the exit strategy from the conflict. A. Carmine contrary believes that compromise is the strategy of behavior in the conflict. Common to these thoughts is that the compromise as a way of "removal" of the conflict lies in himself. It should be noted that it is used only under conditions obvious problems of limited resources for further continuation of the struggle, a clear positioning of subjects, the same vision of problems and conflicts of interest different order.

Thus, we can conclude that a political compromise - is one way to resolve the political conflict that is "withdrawing" the subject of debate indefinitely by the parties or

departure from its initial position through a series of give or partial satisfaction of their interests.

Traditionally, political conflicts are divided into conflicts of values, interests and identification (identity). And the next two types of political conflicts describes the sphere and subjects which take part in it:

- between the current government and social forces whose interests are not represented in the structure of government bodies and institutions, or presented as a denial and suppression of interests;

- within the existing authorities.

Actually within these two typologies will be conducted on the mechanisms of the application of political compromise in the states of the European Union, such as referendum on popular initiative, referendum on government initiative, written and oral agreement, snap election (parliamentary, presidential and municipal) amendments to the voting system.

Key words: political conflict, political compromise, elections, referendum, agreement.

УДК 323.12

О. Ф. СЛОБОДЯН

ВОЄННА ПОЛІТИКА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРИКЛАДНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Розкрито сутність, зміст, структуру, функції, суб'єктів та об'єктів воєнної політики. Вказано на специфіку воєнної політики держави. Наголошено на ускладненні воєнної політики в історичних умовах Нового та Новітнього часу. Акцентовано увагу на утриманні воєнною політикою чинника важливих соціально-політичних трансформацій в сучасних умовах.

Ключові слова: воєнна політика, воєнна політика держави, воєнна сила, мілітаризація, воєнно-політична діяльність, воєнно-політичний курс.

Слободян О.Ф. Военная политика: теоретические основы и прикладные интерпретации

Раскрыты сущность, содержание, структура, функции, субъекты и объекты военной политики. Указано на специфику военной политики государства. Отмечено осложнение военной политики в исторических условиях Нового и Новейшего времени. Акцентировано внимание на удержании военной политической фактора важных социально-политических трансформаций в современных условиях.

© СЛОБОДЯН Олег Феліксович – здобувач Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

Ключевые слова: военная политика, военная политика государства, военная сила, милитаризация, военно-политическая деятельность, военно-политический курс.

Slobodyan Oleg. Military policy: theoretical and applied interpretation

Essence, maintenance, structure, function, subjects and objects of military policy are exposed. It is indicated on the specific of military policy of the state. It is marked complication of military policy in the historical terms of New and Newest time. Attention is accented on maintenance of factor of important socio-political transformations a military policy in modern terms.

Key words: military policy, military policy of a state, military force, militarization, political and military activities, the military-political course.

Розробка теорії воєнної політики супроводжувала процес структурно-функціонального ускладнення політичних систем з моменту їх виникнення. Ідейно-політичний спадок практично всіх історичних епох дозволяє стверджувати про невинне продукування владарюючими суб'єктами норм, приписів, наказів (мовою ХХ ст. – воєнно-доктринальних положень), що стосувалися спрямованості та масштабів застосування збройної сили, яка перебувала в їх розпорядженні.

При аналізі сутності воєнної політики доцільно згадати радянський воєнно-теоретичний спадок, який певною мірою виступає історичним підґрунтям сучасних поглядів на воєнно-теоретичне мислення та воєнну-силову практику як окремих країн і народів, так і людства в цілому. Зокрема, ідеологічно детермінована та партійно контрольована «наукова думка» СРСР до воєнної політики відносила складову загальної політики класів, держав, партій та ін. соціально-політичних інститутів, яка була «безпосередньо пов'язана зі створенням воєнної організації, підготовкою та застосуванням засобів збройного насильства для досягнення політичних цілей». У прокрустовому ложі марксизму-ленізму «воєнна політика КПРС» трактувалась як складова частина воєнної політики партії, що «безпосередньо пов'язана з використанням робітничим класом та його союзниками збройної боротьби в інтересах встановлення диктатури пролетаріату, будівництвом Радянських Збройних Сил, організацією захисту соціалістичної Батьківщини та забезпеченням разом з іншими соціалістичними державами безпеки країн соціалістич-

ної співдружності, запобіганням нової світової війни та збереженням миру»¹.

Процеси розпаду світової системи соціалізму, держав соціалістичної співдружності, СРСР, деяких інших соціалістичних країн були фактично синхронізованими з переосмисленням сутності воєнно-політичних процесів на плюралістичних засадах, що було неможливим у попередній державі. Наукові розробки пострадянського періоду дозволили по-новому оцінити дихотомію «війна – політика», позбавити її ідеологічних нашарувань та партійно-детермінованих інтерпретацій. Зокрема, метою воєнної політики були визнані «розробка воєнної доктрини, визначення засобів, способів і умов її реалізації, тобто створення воєнної сили, регулювання її складу й рівня, застосування воєнної сили в ім'я політичних цілей всередині країни та на міжнародній арені»².

Сучасні наукові джерела пропонують низку визначень воєнної політики, які змістовно взаємодоповнюються. Так, В. Смолянюк під воєнною політикою пропонує розуміти частину «загальної політики певних соціальних сил, держав і створених ними спеціальних інститутів влади, які здійснюють підготовку і використання засобів збройного насильства для досягнення тих чи інших державних або загальнолюдських цілей, для ведення війни чи протидії її розв'язанню». Даний різновид політики виникає на перетині загальнодержавної політики і військової стратегії з метою досягнення воєнно-політичних цілей, що є важливими для правлячого суб'єкта³. Цей науковець вважає воєнну політику складовою «загальної політики держав та наддержавних об'єднань (блоків, коаліцій), які здійснюють підготовку та використання засобів збройного насильства задля ведення війни чи протидії її розв'язанню, досягнення інших соціально значущих цілей».

Альтернативне бачення воєнної політики властиве політичним партіям та суспільно-політичним рухам, які за допомогою збройних засобів «намагаються впливати на воєнну сферу держави з метою коригування її якісних характеристик», а також антидержавні сили, що «орієнтуються на силове втручання у політичний процес з метою захоплення влади, примусової зміни цілей суспільного розвитку та механізмів їх досягнення»⁴.

Г. Перепелиця «воєнну політику держави» розуміє як складову загальної державної політики, «безпосередньо пов'язаної із створенням воєнної організації, її підготовкою та застосуванням для досягнення політичної мети, яка є втіленням нових політичних інтересів»⁵.

М. Цюрупа воєнну політику вважає комплексною галуззю політики держави, «яка пов'язана зі створенням, утриманням на належному рівні збройної сили з можливим використанням її задля реалізації основних завдань внутрішньої і зовнішньої (національної) політики»⁶. На думку цього дослідника, «воєнна політика» та «оборонна політика» є синонімами.

Воєнна доктрина України 2015 р. воєнну політику України визначає як «діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки держави, пов'язана із запобіганням воєнним конфліктам, організацією та здійсненням військового будівництва і підготовкою Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення до збройного захисту національних інтересів»⁷.

Історично воєнна політика (йдеться про її «примітивні» форми) передувала виникненню перших держав, оскільки воєнна діяльність була невід'ємним атрибутом соціальної еволюції додержавних суспільств. Принаймні, це стосується наступально-загарбницьких проєктів тогочасних воєнно-соціальних лідерів, реалізація яких (проєктів) передбачала захоплення та пограбування чужої території. Пізніше, на державному етапі суспільної еволюції, в результаті внутрішнього змістовного ускладнення, загострення соціальних і міждержавних суперечностей, збільшення масштабів та руйнівного характеру війн, воєнна політика набула відносної самостійності, структурної досконалості, а також підвищеного значення у загальному переліку державних ознак.

З початком Нового часу (кінець XVII – початок XVIII ст.) воєнна політика держав почала набувати чіткого правового, інституційного та функціонального оформлення. У XIX ст. ці процеси суттєво прискорились. Саме тоді з'являються перші мільйонні регулярні армії, відбувається глибока мілітаризація національних економік (форму-

вання воєнно-промислових комплексів), створюються основи мобілізації широких верств населення та мобілізаційного розгортання економіки й транспорту, складається чітка модель прийняття на державно-політичному рівні рішень стосовно використання військової сили за кордоном або в межах власної країни тощо.

Особливо показовим у контексті набуття воєнною політикою статусу надзвичайно важливого соціально-політичного регулятора стало ХХ ст. Переконливими свідченнями цього стали світові війни 1914-1918 та 1939-1945 рр., численні локальні війни та воєнні конфлікти, що відбувалися в більшості воєнно-стратегічних регіонів світу, довготривала Холодна війна між геостратегічним Сходом і Заходом, перманентна загроза застосування ядерної зброї та її неконтрольоване розповсюдження, невпинне оснащення армій і ядерних, і неядерних країн сучасними зразками озброєнь та військової техніки. До аргументів, що додатково підкреслюють виключне значення воєнно-політичних подій минулого століття можна віднести розпад СРСР, виснаженого непомірними військовими витратами, а також синхронне посилення мілітарних можливостей західних держав на чолі із США.

ХХІ ст. продовжило логіку на утримання воєнною силою особливого соціально-політичного статусу в загальному спектрі міжнародних та міждержавних взаємин. Формування нової моделі багатополосного світу супроводжується посиленням воєнних амбіцій сторін, що прагнуть стати глобальними чи регіональними лідерами. Насамперед це стосується РФ, що застосувала воєнну силу проти Грузії (2008 р.), України (2014-2015 рр.), Сирії (2015 р.). Так само значними є воєнні амбіції КНР, яка поки що утримується від практичних воєнно-силових акцій, проте невпинно накопичує воєнний потенціал з високою вірогідністю його використання за межами національних кордонів. З цього приводу В.Смолянюк цілком справедливо вважає, що воєнна політика сучасної держави являє собою складну комбінацію внутрішніх та зовнішніх заходів, які визначають сутність воєнно-політичних приготувань, спрямованість та масштаб практичних військово-силових акцій⁸.

На наш погляд, існують серйозні підстави для формування висновку про новітню мілітаризацію політичних систем (внутрішній аспект) та сфери міжнародних відносин (зовнішній аспект). Ця мі-

літаризація має чітко виражену спрямованість, рушійні сили, інституційне забезпечення, цільові орієнтири. Поодинокі пацифістські маніфестації, ініціаторами яких здебільшого виступають недержавні актори, жодним чином не можуть змінити загального настрою значної кількості державно-політичних лідерів, переконаних у необхідності подальшого зміцнення воєнно-силових ресурсів, що є у їх розпорядженні.

Виходячи з наведених вище міркувань, до суб'єктів воєнної політики доцільно віднести насамперед вищі органи державної влади (законодавчі та виконавчі), органи управління воєнною організацією держави і збройними силами, а також політичні партії, рухи, інші осередки політичної активності населення, програмні положення яких поширюються на військову сферу держави. Об'єктами даного різновиду публічної політики стають політична система суспільства (насамперед держава, політичні партії, політична опозиція, масмедіа), воєнно-економічні структури (воєнно-промисловий або оборонно-промисловий комплекс), воєнна організація (сектор безпеки і оборони), воєнно-політичні блоки (союзи, коаліції), до яких належить держава, суспільна свідомість, масова культура, соціальні групи, на яких поширюються вимоги воєнного (мобілізаційного) законодавства, а також відносини між політичними лідерами та впливовими соціальними акторами з приводу використання військової сили тощо.

Більшість науковців обґрунтовано вважають, що в умовах мирного часу воєнна політика дещо втрачає статус домінантного чинника контрольованих владою політичних перетворень. Разом з тим, з огляду на необхідність силового забезпечення національних інтересів, програмування та реалізація цієї політики ніколи не виключаються з переліку першочергових державних завдань. Період накопичення воєнних викликів і загроз, а тим більше прямих військових дій, у які залучається держава, швидко трансформують воєнну політику в необхідну передумову збереження суверенітету, територіальної цілісності держави, а то й безпосередній чинник її виживання в складних геополітичних реаліях глобалізованого світу.

Узагальнення наукових поглядів Г. Перепелиці, В. Смолянюка, М. Цюрупи до функцій воєнної політики дозволяє віднести:

формування у широких верств населення адекватного розуміння необхідності й виправданості силового убезпечення суспільного розвитку, запобігання викликам і загрозам національній безпеці за допомогою збройних засобів (світоглядна функція);

обґрунтування спектру оборонних завдань держави та їх доведення до військовослужбовців, представників державних управлінських структур, приписного і мобілізаційного складу (методологічна функція);

забезпечення узгодженої діяльності всіх гілок політичної влади, елементів воєнної організації держави у мирний і особливо у воєнний час з метою досягнення соціально значущих цілей (координаційна функція);

створення умов ефективного управління обороноздатністю держави, насамперед – збройними силами у випадку практичного виконання планів їх бойового застосування та мобілізаційного розгортання (організаційно-мобілізаційна функція);

формування у свідомості військовослужбовців особливих духовних утворень, що визначають їх індивідуальну та групову відданість загальносуспільним цінностям й інтересам, високу активність в ході виконання функціональних обов'язків, необхідні морально-бойові якості (виховна функція);

передбачення перспектив розвитку військово-політичних процесів у їх конструктивних і деструктивних аспектах, прогнозування розвитку військової науки і військової практики, шляхів оптимального втілення їх напрацювань у реалії військового будівництва (прогностична функція).

Мету воєнної політики доцільно розглядати в ендогенному (внутрішньому) та екзогенному (зовнішньому) контекстах. Так, у внутрішньополітичному розумінні воєнна політика означає: а) для держави – збереження політичної та економічної систем, створення умов для поступального розвитку суспільства, забезпечення його цілісності й стабільності, збереження соціально-класової структури, станових та інших привілеїв на вигідних для влади умовах; б) для протиставленого державі соціально-політичного утворення – боротьбу за політичну владу, знищення наявної політичної і економічної систем, ініціювання оновленої системи суспільних відносин на засадах власного політичного домінування.

У зовнішньому (міжнародному) контексті воєнна політика може проявлятися як: а) розробка та реалізація оборонних стратегій, забезпечення воєнної безпеки (захист від зовнішніх загроз і небезпек воєнного характеру), збереження державної незалежності, суверенітету, територіальної цілісності, відсіч агресії; б) створення суверенними державами наддержавних військово-політичних структур (альянсів, блоків, коаліцій) та делегування їм частини Мету воєнної політики доцільно розглядати в ендогенному (внутрішньому) та екзогенному (зовнішньому) контекстах. Так, у внутрішньополітичному розумінні воєнна політика означає: а) для держави – збереження політичної та економічної систем, створення умов для поступального розвитку суспільства, забезпечення його цілісності й стабільності, збереження соціально-класової структури, станових та інших привілеїв на вигідних для влади умовах; б) для протиставленого державі соціально-політичного утворення – боротьбу за політичну владу, знищення наявної політичної і економічної систем, ініціювання оновленої системи суспільних відносин на засадах власного політичного домінування.

У зовнішньому (міжнародному) контексті воєнна політика може проявлятися як: а) розробка та реалізація оборонних стратегій, забезпечення воєнної безпеки (захист від зовнішніх загроз і небезпек воєнного характеру), збереження державної незалежності, суверенітету, територіальної цілісності, відсіч агресії; б) створення суверенними державами наддержавних військово-політичних структур (альянсів, блоків, коаліцій) та делегування їм частини оборонних функцій; в) звільнення колоніальних або поневолених держав від іноземного панування; г) розширення зон геополітичного впливу, захоплення територій, акваторій, населення, матеріальних цінностей, утиснення суверенітету інших держав або їх пряме підкорення з ліквідацією інститутів державно-політичної самодостатності.

оборонних функцій; в) звільнення колоніальних або поневолених держав від іноземного панування; г) розширення зон геополітичного впливу, захоплення територій, акваторій, населення, матеріальних цінностей, утиснення суверенітету інших держав або їх пряме підкорення з ліквідацією інститутів державно-політичної самодостатності.

До основних структурних елементів воєнної політики належать:

на макрорівні – основоположні ідеї та принципи розвитку військової сфери, розраховані на перспективу та викладені в нормативно-правових актах (насамперед у воєнній доктрині держави);

на мезорівні – поточні плани та рішення органів військово-політичного управління;

на макрорівні – практична діяльність владних структур, посадових осіб та окремих представників сектору безпеки і оборони щодо втілення в життя прийнятих воєнно-політичних рішень.

Виходячи з цього, головними напрямками реалізації воєнної політики доцільно вважати не лише державне управління воєнною сферою, розвитком сектору безпеки і оборони (насамперед, будівництвом збройних сил та інших легітимних збройних формувань), а й регулювання воєнно-політичних відносин з іншими державами та наддержавними об'єднаннями (блоками, альянсами), а також практичне керівництво воєнно-політичними акціями, реальним використанням військової сили у державі та за її межами.

Воєнна політика не є статичною конструкцією. Цілком природно виглядає зміна її окремих параметрів (насамперед спрямованості й інтенсивності) під тиском внутрішніх та зовнішніх чинників. Найбільш важливими факторами впливу на неї вважаються: політичні та економічні інтереси держав та наддержавних об'єднань, що еволюціонують у часі й просторі; державні та суспільні ресурси (економічні, демографічні, духовні, науково-технологічні, сировинні, власне військові та ін.), що можуть як накопичуватися, так і витратитися; зовнішні умови (глобальні та регіональні процеси, стан геополітичного оточення, зміни воєнно-політичної обстановки, динаміка викликів і загроз, ступінь військової небезпеки). Як наслідок, умовні «політичні команди», що утримують владу на певних етапах суспільної еволюції, здатні зніщувати зміни, які принципово змінюють воєнно-політичний курс країни, її союзницькі зобов'язання, розуміння «дружніх» та «ворожих» імплементацій практичної політики.

1. *Военная* политика; *Военная* политика КПСС // *Военный энциклопедический словарь*. – М. : Воениздат, 1983. – 863 с. – С. 137. 2. *Военная* политика: сущность, структура, тенденции развития // *Военная политология*. – М.

: Военная академия Генерального штаба Вооруженных Сил, 1993. – 218 с. – С. 45. **3.** *Смолянюк В.Ф.* Військова політика / Смолянюк В.Ф. // Політологічний енциклопедичний словник ; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – К. : Генеза, 2004. – 736 с. – С. 82. **4.** *Смолянюк В.Ф.* Политика военная / Смолянюк В.Ф. // Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник ; под общ. ред. Г.П. Сытника. – К. : НАДУ, 2012. – 496 с. – С. 288. **5.** *Перепелиця Г.П.* Воєнна політика держави / Перепелиця Г.П. // Політична енциклопедія ; редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське видавництво, 2011. – 808 с. – С. 114. **6.** *Цюрупа М.В.* Проблема визначення воєнної політики та її атрибутів / М.В. Цюрупа, В.С. Ясинська // Основи загальної та воєнної політології : підручник ; під заг. ред. В.М. Телелима. – К. : Кондор, 2013. – 512 с. – С. 164. **7.** *Про рішення* Ради національної безпеки і оборони України від 2.09.2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України №555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.fleet.sebastopol.ua/articles/ukaz_prezidenta_ukrajini_5552015/. **8.** *Смолянюк В.Ф.* Політика воєнна / Смолянюк В.Ф. // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Національна академія державного управління при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011; Т. 4 : Галузеве управління / наук.-ред. колегія: М.М. Іжа (співголова), В.Г. Бодров (співголова) та ін. – 2011. – С. 497.

Slobodyan Oleg. Military policy: theoretical and applied interpretation

Development of theory of military policy accompanied a process structurally functional complication of the political systems from the moment of their origin. Under a military policy it follows to understand part of general policy of certain social forces, states and created by them the special institutes of power, which carry out preparation and use of facilities of the armed violence for achievement of certain state or common to all mankind goals, for the prosecution of war or counteraction its decision. The alternative understanding of military policy is incident to political parties and social and political motions. They by the armed facilities try to influence on the military sphere of the state with the purpose of correction of it high-quality descriptions. A military policy is peculiar also to anti-state forces, which are oriented on power interference with a political process with the purpose of capture of power, forced change of aims of community development and mechanisms of their achievement. A «military policy» and «defensive policy» is synonyms.

In XX age a military policy purchased status of extraordinarily important socio-political regulator. The certificates of it were become by world wars 1914-1918 and 1939-1945, local wars and soldiery conflicts which took place in majority military-strategic the world regions, of long duration Cold war between geostrategic East and the West. XXI age continued logic on maintenance of the special socio-political status military force in the general spectrum of international and intergovernmental mutual relations.

To the subjects of military policy it is expedient to take higher public (legislative and executive) authorities, organs of management military organization of the state and military powers, and also political parties, motions, other cells of political activity of population above all things. To the objects of military policy is expedient to take political system of society (above all things the state, political parties, political opposition, mass-media), military-economic structures (defensive-industrial complex), military organization (sector of safety and defensive), military-political blocks (unions, coalitions), public consciousness, mass culture.

The main functions of military policy are prevention of calls and threats to national safety by the armed facilities, ground of defensive tasks of the state and their taking to the servicemen, representatives of state administrative structures, providing of the concerted activity of all branches of political power, elements of military organization of the state, in peaceful and military time, conditioning effective management of the state in military sphere, prediction of prospects of development of military-political processes.

The purpose of military policy of the state is a maintenance of the political and economic systems, conditioning, for forward development of society, providing of his integrity and stability, maintenance of social-class structure, class and other privileges, on advantageous for power terms.

To the basic structural elements of military policy belong: fundamental ideas and principles of development of military sphere, counted on a prospect, current plans and decisions of organs of military-political management, practical activity of imperious structures, public servants and separate representatives, the sector of safety and defensive in relation to embodiment in life of the accepted military-political decisions.

Main directions of realization of military policy is state administration a military sphere, by development the sector of safety and defensive (above all things, building of military powers and other legitimate armed forces), adjusting of military-political relations, with other states and associations (by blocks, alliances), practical guidance by military-political actions, by the real use of military force in the state and after its limits.

A military policy is not a static construction. Fully naturally the change of it looks separate parameters (above all things to the orientation and intensity) force-feed internal and external factors. On it considered the most essential factors of influence: political and economic interests of the states and associations; state and public resources, which can both accumulate and outlaid; external terms (global and regional processes, state of geopolitical surroundings, change of military-political situation, threats, degree of military danger).

Key words: military policy, military policy of a state, military force, militarization, political and military activities, the military-political course.

ПОЛІТИЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ 2007 РОКУ: РОЛЬ І МІСЦЕ ПАРТІЙ ЛІВОГО РУХУ

Стаття присвячена ролі і місцю партій лівого руху України в політичній кризі 2007 року. Проведений політологічний аналіз причин виникнення політичної кризи, проаналізована участь лівих партій у позачергових виборах народних депутатів України 2007 року та дана характеристика їх результатам.

Ключові слова: політична криза в Україні, лівий рух України, політологічний аналіз, парламентські вибори 2007 року.

Рудень Д. Н. Политический кризис в Украине 2007 года: роль и место партий левого движения

Статья посвящена роли и месту партий левого движения Украины в политическом кризисе 2007 года. Проведен политологический анализ причин возникновения политического кризиса, проанализировано участие левых партий во внеочередных выборах народных депутатов Украины 2007 года и дана характеристика их результатам.

Ключевые слова: политический кризис в Украине, левое движение Украины, политологический анализ, парламентские выборы 2007 года.

Ruden Denis. Political crisis in Ukraine in 2007: the role and the place of parties of left movement

This article discusses the role and the place of parties of left movement in Ukraine during the political crisis of 2007. The political analysis was done to reveal the causes of political crisis genesis. Left parties participation in special elections of people's deputies of Ukraine in 2007 was analyzed and its results were described.

Key words: political crisis in Ukraine, left movement of Ukraine, political analysis, 2007's parliamentary elections.

Передумовами політичної кризи в Україні 2007 року стали парламентські вибори 2006 року, нездатність демократичної коаліції (фракцій партії «Наша Україна», Блоку Юлії Тимошенко та СПУ) домовитись про формат майбутньої влади, розподіл місць в уряді, небажання Президента В. А. Ющенка співпрацювати з прем'єр-міністром Ю. В. Тимошенко і як наслідок - формування «антикри-

зової коаліції» у Верховній Раді України за участі фракцій Партії регіонів, Комуністичної та Соціалістичної партій України.

Внаслідок у В. А. Ющенко і Ю. В. Тимошенко виник ситуативний союз, який опираючись на національно-демократичні сили, сприяв появі Указу Президента України про розпуск Верховної Ради України. Уряд В. Ф. Януковича відмовився виконувати цей указ та виділяти кошти на проведення дострокових виборів.

Виходом з кризи стала політична домовленість між Президентом України В. А. Ющенком, Прем'єр-міністром України В. Ф. Януковичем та Головою Верховної Ради України О. О. Морозом про проведення позачергових виборів до парламенту 30 вересня 2007 року та підписання ними «Універсалу національної єдності». Актуальність дослідження зумовлена тим, що фактично ці вибори стали черговим етапом зниження рівня довіри серед громадян України до лівих сил, втрати СПУ статусу парламентської і початком остаточної маргіналізації лівої ідеї в Україні.

Лівий рух в Україні досліджували сучасні вітчизняні вчені, такі як О. М. Волков, О. В. Гарань, В. В. Медведчук, С. М. Остюченко, Є. В. Перегуда, О. С. Стаценко, В. М. Якушик. Політологічний аналіз загальних ідеологічних трансформацій знаходимо в працях і вітчизняних науковців В. П. Андрущенко, О. В. Бабкіної, В. В. Кізіми, І. Ф. Кураса. Значний внесок в теоретичні дослідження та практичну реалізацію по створенню і розвитку лівого руху України внесли, перший секретар ЦК Комуністичної партії України, керівник фракції комуністів у Верховній Раді України П. М. Симоненко, голова партії «Справедливість» С. М. Ніколаєнко, голова Соціалістичної партії України О. О. Мороз, голова Прогресивної соціалістичної партії України Н. М. Вітренко, голова партії «Союз лівих сил» В. О. Волга, директор Інституту демократії і соціальних процесів В. Я. Шибко, політологи В. С. Кулик, В. С. Небоженко.

Проте роль і місце лівого руху в політичній кризі в Україні в 2007 році не привернули глибокої уваги науковців. Тому є необхідність провести політологічний аналіз та більш детально розглянути означене питання задля виявлення його основних аспектів.

26 березня 2006 року відбулися вибори до Верховної Ради України. Вперше вони проводилися за пропорційною виборчою системою. Вибори 2006 року виявилися рекордними на той час за

кількістю партій і блоків, що взяли в них участь - 45. Прохідний бар'єр для партій і блоків становив 3% від кількості виборців, що голосували¹.

Ліві сили в цілому програли парламентські вибори 2006 року і почали відігравати допоміжну роль. У сформованому парламенті ліві партії мали лише 54 депутати (Таблиця 1). Уперше на цих виборах була застосована повністю пропорційна система із зменшенням бар'єру з 4% до 3%, що стало кроком назустріч депутатам-мажоритарникам, які не хотіли голосувати за новий виборчий закон. Співпраця КПУ з Партією регіонів, СПУ з БЮТ і партією «Наша Україна» привела до втрати авторитету комуністів, оскільки експлуататори виявилися в одному човні з експлуатованими. Голоси комуністичного електорату перейшли в основному до Партії регіонів, а СПУ – до БЮТ².

Таблиця 1. Переможці виборів до Верховної Ради України 26 березня 2006 року і результати лівих політичних партій*

Назва політичної партії	Кількість голосів виборців	Відсоток голосів виборців до тих, що взяли участь у голосуванні	Кількість обраних народних депутатів України
Партія регіонів	8 148 745	32,14	186
Блок Юлії Тимошенко	5 652 876	22,29	129
Блок «НАША УКРАЇНА»	3 539 140	13,95	81
Соціалістична партія України	1 444 224	5,69	33
Комуністична партія України	929 591	3,66	21
Прогресивна соціалістична партія України (у складі блоку Наталії Вітренко «Народна опозиція»)	743704	2,93	0
Партія «Справедливість» (у складі «Народного блоку Литвина»)	476155	2,44	0
Соціал-демократична партія України (об'єднана) (у складі «Опозиційного блоку НЕ ТАК!»)	257106	1,01	0
Селянська партія України	79160	0,31	0

*Таблиця складена за матеріалами Центральної виборчої комісії cvk.gov.ua

Саме від 54 депутатів у Верховній Раді, що представляли ліві сили, залежало, які еліти сформують правлячу коаліцію.

Несподівана для громадськості зміна позиції О. О. Мороза, який за обіцяну посаду спікера парламенту, без необхідних консультацій з партійним активом, опираючись на коло соціалістів-бізнесменів М. М. Рудьковського, Я. П. Мендуся, В. П. Цушка та інших прийняв рішення про вхід до «антикризової коаліції», заручившись підтримкою Політради СПУ. Це призвело до виходу з партії першого секретаря Політради Й. В. Вінського, Ю. В. Луценка. Таке рішення Політради поставило в незручне становище впливових соціалістів, які працювали в уряді – С. М. Ніколаєнка, В. П. Семенюк, В. П. Цушка.

Аналізуючи ситуацію, можна гіпотетично припустити, що «демократичні» сили невдало вели переговори між собою та з лідером СПУ О. О. Морозом, який і в 2004 році підтримував «помаранчевих» виключно на взаємовигідних умовах.

Іншим, неприродним, став альянс КПУ – представників лівих сил України, і Партії регіонів – партії крупного капіталу. Результати парламентських виборів 2006 і 2007 років засвідчили, що соціокультурний поділ, різке зростання якого відбулося у 2004 році, залишається визначальним для структуризації партійної системи України³. Тому й союз Партії регіонів з КПУ мав підґрунтя, яке базується на співпраці з керівництвом Росії, експлуатації гуманітарних та зовнішньополітичних конфліктних тем. Тим більше, що в КПУ вже тоді чітко простежувалися прагматизм керівництва, пошук вигоди у діяльності партії, яка лише використовувала ліві гасла рівності, справедливості та боротьби з олігархами.

Діяльність лівих партій під час перебування в «антикризовій коаліції» збільшила критичність оцінки суспільством виконання ними своїх політичних обіцянок. Це стосується, насамперед, СПУ (якщо у вересні 2006 року 33,9% опитаних вважали, що вона зовсім не виконує зазначені обіцянки, то у квітні 2007 року так думали вже 48,1%), в КПУ також спостерігалось значне зниження довіри (32,7% та 44,3%, відповідно)⁴.

30 вересня 2007 року в історії незалежної України сталася важлива подія – відбулися перші позачергові парламентські вибори внаслідок розпуску Президентом України В. А. Ющенком Верховної

Ради V скликання. Парламентські вибори 1994, 1998, 2002 та 2006 років були черговими і відбувалися через припинення народними депутатами своїх повноважень після закінчення терміну у 4 роки від попередніх виборів. З 1991 по 2007 роки питання про розпуск парламенту не закінчувалося конкретними кроками. І лише у 2007 році Верховну Раду України було розпущено, коли для цього, здавалося, не було підстав. Однак, протистояння, з одного боку, між Президентом та Прем'єр-міністром у системі виконавчої влади, з іншого – між опозицією та правлячою коаліцією в системі законодавчої влади стало причиною політичної кризи в Україні і розпуску парламенту. Отже, в країні внаслідок незавершення Конституційної реформи 2004 року існувала розбалансованість гілок влади, яка полягала у відсутності чіткого визначення повноважень Президента та Прем'єр-міністра, а це призводило до конфронтації між ними. Значною мірою така ситуація викликана незавершеністю політичної реформи 2004 року, яка була покликана стати важливим кроком на шляху до парламентсько-президентської форми правління. Але реформа не вирішила це завдання, оскільки залишила Президенту України досить широкі повноваження, особливо на місцях, і в той же час не менш важливі повноваження були закріплені за Прем'єр-міністром. Таким чином, протистояння у системі виконавчої влади було закладене у політичній реформі з самого початку. Приводом до розпуску парламенту у 2007 році було створення «антикризової коаліції», неприховане бажання бізнес-структур Партії регіонів скуповувати голоси народних депутатів України для зміни Конституції. До цього спонукала і хиткість пропрезидентської фракції партії «Наша Україна», з якої вийшла депутатська група на чолі з А. К. Кінахом і приєдналася до коаліційної більшості. Звична політична корупція у Верховній Раді України, а також заяви лідерів коаліції про намір зібрати конституційну більшість підштовхнули президента до підписання указу про розпуск парламенту та призначення позачергових виборів⁵.

Голова СПУ О. О. Мороз в рейтинги своєї партії завжди відмовлявся вірити, вважаючи, що соціологи їх занижують. Але колишня впевненість О. О. Мороза вже не відчувалася з розпуском парламенту у 2007 році. Самі вибори соціалісти вважали незаконними, але повернути ситуацію у сприятливе для себе русло вже не мали

шансів⁶. Керівник СПУ О. О. Мороз розцінював Указ Президента про розпуск парламенту як авантюру⁷. Лідер партії не виходив на телеекрани, не проводилася, як завжди, масштабна публічна агітація. Актив партії також вів пасивну агітаційну роботу. Не зрозуміли рішення про входження до «антикризової коаліції» і в частині партійних осередків СПУ, адже це рішення приймалося на засіданні фракції під головуванням О. О. Мороза і не розглядалося на засіданні найвищого статутного органу СПУ – 3^тїзді. Пізніше, напередодні парламентських виборів 2012 року голова СПУ О. О. Мороз визнав помилкою участь соціалістів в «антикризовій коаліції» як свою особисту⁸. Поразці СПУ сприяв і особистий конфлікт між О. О. Морозом та впливовими народними депутатами України від СПУ, головним редактором газети «Сільські вісті» І. В. Сподаренком. Базовий електорат СПУ, сконцентрований в Центральній Україні, традиційно підтримував державницькі позиції, тож він не зрозумів союзу з проросійськими Партією регіонів і КПУ.

Щодо КПУ, то її керівництво взагалі оцінювало цю подію як змову, метою якої є встановлення диктатури. Така позиція партії навіть знайшла відображення у назві програми, з якою вона пішла на вибори 2007 року – «За народовладдя! Геть диктатуру!»⁹.

Розуміючи свій майбутній програш на виборах 2007 року представники КПУ та СПУ свого часу, пропонуючи правки до Закону України від 01.06.2007 № 1114-V Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» та деяких інших законодавчих актів України щодо порядку проведення позачергових виборів до Верховної Ради України та заміщення народних депутатів України, повноваження яких були достроково припинені додали не зовсім демократичне положення щодо визнання виборів дійсними за умови понад п'ятдесяти відсоткової явки виборців. Вочевидь, ліві розглядали як вірогідний сценарій зрив дострокових виборів. Зрештою, відносно невисока явка виборців показала, що якби до позиції лівих долучилися представники Партії регіонів, і закликали своїх виборців не брати участі у виборах, то реалізація цього сценарію була б достатньо ймовірною. Проте сама Партія регіонів була в більшій мірі зацікавлена у формуванні нового парламенту та у легітимному підтвердженні свого урядового статусу¹⁰. Олігархічна група в Партії регіонів (Р. Л. Ахметов, Б. В. Колесніков)

не підтримували проходження СПУ до парламенту, оскільки О. О. Мороз посилював свій вплив на В. Ф. Януковича.

КПУ отримала на позачергових виборах народних депутатів України 30 вересня 2007 року 1 257 291 голос (Таблиця 2), що становило 5,39 % від кількості виборців, що взяли участь у голосуванні. Фракція КПУ в парламенті відтепер була представлена 27 мандатами.

Таблиця 2. Переможці виборів до Верховної Ради України 30 вересня 2007 року і результати лівих політичних партій**

Назва політичної партії	Кількість голосів виборців	Відсоток голосів виборців до тих, що взяли участь у голосуванні	Кількість обраних народних депутатів України
Партія регіонів	8 013 895	34,37	175
Блок Юлії Тимошенко	7 162 193	30,71	156
Блок «НАША Україна – НАРОДНА САМООБОРОНА»	3 301 282	14,15	72
Комуністична партія України	1 257 291	5,39	27
«Блок Литвина»	924 538	3,96	20
Соціалістична партія України	668 234	2,86	0
Прогресивна соціалістична партія України	309 008	1,32	0
Комуністична партія України (оновлена)	68 602	0,29	0

Назвати результат КПУ на цих виборах перемогою важко, незважаючи на збільшення в півтора рази підтримки у порівнянні з виборами 2006 року. Цей результат значно менший за результати 2002 року, коли КПУ підтримало майже 20% виборців. Сприяло такому результату КПУ відносно невелика кількість партій, що брали участь у виборах, а також падіння рейтингу інших політичних партій, зокрема СПУ.

Три провідні ліві партії – КПУ, СПУ, ПСПУ заручилися підтримкою у 1998 році – 37,24%, у 2002 році – 30,07%, у 2006 році – 12,28% виборців, то у 2007 році всі ліві набрали 9,57%.

**Таблиця складена за матеріалами Центральної виборчої комісії cvk.gov.ua

Збільшила свою підтримку КПУ не лише у відсотковому співвідношенні, але й кількісному. В 2007 році за комуністів проголосувало більш як на 300 тисяч виборців більше, ніж в 2006-му.

Зросла і кількість депутатів-комуністів – з 21 до 27 осіб. Але при цьому КПУ не стала учасником парламентської коаліції і втрачало своє представництво у виконавчій гілці влади. А це означало, що відбувалася втрата перспектив для подальшого кар'єрного зростання активу КПУ, депутатів, керівників обласних організацій, що, безумовно, вплинуло на якісний склад компартії та її фінансування в майбутньому.

КПУ продовжило стратегію співпраці з політичними партіями, які представляли крупний капітал, з метою дискредитації опонентів в лівому русі, вкидання компромату, відтягування радикально налаштованих виборців, пошуку вигод для членів партії тощо.

Певний успішний результат комуністів окремі експерти пояснюють не стільки реальним зростанням рейтингу КПУ, скільки лояльністю щодо комуністів зі сторони Партії регіонів, яка надала фінансову підтримку та не вела проти компартії жорсткої боротьби, зокрема на Донбасі та в інших східно- і південноукраїнських областях, оскільки комуністи були союзниками Партії регіонів по «антикризовій коаліції». Таке твердження щодо фінансових вливань в КПУ може пояснити успіх партії, адже компартія покращила свої результати по всіх областях, в тому числі й тим, які Партія регіонів не контролювала.

Певною мірою комуністам вдалося перетягнути голоси соціалістів та прогресивних соціалістів, які погіршили свої результати і мали імідж непроривних та «зрадників».

Комуністи чітко визначили свою електоральну нішу, і позиціонували себе як крайньо ліва партія прорадянської орієнтації. Вдалим можна вважати і звернення голови Комуністичної партії України П. М. Симоненка до прихильників інших лівих партій проголосувати за комуністів і не втратити таким чином свої голоси.

Традиційно слабко у КПУ презентована була перша п'ятірка. Спроба омолодити партію виглядала як не зовсім продуманий PR-крок, оскільки запропоновані нові обличчя навряд чи змогли вплинути на розстановку груп впливу в КПУ. Тому комуністи залишаються й надалі однією із найбільш консервативних партій в

Україні, де партійна еліта повністю монополізувала владу і сам розвиток партії залежить лише від волі (сваволі) її керівництва¹¹. Це певною мірою в перспективі привело до відірваності партії від громадян, співпраці з олігархами і опосередкованій забороні КПУ брати участь у виборах, наприклад в місцевих у 2015 році.

Але тоді комуністи зуміли не тільки поліпшити результат, додавши в порівнянні з 2006 роком в кількості набраних голосів як в процентному на 1,73%, так і в абсолютному виразі (на 327 тисяч голосів), при цьому залишитися єдиною лівою силою в парламенті.

Проте результати виборів продемонстрували, що КПУ вичерпала електоральний ресурс у 5%. Це її базовий електорат, який в осяжному майбутньому голосуватиме за неї досить довго і наврядчи буде розширений при збереженні ідеологічних постулатів і керівництва партії¹².

У Верховній Раді України VI скликання КПУ продовжила законотворючу діяльність у статусі опозиційної партії аж до 2010 року, коли разом з фракціями Партії регіонів, Блоку Литвина та окремих народних депутатів не було створено парламентської коаліції стабільності і реформ. Проте, як і за часів участі КПУ в «антикризовій коаліції», представники партії не взяли участі в розподілі міністерських портфельів, віддавши свою квоту партнерам по коаліції, а делегували членів партії у виконавчу гілку влади на посади заступників.

Входження КПУ до коаліції стабільності і реформ стало можливим завдяки підтримці Блока лівих і лівоцентристських сил кандидата в Президенти України В. Ф. Януковича у другому турі президентських виборів 2010 року.

Загалом же ж фракція Комуністичної партії України за період роботи у Верховній Раді України VI скликання не виконала жодної передвиборчої обіцянки¹³.

На позачергових виборах до Верховної Ради України СПУ потерпіла фіаско, отримавши підтримку 668 234 голоси виборців, що становило 2,86% і втратила представництво в парламенті.

СПУ фактично повторила долю ПСПУ 2006 року, коли партіям у складі блоку Н. М. Вітренко не вистачило всього 0,07% для проходження в парламент.

Падіння рейтингу СПУ мало суттєвий, закономірний характер. Якщо в 2006 році СПУ підтримало 5,69% виборців, то в 2007 році

– практично в два рази менше. Кількість виборців, які проголосували за СПУ, зменшилась майже на 800 тисяч.

СПУ втратила довіру в базовому для себе регіоні – Центральній Україні, де традиційно мала високий рівень підтримки. При тому відмова від жорсткої боротьби за центрально український електорат була свідомою і в стратегічному плані помилковою. Конфлікт керівництва СПУ з головним редактором газети «Сільські вісті», його вихід з фракції СПУ значно ослабив позиції соціалістів, адже вони втратили чи не єдиний позапартійний засіб масової інформації, який підтримував їх ідеологічні позиції.

В основному ставка була зроблена на Схід та Південь, де вже лідирувала Партія регіонів, а також її партнери – комуністи. Таким чином, СПУ, втративши традиційного для себе центрально українського виборця, не змогла заручитися необхідним рівнем довіри в Східній і Південній Україні.

Радикальна зміна електоральних орієнтирів соціалістів, відмова від співпраці з союзниками по Майдану-2004, участь СПУ в «антикризовій коаліції» не могла пройти непоміченою. Тому результат СПУ є закономірним та став застереженням для політичних сил, які не враховують сталість та обумовленість об'єктивними соціальними та ідеологічними чинниками електоральних орієнтирів виборців. Спроби О. О. Мороза «обіграти» виборця стали шляхом до закінчення політичної кар'єри політика та завершенням політичної історії для окремих політичних сил.

На наш погляд, СПУ просто не могла запропонувати виборцю більш-менш прийнятний набір пропозицій, який той міг би підтримати на виборах. Окрім того, голова партії О. О. Мороз не зміг пояснити ні членам партії, ні її прихильникам, ні виборцям радикальної зміни вектору партії: з підтримки демократичних сил до участі в олігархічній «антикризовій коаліції». Ситуація погіршувалась певною втратою головою партії здатності до об'єктивного аналізу ситуації, посиленні егоцентризму, бажанням будь-що стати першою чи другою особою в державі. Лідер соціалістів дослухатися до тих, хто йому говорив те, що йому подобалося.

Невдалою була і медійна політика СПУ, яку курував секретар Політради Я. П. Мендусь, основою якої стала проблема обмеження повноважень Президента, перехід до суто парламентської форми

державного правління, розширення повноважень місцевих рад, яка в першу чергу цікавила самого О. О. Мороза, а для більшості ж виборців ці питання значно поступаються перед проблемами бідності, злочинності, корупції тощо.

Ставка на тотальну критику В.Ющенка була логічною, але це робили всі політичні партії і СПУ не відрізнялась особливою оригінальністю та ексклюзивністю звинувачень у порівнянні зі своїми колегами по Антикризівій коаліції – КПУ та ПР.

Ситуація складалась таким чином, що соціалісти підійшли до виборчої кампанії ідейно та морально спустошеними, вибори для СПУ експерти розглядали не як вибори, а як вирок.

Таким чином, слабко проведена виборча кампанія, підсвідомий програш виборів командою О.О. Мороза, його політичне «виго-рання», ще до початку виборчого процесу призвели до незадовільного результату¹⁴.

Отже, перебування в «помаранчевому таборі», а потім участь в «антикризовій коаліції» закінчилися для СПУ перетіканням голосів прихильників до харизматичніших і молодших лідерів, які стали уособленням двох опонуючих таборів. У даному контексті основна проблема соціалістів полягала у тому, що вони не змогли пояснити своєму потенційному електорату, чому треба голосувати саме за них¹⁵. У той час соціологи вже фіксували електоральний поділ вподобань громадян України на Схід і Захід. СПУ мала більш прозахідний електорат, тож союз з проросійськими КПУ і Партією регіонів значно погіршив її рейтинг.

Після поразки на позачергових виборах до Верховної Ради України у 2007 році в середині СПУ загострилася внутріпартійна дискусія щодо перспектив її існування, шляхів повернення до влади, зокрема і зміна керівництва партії. Голова партії О. О. Мороз одразу після програшу партії написав заяву про складання повноважень очільника партії. Проте зробив все можливе, щоб ні Політрада, ні з'їзд СПУ заяву лідера партії не задовольнив. Разом з тим, О. О. Мороз, усвідомлюючи відповідальність за результати виборів, заявив про відмову від участі в наступних виборах Президента України, що дало можливість і надію на зміну поколінь в керівництві СПУ.

Секретар Політради СПУ С. М. Ніколаєнко пропонував обирати кандидатуру на пост Президента України від соціалістів, застосо-

вуючи механізм внутрішньопартійного праймеріз, що частково і було реалізовано шляхом проведення соціологічного дослідження серед членів партії, результатом якого стала пропозиція Політради партії винести на розгляд з'їзду двох кандидатур – Секретарів Політради В. П. Семенюк-Самсоненко і С. М. Ніколаєнка.

12 квітня 2008 року на позачерговому XIV з'їзді СПУ відбулося таємне голосування щодо кандидатури від партії на майбутніх виборах Президента України. Соціалісти вибрали своїм кандидатом в Президенти України на майбутніх виборах В. П. Семенюк-Самсоненко, за яку свої голоси віддали 128 делегатів з'їзду. За С. М. Ніколаєнка проголосувало 117 делегатів. Голова СПУ О. О. Мороз разом з секретарями Політради М. В. Мельничуком, М. М. Рудьковським, Я. П. Мендусем та першим секретарем Полтавського обласного комітету СПУ сприяли програшу С. М. Ніколаєнка, в тому числі вдалились до маніпуляцій з кількістю делегатів від Полтавської області. Також на з'їзді була затверджена передвиборча програма партії «Справедлива Україна», проект якої, до речі, підготувала робоча група на чолі з С. М. Ніколаєнком, з якою кандидат в Президенти України повинен був брати участь у виборах.

Знаковою подією з'їзду стало повернення до лав партії І. С. Чиж, саморозпуск, очолюваної ним політичної партії «Справедливість» та вступ її членів до СПУ.

Незважаючи на прийняті на з'їзді рішення, активізації діяльності, повернення довіри до партії не відбувалося. Тому група членів СПУ на чолі з Секретарями Політради СПУ О. П. Баранівським та С. М. Ніколаєнком створила «Об'єднання за оновлення СПУ». Були проведені численні збори активістів партії у регіонах, внутріпартійна дискусія, результатом якої стало Звернення до членів СПУ, посилаючись на норму Статуту СПУ, яка дозволяє відкрито виражати свої думки з будь-яких питань діяльності СПУ, вносити пропозиції і критикувати будь-якого члена партії й партійні органи. (Статут СПУ).

На установчому зібранні у Києві, де був присутній секретар Політради О. П. Маліновський, члени партії, які зібралися з різних регіональних партійних організацій, доручили цій групі представників від імені ініціативної групи звернутися до керівництва партії з пропозицією провести широку дискусію в СПУ. Це зібрання стало відправною точкою для організаційного розколу в СПУ.

Члени ініціативної групи як в індивідуальному порядку, так і в повному складі неодноразово зустрічалися з головою СПУ О. О. Морозом і викладали позицію меншості в партії. Серед їхніх пропозицій було «оновлення партії», яке О. О. Мороз сприйняв як спробу відсторонити його від керівництва партією. За його ініціативи Політвиконком партії засудив діяльність цих партійців, а потім 19 грудня 2008 року Політрада СПУ своїм голосуванням вивела із складу секретаріату С. М. Ніколаєнка і О. П. Баранівського. Партія поділилася на дві частини, одна з них обстоювала консервативну позицію, друга – прагнула оновлення та змін.

Консервативна частина, яка підтримувала тодішнє керівництво, переконували, що партія не потребує змін, поразка на виборах була суто через недостатню роботу партійних організацій на місцях. Про це, а також про інші причини поразки на парламентських виборах і шляхах виходу з кризи СПУ зазначав экс-соціаліст В. Я. Шибко, який теж приєднався до «Об'єднання за оновлення СПУ»¹⁶. Цій частині партії вдалося внести зміни до Статуту СПУ щодо наділення голови партії ще більшими повноваженнями – голова партії отримав право одноосібно відсторонювати від посади секретарів обласних організацій партії, розпускати партійні організації, розпоряджатися фінансами, пресою партії.

На думку «Об'єднання за оновлення СПУ» ці норми узурпували владу в партії, перетворили її з ідеологічної партії на авторитарну партію вождистського типу. На протигагу позиції О. О. Мороза та його прибічників представники оновлення, вважали, що втрата позицій СПУ у суспільстві пов'язана не стільки з недоробкою низових ланок партії, скільки з фактичним ігноруванням керівництвом Статуту і відходом від Програми партії, а відповідно з відсутністю належної організуючої роботи в центрі, необхідністю зміни іміджу партії, нівелювання ярлика «зрадників». На їхню думку, тодішнє керівництво СПУ не мало стратегії розвитку партії, здійснити завдання, поставлені з'їздом, планувалося за рахунок приєднання СПУ до більш авторитетних і фінансово забезпечених партій.

Координаційною радою «Об'єднання за оновлення СПУ», до якої входили О. П. Баранівський, М. З. Дімонт, В. А. Іноземцев, В. В. Кізіма, М. М. Коропатник, І. М. Мусієнко, С. М. Ніколаєнко, Є. П. Олімська, О. Ю. Рибаків, М. І. Садовий, Р. С. Чапюк, розро-

били та оприлюднили Принципи «Об'єднання за оновлення Соціалістичної партії України». Під цим документом підписалися сорок членів партії.

21 березня 2009 року Політрада СПУ виключила С. М. Ніколаєнка та О. П. Баранівського з лав партії за нестатутну діяльність, яка загрожує єдності партії¹⁷.

4 квітня 2009 року в Києві за їхньої ініціативи відбулася Всеукраїнська конференція «Соціалісти за оновлення», участь в якій взяли представники місцевих і обласних організацій Соціалістичної партії України, Прогресивної соціалістичної партії України на чолі з Н. М. Вітренко, партії «Союз лівих сил» – В. О. Волгою, партії «Соціалістична Україна» – В. С. Гошовським і партії «Справедливість» І. С. Чижем.

За підсумками конференції була ухвалена резолюція «Соціалісти за оновлення», яка містить заклик до всіх лівих партій виступити «єдиною силою» на президентських і парламентських виборах.

Конференція «Соціалісти за оновлення» прийняла рішення «Про ситуацію, яка склалася в СПУ¹⁸.

Водночас, на засіданні Політради СПУ, яке пройшло паралельно з конференцією «Соціалісти за оновлення», було ухвалено рішення про виведення зі складу політради І. С. Чижа (за його заявою). Крім того Політрада СПУ розпустила Херсонський обласний комітет Соцпартії, який обрав своїм першим секретарем С. М. Ніколаєнка після позбавлення його членства в СПУ¹⁹.

28 березня 2009 року II етап V з'їзду партії «Справедливість» прийняв рішення про припинення процедури ліквідації і відновив діяльність партії. А вже 15 квітня 2009 року відбувся III етап V з'їзду партії «Справедливість» де були внесені зміни до Статуту партії «Справедливість», почесним головою був обраний І. С. Чиж, головою – С. М. Ніколаєнко, заступником голови – О. П. Баранівський, оновлені керівні органи партії. Легітимність цього з'їзду була підтверджена Міністерством юстиції України, яке своїм наказом 12 серпня 2009 року взяло до відома зміни в керівництві партії²⁰. Партія «Справедливість» своєю ідеологією визначила європейську соціал-демократію. На VI з'їзді партії була затверджена програма-мінімум «Стратегіями справедливості», яка закріпила лівоцентристські позиції партії.

За Прогресивну соціалістичну партію України на чолі з Н. М. Вітренко на позачергових парламентських виборах 2007 року проголосували 309008 виборців, що склало 1,32%. Представники партії не потрапили до Верховної Ради України. У порівнянні з виборами 2006 року, коли Прогресивна соціалістична партія України брала участь в складі блоку «Народна опозиція» разом з близькою до її лідера Н. М. Вітренко партією «Русько-Український союз (РУСЬ)», прогресивні соціалісти втратили більше половини голосів виборців. Непотрапляння до парламенту стало продовженням маргіналізації партії, а її ідеологічні акценти, які з однієї сторони стали радикальними, а з іншої - були зміщені в бік геополітичних та світоглядних, відштовхнули партію на крайній лівий фланг політичного спектру і йшли в резонанс з ростом проукраїнської, державницької ідеї в суспільстві. Це підтверджує передвиборча програма ПСПУ, в якій прогресивні соціалісти виступають за міждержавний союз України, Білорусі та Росії, вступ України до Єдиного економічного простору, вимагають недопущення діяльності блоку НАТО на території України тощо. Це підштовхувало керівництво партії до пошуку шляхів консолідації зусиль з іншими лівими партіями України.

Отже, політична криза 2007 року найбільше відбилася на підтримці партій лівого спрямування. Соціалістична партія України втратила своє представництво у парламенті та у виконавчій владі. Після невдалої спроби оновити керівництво партії, створивши «Об'єднання за оновлення СПУ», з лав СПУ були вилучені секретарі Політради С. М. Ніколаєнко та О. П. Баранівський. За їх ініціативи в Києві відбулася Всеукраїнська конференція «За оновлення СПУ», результатом якої стало відновлення діяльності партії «Справедливість» і приєднання частини активних членів СПУ до цієї партії. Партія «Справедливість» зпозиціонувала себе як лівоцентристська партія з ідеологією європейської соціал-демократії.

Комуністична партія України після позачергових виборів до Верховної Ради України 2007 року на деякий час зайняла опозиційну нішу і ще більше концентрувала свої ідеологічні засади на світоглядних і геополітичних проблемах. Проте після президентських виборів 2010 року знову увійшла до парламентської коаліції з Партією регіонів.

Прогресивна соціалістична партія України не змогла подолати 3% прохідний бар'єр на парламентських виборах 2006 і 2007 років, що підштовхнуло керівництво партії до пошуку політичних партій для консолідації зусиль на майбутніх виборах. При цьому в своїй ідеології прогресивні соціалісти, як і комуністи, сконцентрувалися на геополітичних і світоглядних проблемах, а соціальні проблеми відійшли на другий план.

Інші партії-учасники чергових у 2006 році та позачергових у 2007 році до Верховної Ради України отримали незначну підтримку виборців і в цілому продовжили функціонувати більше в статусі клубів, ніж провідних політичних сил.

1. Бевз Т. Трансформація виборчої системи в умовах української політичної дійсності / Т. Бевз // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2010. – №6 (50) – С. 14.

2. Hesli V. L. The 2006 Parliamentary Election in Ukraine /V.L. Hesli // Electoral Studies. – 2007. – №26 (2). – С. 507–533.

3. *Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції* // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5. – С. 10.

4. *240 днів діяльності влади в новому форматі: оцінка неурядових аналітичних центрів* // Національна безпека і оборона. – 2007. – № 3. – С. 83.

5. *Майборода М.* Вплив позачергових парламентських виборів на партійні структури: на прикладі Донецької області / Майборода М. // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї / гол. ред.: М. І. Михальченко ; Українська акад. політ. наук, Поліщук. – К. : Укр. центр політ. менеджменту. - Вип.18. – 2009. – С. 213-214.

6. *Гарань О., Бельмега В.* Ліві та лівоцентристські партії в Україні / О. Гарань, В. Бельмега // Фонд ім. Фрідріха Еберга: Представництво в Україні. – 2010. – С. 13-14.

7. *Майборода М.* Цит. праця. – С. 217.

8. *Прошу вибачення: Мороз визнав своєю помилкою створення у 2006 році коаліції з ПР і КПУ* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/1387744-proshu-vibachennya-moroz-viznav-svoeyu-pomilkoju-stvorennya-u-2006-roci-koaliciyi-z-pr-i-kpu>.

9. *За народовладдя! Геть диктатуру! Передвиборна програма Комуністичної партії України на позачергових виборах народних депутатів України 30 вересня 2007 року* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/printblob?pf7171=187&kodvib=600>.

10. *Аналіз розкладів політичних сил після парламентських виборів в Україні* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vybory.org/articles/1221.html>.

11. Там само.

12. *Вибори – 2007: підсумки і уроки* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rb.com.ua/ukr/analitics/politics/6461/>.

13. *КПУ у цьому складі Ради не виконала жодної обіцянки, - дослідження* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?kpu_u_tsomu_skladi_radi_ne_vikonala_zhodnoyi_obitsyanki__doslidzhennya&objec-

борів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vubovbu.org/articles/1221.html>. **15. Вибори** – 2007: підсумки і уроки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rb.com.ua/ukr/analitics/politics/6461/>. **16. Шибко В.** Мороз и СПУ: новая МММ? [Електронний ресурс] / В. Шибко. – Режим доступу : http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2008/12/22/4458554/view_print/?attempt=1. **17. Пругло Я.** Пряма мова [Електронний ресурс] / Я. Пругло. – Режим доступу : <http://www.spu.in.ua/uk/interview/1/1772>. **18. Рішення** Всеукраїнської конференції «Соціалісти за оновлення» [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://nickolaenko.info/print.php?type=A&item_id=62&old_url=http://nickolaenko.info/readarticle.php?article_id=62. **19. Розкол** в соціалістичній партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zamkova.info/top-news/103-rozkol-v-socialichstichnij-partiyi.html>. **20. Партія** «Справедливість» повідомила про зміну лідера [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://old.minjust.gov.ua/news/21675>.

Ruden Denis. Political crisis in Ukraine in 2007: the role and the place of parties of left movement

This pilot study is intended to examine the role and the place of parties of left movement in Ukraine during the political crisis of 2007. The preconditions of the political crisis in Ukraine in 2007 became parliamentary elections in 2006, the inability of the democratic coalition (factions of the parties “Nasha Ukraina” Yulia Tymoshenko Bloc and SPU) to agree about the format of the future government, President Viktor Yushchenko’s reluctance to collaborate with Yulia Tymoshenko. All this resulted in the formation of “anti crisis” coalition in which Party of Regions, Communist Party and Social Party participated. To solve the crisis Present of Ukraine (V. Yushchenko) and Prime-minister of Ukraine (V. Yanukovich) and Head of Verhovna Rada (O. Moros) agreed to hold special parliamentary elections on the September, 30, 2007. They also signed the act “Universal of national unity” Left parties The politological analysis was done to reveal the causes of political crisis genesis. Left parties, having lost parliamentary elections in 2006, played an auxiliary role in the political life, having only 54 people’s deputies in a new Verhovna Rada though it depended much on their decision what governing coalition would be formed. In 2007 only 9,57% of Ukraine’s population voted for three leading left parties KPU, SPU and PSPU, in 1998 it was 37,24%, in 2006 it was 12,28%. Thus, political crisis in 2007 affected the support for left parties. Social party of Ukraine was not represented in Verhovna Rada and in Cabinet of Ministers of Ukraine Communist party of Ukraine joined the opposition for a short period of time. Progressive social party of Ukraine was not able to get 3% of voters. The current situation in Ukraine provides evidence of the necessity of functioning modern pro European social and democratic left parties.

Key words: political crisis in Ukraine, left movement of Ukraine, political analysis, 2007’s parliamentary elections.

МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА

УДК 329.055.1

М. І. ГРИМСЬКА

ДЕМОКРАТІЯ ТА ПИТАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ У ПРОГРАМАХ КРАЙНІХ ПРАВИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Підкреслено важливість розуміння ідеологічних засад крайніх правих політичних партій як однієї з причин зростання їх електоральної популярності. Наведено два підходи до характеристики ідей та принципів крайніх правих. Детально розкрито погляди крайніх правих політичних партій на проблеми демократії та внутрішньої політики. Зазначено про пріоритетність порядку перед свободою та окреслено вплив цієї ідеї на ідеологію даної групи політичних партій. Висвітлено їх ставлення до прямої і представницької демократії та інституту референдуму, системи охорони правопорядку та покарань за злочини, поліції та армії.

Ключові слова: політичні партії, крайні праві політичні партії, Європа, ідеологія, демократія, внутрішня політика.

Грымская М.И. Демократия и вопросы внутренней политики в программах крайних правых политических партий в странах Европы

Подчеркнута важність розуміння ідеологічних основ крайніх правих політичних партій як однієї з причин зростання їх електоральної популярності. Приведено два підходи до характеристики ідей та принципів крайніх

© ГРИМСЬКА Марта Ігорівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка

правых. Подробно раскрыты взгляды крайних правых политических партий на проблемы демократии и внутренней политики. Указана приоритетность порядка перед свободой и очерчено влияние этой идеи на идеологию данной группы политических партий. Освещено их отношение к прямой и представительной демократии и институту референдума, системы охраны правопорядка и наказаний за преступления, полиции и армии.

Ключевые слова: политические партии, крайние правые политические партии, Европа, идеология, демократия, внутренняя политика.

Grymska Marta. Democracy and domestic affairs in the programs of far right political parties in Europe

The importance of comprehension of ideological foundations of far right political parties as one of the reasons for the growth of their electoral popularity is stressed. Two approaches to characterization of ideas and principles of far right are presented. Views of far right political parties on democracy and domestic policy are characterized in details. The priority of order to liberty is highlighted and the influence of this idea on the ideology of this group of political parties is outlined. Their attitude toward direct and representative democracy, institute of referendum, law enforcement system, punishment for crimes, police and army is presented.

Key words: political parties, far right political parties, Europe, ideology, democracy, domestic policy.

Постановка проблеми. Міграційна криза в державах Європейського союзу, яка особливо загострилась у 2014-2015 рр., стала підґрунтям для суттєвих трансформацій партійно-політичних систем цих країн. Крайні праві політичні партії, які тривалий час залишались переважно маргінальними, починають здобувати дедалі більшу підтримку. Результати виборів різного рівня свідчать про те, що їх вплив продовжує зростати доволі швидкими темпами. Однією з причин такої популярності вважають антиімміграційну риторичку цієї групи політичних партій, які відкрито виступають за обмеження або й заборону імміграції, скасування будь-яких привілеїв та підтримки для чужоземців, в тому числі і біженців. Разом з тим, ідеологія крайніх правих політичних партій є значно ширшою. Хоча проблематика імміграції і справді лежить в основі поглядів на різні сфери суспільного життя, цінності та принципи зазначеної групи політичних партій заслуговують на окрему увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеологія та принципи крайніх правих політичних партій, як правило, вивчаються в рамках більш широких досліджень їх специфіки. Зокрема, про це йдеться у працях таких вчених як М. Вільямс, Т. Гівенс, Г. Кітшельт, Е. Мак-

Ген, П. Меркл, К. Мудде, Р. Ітвелл, П. Норріс та ін. Серед українських вчених аналіз ідейно-ціннісних засад крайніх правих політичних партій присутній у публікаціях таких науковців як Т. Дублікаш та А. Шеховцов.

Проблематика крайніх правих політичних партій лише починає входити в український науковий політологічний дискурс. Перші кроки на цьому шляху передбачають, з одного боку, вивчення конкретних прикладів успіхів та поразок крайніх правих, які б дозволили визначати загальні тенденції розвитку даної групи політичних партій, та, з іншого боку, аналіз тих поглядів, які складають основу їх діяльності. Дана стаття зосереджується на другому аспекті проблеми та має на меті висвітлення ідеологічних характеристик крайніх правих політичних партій як нової партійно-політичної сім'ї, зупиняючись, зокрема, на їх поглядах щодо демократії та внутрішньої політики.

Одна з найвідоміших спроб дати пояснення цінностям та принципам ідеології крайніх правих політичних партій була здійснена американськими вченими Г. Кітшельтом та Ен. МакГеном. У 1995 р. у праці «Радикальні праві в Західній Європі: порівняльний аналіз» вчені запропонували так звану «переможну формулу», яка, з їх погляду, дозволяє цим партіям здобувати електоральні успіхи: ймовірність зростання прихильності виборців вища за умови, якщо крайні праві відстоюють ідеї вільної ринкової економіки з одночасною підтримкою авторитаризму в політичному управлінні та етноцентризму у суспільних відносинах. Іншими словами, це передбачає поєднання правочентристських поглядів на економіку (рух вліво у даному випадку матиме негативний вплив) з ідеями порядку в суспільстві та захисту національної держави і культури від загрози імміграції. Вміле поєднання цих принципів, стверджували вчені, дозволить крайнім правим політичним партіям не лише подобатись традиційним для них виборцям, а й залучити нових – так званих «блакитних комірців» та навіть частини «білих комірців», які виступають за обмеження імміграції та зменшення втручання держави в економіку¹.

Підхід Г. Кітшельта та Ен. МакГена і досі залишається одним з найвпливовіших у політичній науці. Практично усі вчені, які вивчають дану проблематику, тією чи іншою мірою опираються на їх ідеї. Проте, не менш поширеним є і ще один спосіб визначення ідеології крайніх правих політичних партій, представлений датським науковцем Касом

Мудде. Вчений виокремлює три головні ціннісні характеристики, які відображають ідеологію крайніх правих: нативізм, авторитаризм та популізм. Наявність цих трьох ознак і має ставати підставою для віднесення партій до даної групи. Водночас, кожне з цих понять вчений трактує доволі своєрідно. Нативізм – це система принципів, відповідно до яких держави мають бути населеними виключно представниками народу, а «чужі» елементи (як люди, так і ідеї) несуть фундаментальну загрозу гомогенній національній державі. Підстави для розмежування «своїх» та «чужих» необов'язково ґрунтуються на етнічних чи расових критеріях. У даному випадку мова, скоріше, йде про культурний елемент. Представники кожного народу є носіями унікальної, притаманної лише їм культури, яка є основою його єдності та могутності, а тому має всіляко захищатись².

Авторитаризм К. Мудде розглядає не у традиційному для політичної науки розумінні як тип політичного режиму, а як набір підходів до управління державою. Тобто, це поняття позначає надання пріоритетного значення забезпеченню закону та порядку і дотриманню норм та звичаїв держави. Авторитаризм, відповідно, являє собою віру у чітко впорядковане суспільство, де влада як безособова система інституцій вважається гідною довіри і послуху, а її критика не сприяє покращенню ситуації, натомість провокуючи конфлікти та розколи. Єдиним виправданням для виступів проти влади може бути недотримання нею інтересів народу. Основою для забезпечення правопорядку є нормативно-правові акти, правоохоронні органи, а також суспільний та моральний примус через осуд³.

Популізм як елемент характеристики ідеології крайніх правих політичних партій розглядається також нетрадиційно для політології. К. Мудде говорить про популізм не стільки як про політичний стиль, якому притаманні демагогія, надання порожніх обіцянок і маніпулювання мінливими настроями натовпу з метою здобуття популярності. Для нього це – система поглядів, згідно з якою суспільство можна розділити на дві великі внутрішньо гомогенні групи, які протистоять одна одній – корумповану еліту та простий народ. Політика має виражати загальну волю народу, будь-які закони та правила мають втілювати її, а не суперечити їй. Якщо таке протиріччя з'являється, це свідчить про прихід до влади антинародної корумпованої еліти⁴.

Поєднання нативізму, авторитаризму та популізму у тих значеннях, які у ці поняття вкладає К. Мудде, дійсно дає змогу доволі вичерпно пояснити сутність ідейно-ціннісних засад крайніх правих політичних партій. Разом з тим, вчений не обмежується суто визначенням цих компонентів ідеології крайніх правих, а йде у дослідженні далі, розбираючи погляди цієї групи партій на різні сфери суспільного життя. Це буде здійснено і в межах даної статті.

Вивчення будь-якої ідеології варто розпочинати з характеристики її принципів щодо управління державою та внутрішньої політики. У випадку крайніх правих політичних партій цей аспект є особливо важливим, оскільки їх часто звинувачують в авторитаризмі та недемократичності, стверджуючи, що вони прагнуть перенести притаманний їм централізований та ієрархізований стиль внутрішнього менеджменту на державу в цілому. Однак ця теза не підтверджується ані дослідниками, ані власне політичними партіями. Натомість, у своїх програмних документах вони всіляко підкреслюють відданість демократії, яка вважається єдино прийнятним устроєм, в межах якого і можна досягти поставлених ними цілей. При цьому, крайні праві виступають проти політичних партій, які перебувають при владі, та встановлених ними правил гри. Це і стає основою для характеристики даних партій як антисистемни⁵.

Тобто, загалом підтримуючи теорію та практику демократичного врядування, крайні праві політичні партії наголошують, що представницьке правління, характерне для більшості розвинених країн, не дозволяє повною мірою захищати інтереси народу. Коли ця система влади формувалась, значна частина громадян не мала достатнього розуміння політичних, економічних та інших процесів у державі як через відсутність належного інформування і поширення інформації, так і через неосвіченість, іноді навіть неписьменність. Такий електорат схильний до імпульсивних голосувань, а тому в основу репрезентативної демократії закладались механізми захисту народу від самого себе. Політика мала стати ареною боротьби та узгодження інтересів різних суспільних груп, які б артикулювали відповідні політичні партії.

Не заперечуючи таку логіку та не виступаючи проти представницької демократії загалом, крайні праві, все ж, відстоюють необхідність якомога ширшого запровадження прямої демократії. Традиційні політичні партії уже сформували ядро своїх відданих прихильників,

які покоління за поколінням голосують саме за них, і це перетворило їх у більш легковажні та безвідповідальні: власні інтереси вони почали ставити вище інтересів народу, у їх середовищі процвітає корупція, закритість, клановість. Як наслідок, репрезентативна демократія перестала виконувати свою основну функцію – відображати волю громадян. Більш того, сьогодні суттєво зріс рівень освіченості та поінформованості населення, громадянський активізм та відстоювання своїх прав перетворились у звичну практику, а тому владу необхідно повернути народу.

Виходячи з цього, країні праві політичні партії пропонують сформувати таку модель демократії, у якій більшість рішень приймались би народом, а політичні партії та політики були б відповідальними за максимальне забезпечення врахування та імплементації його волі⁶. Оскільки існуюча корумпована та неефективна систем схильна до самовідтворення, процес її трансформації має передбачати не лише зміну тих, хто при владі, а й усунення проміжних ланок у процесах прийняття політичних рішень. Для цього потрібно впровадити у життя наступні механізми волевиявлення народу: право законодавчої ініціативи, можливість відкликання своїх представників та, найголовніше, голосування за допомогою референдуму. Важливість останнього всіляко підкреслюється практично усіма крайніми правими політичними партіями, які наголошують, що цей інструмент має використовуватись не лише для вирішення питань, які стосуються національного суверенітету (приміром, європейська інтеграція), а й будь-яких інших, які виборці вважають за доречне затверджувати самостійно. Для цього необхідно встановити максимально прості вимоги щодо ініціювання референдуму та винесення на нього питань. Наприклад, цей інструмент можна застосовувати для відкликання посадових осіб, які, з погляду громадськості, не виконують свою роботу належним чином або не відповідають її очікуванням.

Ще одна ключова характеристика політичного устрою, яка відстоюється практично усіма крайніми правими політичними партіями, полягає у наданні переваги порядку над свободою. Свобода можлива лише у тому суспільстві, наголошують дані політичні сили, яке гарантує своїм громадянам внутрішню та зовнішню безпеку через створення умов для дотримання порядку. Ігнорування цього взаємозв'язку – це одна з найбільших проблем сучасної демократії, яка внаслідок

цього стала надто слабкою, щоб ефективно долати виклики сьогодення. Зокрема, у своїй програмі Націонал-демократична партія Німеччини підкреслює, що оскільки головним покликанням держави є діяти в інтересах народу, а не окремих груп, свобода нерозривно пов'язана з порядком. Це означає, що питання національної безпеки має бути пріоритетним перед будь-яким іншим і якщо країна відчуває загрозу, наприклад, від політичного ісламу, її дії не повинні обмежуватись ідеями приватності чи прав людини⁷.

Двома дієвими інструментами забезпечення порядку у державі, яка постійно перебуває під загрозою від внутрішніх та зовнішніх ворогів, є створення ефективних програм боротьби зі злочинністю та підсилення боєздатності національної армії. Запобігання злочинам може здійснюватись через практику мінімальної або нульової толерантності до них. Покарання повинні бути жорсткими, а пом'якшувальних обставин має бути мінімум. Відсутність умов утримання не повинна ставати основою для м'якого вироку, а тому необхідно побудувати достатню кількість в'язниць. Крім того, самі виправні заклади мають стати більш жорсткими – без телебачення в камерах, розміщення по кілька людей, без надання соціальних послуг і т.д. Крайня права політична партія Франції Національний республіканський рух у своїх програмних документах співставляє умови проживання в'язнів, які з кожним роком лише покращуються, з тим способом життя, який змушені вести ті, хто їх охороняє. Для забезпечення добробуту останніх прикладається значно менше зусиль, аніж для турботи про злочинців, і це, переконує партія, не сприяє зниженню рівня злочинності⁸.

Більш того, наполягають більшість крайніх правих політичних партій, гуманність та толерантність безперечно мають бути присутніми в правоохоронній системі, але її центром повинна бути саме жертва та її інтереси, які слід ставити в основу будь-яких рішень. До цього, наприклад, закликає у своїй програмі 2005 р. Партія шведських демократів: «Ми хочемо допомогти жертвам – а не захистити злочинців»⁹. Гуманізація покарань не лише зменшує страх перед ними, а й негативно впливає на постраждалих та суспільство в цілому. Тут є як морально-етичний аспект, так і те, що будь-який злочин за своєю суттю спрямований проти засад організації суспільства, які формувались роками і які сприяють стабільному його розвитку в усіх сферах. Тому ефективне функціонування правоохоронних органів неодмінно

передбачає створення такої системи, яка б сприяла тому, щоб у постійному страху жили злочинці, а не законослухняні громадяни.

Водночас, у крайніх правих політичних партій немає однозначного ставлення до смертної кари як найвищої міри покарання. Прихильності до її запровадження немає практично у жодній політичній силі з даної групи. Частина партій стверджує, що необхідно провести референдум та з'ясувати думку народу з цього приводу. Про це, зокрема, йдеться у програмі Націонал-демократичної партії Німеччини¹⁰. Така ж позиція і у французького Національного республіканського руху, хоча у програмі цієї партії, все ж, можна знайти деякі тези, які свідчать про досить позитивне ставлення до цього виду покарання¹¹. Серед тих крайніх правих політичних партій, які виступають проти – австрійська Партія свободи та німецька партія Республіканці. Підкреслюючи свою віру у те, що інтереси жертви мають переважати інтереси злочинців, обидві політичні сили, разом з тим, вважають смертну кару неприйнятною насамперед з етичних міркувань¹².

З іншого боку, розглядаючи довічне позбавлення волі як альтернативну найвищу міру покарання, крайні праві підкреслюють, що воно має стати справді таким, як передбачено. Людина, засуджена до пожиттєвого перебування у в'язниці, не повинна мати надію колись з неї вийти, оскільки це нівелює виховний ефект даної кари. Така позиція висловлена у програмі Націонал-демократичної партії Німеччини¹³. Німецькі Республіканці у цьому контексті деталізують, що довічне позбавлення волі, яке обов'язково має надаватись за такі серйозні злочини як тероризм та торгівлю наркотиками, повинно передбачати мінімум сорокарічне ув'язнення¹⁴.

Не менш важливим для крайніх правих політичних партій є і формування дієвої поліції. Національний республіканський рух у Франції у своїй програмі говорить про труднощі, з якими вона стикається – політичний тиск і відсутність підтримки, негативне зображення у медіа (звинувачення у зростанні рівні злочинності) і, як наслідок, недовіра населення, неналежні умови праці тощо¹⁵. виправити становище можна через збільшення фінансування поліції, для того щоб запросити на роботу додаткових працівників, надати краще обладнання, підвищити заробітні плати, а також через усунення бюрократичних перепони і «паперової» роботи. Крім того, ефективна робота поліції має

забезпечуватись і через незалежність правоохоронних та судових органів від політичного впливу.

У більшості програм крайніх правих проблематика дотримання порядку в державі поєднується з націоналістичними поглядами. Найбільш яскраво це проявляється у програмі угорської партії «Рух за кращу Угорщину». У документі 2010 р. політична сила відстоює необхідність створення жандармерії - спеціального підрозділу поліції, який займався б виключно так званими «злочинами циган», найбільш характерними для місць компактного проживання ромів (крадіжки, масові бійки і т.д.)¹⁶. Французький Національний республіканський рух наводить статистику, покликану довести, що у населених пунктах і районах, де компактно проживають багато мігрантів, рівень злочинності вищий. Партія пояснює такий взаємозв'язок тим, що будучи чужими, мігранти не відчувають належності до спільноти, де живуть, її цінності та правила для них чужі, а отже, вони легше порушують закон і порядок¹⁷.

Важливим для крайніх правих політичних партій є питання військового обов'язку. Він також розглядається у нерозривному взаємозв'язку зі свободою. Прагнучи жити в мирному та безпечному суспільстві, людина повинна бути готовою присвятити частину свого життя та докласти відповідних зусиль для отримання належної армійської підготовки, щоб бути спроможною та готовою захистити свій народ у разі небезпеки. Крім того, виконання військового обов'язку має і виховний ефект, сприяючи формуванню в молоді відчуття патріотизму і гордості за свою державу¹⁸.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що головною особливістю поглядів крайніх правих політичних партій на демократію та питання внутрішньої політики є надання абсолютної переваги порядку перед свободою. Держава, з їх погляду, покликана насамперед відстоювати інтереси народу як цілого і це завдання має переважати над будь-якими індивідуальними правами. З цього випливає їх підтримка механізмів прямої демократії, зокрема, референдуму як найбільш дієвого інструменту для виявлення волі громадськості, програм покращення функціонування поліції та армії, встановлення системи більш жорстких покарань за злочини. При цьому, ці ідеї поєднуються з націоналістичними поглядами, коли, наприклад, стверджується, що охорона право-

порядку має бути посиленою у місцях, де проживають іммігранти (особливо мусульмани) або певні етнічні меншини (приміром, роми).

У даній статті представлено характеристику лише одного з аспектів політичної ідеології крайніх правих, який стосується проблематики демократії та внутрішньої політики. Враховуючи дедалі зростаючий вплив даної групи політичних партій, необхідно продовжити та поглибити вивчення як цього, так і усіх інших вимірів ідейно-ціннісних засад крайніх правих в європейських країнах.

1. Kitschelt H. The radical right in Western Europe: a comparative analysis / Herbert Kitschelt, Anthony J. McGan. - Ann Arbor: University of Michigan Press, 1997. - P. VIII. **2. Mudde C.** Populist radical right parties in Western Europe / Mudde Cas. - New York: Cambridge University Press, 2007. - P. 22. **3.** Там само. - С. 23. **4.** Там само. **5.** Там само. - С. 151. **6.** Там само. **7. Arbeit.** Familie. Vaterland. Das Parteiprogramm der Nationaldemokratischen Partei Deutschlands (NPD) [Elektronische Ressourcen] // Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: <http://medien.npd.de/dokumente/parteiprogramm.pdf> (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm. **8. Programme.** Pour que vive la France [Ressource électronique] // Mouvement National Republicain. – Données électroniques. - Mode d'accès: <http://www.m-n-r.fr/programme.htm> (vu le 10 juin 2015). – Titre de l'écran. **9. Sverigedemokraternas** principprogram 2011 [Elektronisk resurs] // Sverigedemokraterna. - Elektroniskt data. - Sättet tillgång: https://sd.se/wp-content/uploads/2013/08/principprogrammet2014_webb.pdf (visas på 27 juni 2015). – Titel från skärmen. **10. Arbeit.** Familie. Vaterland. Das Parteiprogramm der Nationaldemokratischen Partei Deutschlands (NPD) [Elektronische Ressourcen] // Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: <http://medien.npd.de/dokumente/parteiprogramm.pdf> (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm. **11. Programme.** Pour que vive la France [Ressource électronique] // Mouvement National Republicain. – Données électroniques. - Mode d'accès: <http://www.m-n-r.fr/programme.htm> (vu le 10 juin 2015). – Titre de l'écran. **12. Parteiprogramm** der Freiheitlichen Partei Österreichs (FPÖ). Österreich zuerst [Elektronische Ressourcen] // Freiheitlichen Partei Österreichs (FPÖ). – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.fpoe.at/fileadmin/user_upload/www.fpoe.at/dokumente/2015/2011_graz_parteiprogramm_web.pdf (am 17 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm; Bundesparteiprogramm. Social. Patriotisch. Ökologisch [Elektronische Ressourcen] // Die Republikaner. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.rep.de/upload/REP_Daten/Werbemittel/_Allgemein/Parteiprogramm/BUND_parteiprogramm_2011.pdf (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm. **13. Arbeit.** Familie. Vaterland. Das Parteiprogramm der Nationaldemokratischen Partei Deutschlands (NPD) [Elektronische Ressourcen] // Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: <http://medien.npd.de/dokumente/parteiprogramm.pdf> (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.

14. *Bundesparteiprogramm*. Social. Patriotisch. Ökologisch [Elektronische Ressourcen] // Die Republikaner. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus : http://www.rep.de/upload/REP_Daten/Werbemittel/_Allgemein/Parteiprogramm/BUN_D_parteiprogramm_2011.pdf (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
15. *Programme*. Pour que vive la France [Ressource électronique] // Mouvement National Republicain. – Données électroniques. - Mode d'accès: <http://www.m-n-r.fr/programme.htm> (vu le 10 juin 2015). – Titre de l'écran.
16. *Radical change: a guide to Jobbik's parliamentary election manifesto for national self-determination and social justice* [Electronic resource] / Foreign affairs committee, 2010. – Electronic resource. – Mode of access : <http://www.jobbik.com/sites/default/files/Jobbik-RADICALCHANGE2010.pdf> (viewed on December 1, 2014). – Title from the screen.
17. *Programme*. Pour que vive la France [Ressource électronique] // Mouvement National Republicain. – Données électroniques. - Mode d'accès: <http://www.m-n-r.fr/programme.htm> (vu le 10 juin 2015). – Titre de l'écran.
18. Там само.

Grymska Marta. Democracy and domestic affairs in the programs of far right political parties in Europe

Migration crisis, which became especially pressing in the European Union in 2014-2015, formed a basis for essential transformations of the party systems of its countries. Far right political parties that had been on the margins for several decades increased their electoral support and became rather influential. One of the main reasons for such popularity rise is their attitude toward immigration. These parties stand for severe limitations and even full ban on immigration to the EU, claiming that it is the root of many problems – unemployment, welfare crisis, higher crime rates etc. Nevertheless, even though immigration is considered central in the ideology of far right political parties, it would be a mistake to ignore other aspects of their values and principles. One of such set of views – democracy and domestic policy – is analyzed in the article.

The essence of far right ideology was best presented in two fundamental works on the subject. The first one was written by Herbert Kitschelt and Anthony J McGan in 1997, titled “The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis”. The authors developed a ‘winning formula’, which, according to them, helps far right political parties gain support from broad electoral base. Political parties that combine authoritarianism, ethnic particularism and market liberalism are the most likely to succeed. The second famous approach was proposed by Cas Mudde, who believed that, in order to be included into the group of far right parties, a party must have the following ideological characteristics: nativism, authoritarianism, and populism.

Nevertheless, in order to truly understand the ideology of far right political parties, one should dig deeper and analyze in details their views on different spheres of social life. One of such spheres (very important for the far right) includes democracy and domestic policy. First of all, far right political parties are forced to defend themselves from being called authoritarian and undemocratic. As a result, in their programs the parties tend to emphasize their devotion to the idea of democracy but with the stress on belief in direct democracy as more relevant for modern society. Nowadays, the people are much more informed and involved in politics, therefore, they should be provided with

the tools to participate in decision-making. Referendum is the best instrument in this regard, so practically all far right parties in Europe insist on its much broader use and simplification of its procedures.

Far right political parties also emphasize on the importance of order in the society. They believe that liberty is impossible without order. Thus, the government has a duty to enforce the order by all possible means. They include strengthening of the police forces (better financing, more recruitment, newer equipment etc.) as well as modification of the system of punishments. Most far right parties are against softer punishments because of lack of prisons. The prisons should also change and become stricter and less enjoyable. The victim should be in the center of law enforcement system, and not the rights of the criminal. While capital punishment is usually considered morally wrong, far right parties regard life imprisonment as a much better alternative. However, in order to fulfill its prevention mission, this punishment should truly include imprisonment for whole life.

In the majority of programs of far right political parties, their views on necessity of societal order are connected with the nativism. For instance, Hungarian Jobbik stands for establishment of 'gendarmerie' – special police forces, working only on so called 'gypsy crimes'. French National Front argues that the communities with more immigrants suffer from higher crime rates, as since the migrants do not have the feeling of belonging, they are more likely to break the rules.

Finally, far right political parties believe that the country should be able to defend itself in case of external threat. All citizens must have necessary skills and conscription can be regarded as a solution. Beside positive effect on the country's strength, it has an educational effect, developing patriotism in youth.

Key words: political parties, far right political parties, Europe, ideology, democracy, domestic policy.

ЗМІСТ

Розділ 1. Теорія та методологія політологічних досліджень

<i>Костюк Т.О.</i> Моніторна демократія як новий історично зумовлений політологічний феномен	3
<i>Гнатко М.М.</i> Політичний міф як суспільний інтегратор	12
<i>Поппер Л.В.</i> Екологічна ідеологія як транснаціональна екополітична метадоктрина	24

Розділ 2. Історія політичної думки

<i>Кіянка І.Б.</i> Популізм і фашизм у Південній Європі: приклад Італії та Іспанії	37
--	----

Розділ 3. Етнополітологія та конфліктологія

<i>Шемшученко Ю.С., Кресіна І.О.</i> Чинники етнополітичної дезінтеграції розвинених демократій	51
<i>Горбатенко В.П., Стоєцький С.В.</i> Сецесія як інструмент етнополітичної дезінтеграції держави	61
<i>Дівак В.В.</i> Боротьба за територіальну цілісність України: пошук шляхів виходу з кризи	72
<i>Костиця І. О.</i> “Національна ідея” як феномен політичної антропології	82

Розділ 4. Політичні інститути та процеси

<i>Перегуда Є.В.</i> Про пріоритетні напрями децентралізації влади в Україні	95
<i>Андрущенко Т.В.</i> Аксиологічні пріоритети та напрями розвитку української освіти	105
<i>Кукуруз О.В.</i> Вплив виборчих систем на кількість політичних партій в Україні	119
<i>Явір В.А.</i> Крах комуністичної ідеології в Україні: заборона КПУ	132
<i>Снівак М.В.</i> Ідеологічна тенденція здоров'язбереження у сучасному політикумі	142
<i>Мамедзаде Вугар Магомед Али Оглу.</i> Развитие демократических принципов в Азербайджане в XX веке	152
<i>Улицька І.І.</i> Електронні петиції як форма електронної демократії: світовий досвід та проблеми його адаптації в Україні	161
<i>Губерт Ю.Г.</i> Забезпечення і захист прав дітей-сиріт Донецької та Луганської областей в умовах воєнного конфлікту 2014-2015 рр. (політологічний аспект)	175
<i>Самер Абд Ельмонейм Резек Абуржейла.</i> Механізми застосування політичного компромісу: досвід держав Європейського Союзу	185
<i>Слободян О.Ф.</i> Воєнна політика: теоретичні засади та прикладні інтерпретації	196
<i>Рудень Д. М.</i> Політична криза в Україні 2007 року: роль і місце партій лівого руху	207

Розділ 5. Міжнародна політика

<i>Гримська М.І.</i> Демократія та питання внутрішньої політики у програмах крайніх правих політичних партій в країнах Європи	224
---	-----

Наукове видання

ДЕРЖАВА І ПРАВО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія Політичні науки

Випуск 70

Науковий редактор *І.О. Кресіна*
Художнє оформлення *В.С. Жиборовського*

Підп. до друку 19.11.2015. Формат 60 × 84/16.
Ум. друк. арк. 13,95. Наклад 200 прим.

ТОВ „Видавництво „Юридична думка”
01103, м. Київ, вул. Кіквідзе, 18-а
Свідоцтво ДК № 1742 від 06.04.2004
Тел./факс (044) 278-02-23
E-mail: yurdumka@ukr.net
www.yurdumka.com

Віддруковано у ТзОВ «Талком»
03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
Свідоцтво ДК № 4538 від 07.05.2013
Тел. (044) 424-40-69

До уваги авторів

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування.

Редакція проводить відбір статей, виходячи виключно з їх наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування членам редакційної колегії.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ЗБІРНИКА «ДЕРЖАВА І ПРАВО»

1. УДК.
2. Прізвище, ім'я та по батькові повністю, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи – трьома мовами: укр., рос., англ.
3. Заголовок – трьома мовами: укр., рос., англ.
4. Три анотації: українська + ключові слова, російська + ключові слова, англійська + ключові слова.
5. Обсяг статті – 20 000 знаків /10 сторінок з переліком літератури/.
6. Після тексту статті треба зробити розширену англійську анотацію на 2 сторінки, або 4000 знаків. Вона не входить до кількості сторінок статті.
7. 14 шрифт, полуторний інтервал.
8. Рецензія наукового керівника.
9. Роздрукований текст; електронний варіант.
10. Формат RTF; Windows 98-2003.
11. Бібліографічні посилання оформляти і нумерувати в порядку надходження (1, 2, 3...). Список посилань слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.
12. Текст статті має бути особисто підписаний автором до друку з датою підписання.

Редакція